

OBSAH/ CONTENT

UVODNÍK / EDITORIAL

- 3–5 **Tykajte mi, veď mám len 76**
You can be Familiar with me, I'am Only 76
Jana Wachtarczyková

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

- 6–27 **O frazeologickej motivácii lexikálnych jednotiek**
On Phraseological Motivation of Lexical Units
Martin Ološtiak
- 28–55 **Poľské výpožičky v Historickom slovníku slovenského jazyka**
Polish Borrowings in The Historical Dictionary of the Slovak Language
Martina Kopecká

DISKUSIE A ROZHLEDY / DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 56–62 **Mäkkostná korelácia a výslovnosť mäkkej spoluhlásky /**
Palatal Correlation and Pronunciation of Soft Consonant “/”
Ján Findra
- 63–71 **Konštitutívne princípy štylistiky**
Formational Principles of Stylistics
Miloš Horváth

SPRÁVY A RECENZIE / REPORTS AND REVIEWS

- 72–75 **Vedecký seminár na počesť profesora Vincenta Blanára**
Scholarly Seminar in Honor of Professor Vincent Blanár
Iveta Valentová
- 76–84 **Edícia Štúdie z korpusovej lingvistiky a jej prvý zväzok**
Edition Studies in Corpus Linguistics. 1st Volume
Mária Šimková – Katarína Gajdošová
- 84–90 **Korpusový pohľad na spájateľnosť slov**
Corpus View on Collocability
Daniela Majchráková
- 91–95 **Reprezentatívny výber z vedeckého diela**
The Representative Selection of the Academic Work
Vladimír Patráš
- 96–98 **Ďalšia monografia na poli komparatívnej lingvistiky**
Next Monograph in the Field of Comparative Linguistics
Marta Lacková
- 98–104 **Piaty diel vojvodinských štúdií**
5th Volume of the Vojvodina Studies
Peter Gregorík – Marián Kamenčík

KRONIKA / CHRONICLE

105 – 107 Životné jubileum profesora PhDr. Juraja Glovňu, CSc.

Jubilee of Professor PhDr. Juraj Glovňa, CSc.

Marián Macho

108 – 110 Významné životné jubileum PhDr. Anny Šebestovej

Important Jubilee of PhDr. Anna Šebestová

Klára Buzássyová

111 – 112 K životnému jubileu doc. Jany Pekarovičovej

On the Jubilee of doc. Jana Pekarovičová

Pavol Žigo

112 – 115 Nedožité deväťdesiate narodeniny Jozefa Mistríka

On the Memorial Jubilee of Jozef Mistík

Ján Findra

115 – 117 Ján Mihál sa narodil pred 120 rokmi

Ján Mihál was Born 120 Years Ago

Slavomír Ondrejovič

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY / MISCELLANEA AND INTERVIEWS

118 – 124 Už nič nedodávam. Rozhovor s profesorom Vincentom Blanárom

There's Nothing Else to Say. The Interview with Professor Vincent Blanár

Jana Wachtarczyková

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA / BIBLIOGRAPHER'S NOTES

Tykajte mi, ved' mám len 76,

mohla by dnes žartovať Slovenská reč parafrázujúc Umberta Eca z Poznámk na krabičkách od sirek (Argo, 2008). Eco síce hovorí o päťdesiatke, ale pri troche nesmrteľnosti by to raz mohlo platiť aj pre vyššie ročníky, najmä ak by sa predpokladaná hranica života naozaj začala posúvať k dvesto rokom. Koľko rokov sa však dožíva priemerný časopis? A koľko odborný časopis na Slovensku? Môžeme teda Slovenskej reči tykať?

Slovenská reč si za 76 ročníkov trvania úctu a vážnosť už zaslúžila. Nielen ako najstarší slovenský jazykovedný časopis, ale aj ako jeden z najdlhšie kontinuálne vydávaných periodík na Slovensku. Z tohto pohľadu by jej mohli tykať napríklad len 94-ročný Právny obzor, 90-ročné Krásy Slovenska alebo 130-ročné Slovenské pohľady. Ale podobne ako pri ľuďoch, ani pri časopisoch zmysel bytia nestanovuje len samotná dĺžka trvania, ktorá nerozlišuje existenciu od rezistencie. Rozhodujú špecifické okolnosti – spôsob verbalizácie, pragmatické intencie autorov a tematické zameranie príspevkov, ktoré spolu s typickou intenzitou a frekvenciou pôsobenia periodika tvoria jeho ducha, rozhodujú o jeho kvalite a plnení publicistickej misie. Inak povedané, rozhoduje „Kto, o čom, ako a prečo písal“, ako to vystihol zasa W. Pisarek pri príležitosti 75. výročia vzniku Języka polskiego (roč. LXXV, 1995, s. 169 – 182).

Najprirodzenejšie by mohlo ísť vzájomné tykanie časopisom, ktoré sú ideovo, tematicky, štruktúrne, prispievateľsky a inak spriaznené. Z tohto pohľadu by Slovenskej reči mohla tykať najskôr Naše reč, založená v roku 1917, Język polski, vychádzajúci od roku 1913 alebo srbský rovesník Slovenskej reči – Naš jezik (1932). Tieto periodiká sa síce „narodili“ pre „reguláciu a očistnú prácu“ v domácich jazykoch, ale dnes žijú omnoho pestrejším životom s výrazne širším zameraním a spoločný majú postupný odklon od preskripcie a jazykovej ochrany. Nebude to náhoda a nebude to len ich vekom. Vedecká publicistika vždy reagovala na množstvo kultúrno-spoločenských podnetov, a tak aj texty v Slovenskej reči odrážajú určitý dobový kurz jazykovedného výskumu, aktuálnu jazykovú situáciu, potreby používateľov jazyka, a to všetko cez špecifickú optiku osobností, ktoré s časopisom a pre časopis pracovali.

Svoj rukopis v Slovenskej reči takto zanechali hlavní redaktori od H. Barteka, cez A. Jánošíka, E. Jónu, Š. Peciara, F. Kočiša, I. Ripku až po S. Ondrejoviča, ktorý vedie časopis už plných desať rokov. Slovenská reč pri nich nemohla nedozrieť do podoby, ktorá má ďaleho od vetchého prežívania. Naopak, je to živé médium pre

všetkých slovenských jazykovedcov a priateľov slovenského slova vrátane tých osobne nespriaznených. Od vzniku Slovenskej reči sa na jej stránkach viedli zápalisté polemiky ako výraz osobnej angažovanosti, profesionálneho presvedčenia, ktoré sú v príčinnno-dôsledkovom reťazci znakom toho, že slovenská jazykoveda je rovnako farebná a mnohotvárna ako predmet jej výskumu. V záujme redakcie je zachovať názorovú, žánrovú i generačnú pestrosť odborného diskurzu, aby v ňom dostali priestor aj tí, ktorí by si z nejakých dôvodov nepotykali. Takáto koexistencia je dnes raritná, ale možná práve v odbornom časopise za predpokladu argumentačnej korektnosti a profesionality vôbec. Zásadným kritériom publikovania ostáva odborná úroveň príspevkov zodpovedajúca súčasnému zameraniu a obsahovej štruktúre Slovenskej reči. Znamená to, že aj samotný proces posudzovania príspevkov musí akceptovať rozličné štandardy a postupy, preto sa do redlačných prác koncom minulého roka zapojilo 7 ďalších lingvistov, z toho štyria zahraniční (podrobnejšie v tiráži).

Nová redakčná rada má 19 členov, snahu zrýchliť recenzné konanie a obsiahnuť rastúci tematický rozptyl príspevkov (napríklad o oblasť korpusovej lingvistiky). Zásadnou inováciou redakčnej práce smerujúcej k najvyššej možnej objektivite posudzovania textov je obojstranne anonymné recenzovanie všetkých príspevkov (peer-to-peer reviewing), ktoré zaručuje anonymitu autora aj recenzenta. V tejto súvislosti by sme radi požiadali našich prispievateľov, aby venovali pozornosť aktualizovaným informáciám pre autorov na vnútornej strane zadnej obálky a svoje rukopisy posielali podľa uvedených pokynov. K povinnostiam autorov pribudne doloženie zoznamu kľúčových slov ku každému príspevku v rubrikách Štúdie a články a Diskusie a rozhlady. Pretože v časopise rátame už aj s anglickým obsahom čísla, bude potrebný aj anglický preklad titulu príspevku, a to v každej rubrike. V záujme zvýšenia úrovne abstraktov sme pre Slovenskú reč angažovali aj editora anglických textov. Ďalšou povinnou súčasťou každého príspevku je aj kompletná adresa autora a kontakt, ktoré sa uvádzajú v záhlaví textu.

K inováciám, z ktorých prispievateľom nevyplývajú žiadne povinnosti, patrí zaradenie žánru rozhovoru do štruktúry časopisu. V rubrike Rozličnosti a rozhovory príležitostne dáme slovo a priestor najmä jubilujúcim slovenským jazykovedcom. Na úvod rozšírenej rubriky akiste nemohlo byť nič symbolickejšie než rozhovor s najstarším slovenským jazykovedcom a minuloročným jubilantom, prof. Vincentom Blanárom. Očakávame, že interaktívny dialogický žáner prispeje k oživeniu štruktúry časopisu a že sa osobnosti slovenskej jazykovedy budú môcť odbornej verejnosti priblížiť aj neformálnym spôsobom. V novej rubrike Zápisník bibliografa chceme prezentovať anotácie knižných i slovníkových diel aktuálnej slovenskej jazykovednej produkcie (od roku 2009). Táto slovenskorečová obdoba rubrik typu „knihy zaslané do redakcie“ bude možnosťou krátko informovať odbornú verejnosť o novovydaných dielach. Uvítame aj zaslanie recenzného výťažku, ktorým sa pre autora publikácie zvyšuje pravde-

podobnosť kritickej spätnej väzby a ohlasov vôbec. Čitateľ má navyše možnosť nielen čítať o diele, ale ho aj vidieť – hoci len v odtieňoch sivej.

Sme radi, že čitateľom môžeme v tomto čísle prvý krát predstaviť aj nový vizuál Slovenskej reči. Pri všetkej finančnej skromnosti sa podarilo pripraviť grafickú podobu časopisu, ktorá zachováva pôvodný formát, tradičné farby aj štýly písma. Zakladá však logo s „bublinou“, ktorá vystupuje ako leitmotív a symbol reči fixujúc tak „parolovú identitu“ časopisu. Aj keď je väčšina inovácií v Slovenskej reči pragmatická, vyvolaná požiadavkou vyššieho štandardu príspevkov a redakčnej práce, pre komplexný dojem z čítania je dôležité aj estetické hľadisko. Kozmetické úpravy tváre Slovenskej reči nie sú samoúčelné. Hlavnou motiváciou zmien bolo dostať na vonkajšie a vnútorné strany obálky všetky potrebné a aktualizované informácie o časopise v slovenčine a angličtine, sprehladniť a zjednodušiť uvádzanie textov. Čitateľ dnes mimovoľne očakáva, že aj humanitnovedné periodiká budú vyzerat' atraktívne, mať svoj typický štýl, žiť virtuálne a hovoriť aj po anglicky. A to i vo svojej sedemdesiatšestke. Samozrejme, za predpokladu, že vôbec prežijú. V časoch, ktoré sa vyznamenali nápadom dláždiť vedou slovenské diaľnice, je to totiž veľmi neisté. Ale čím viac je neistoty a externých momentov ovplyvňujúcich život odborného časopisu, tým je cennejšia vnútorná harmonická oscilácia medzi autormi, čitateľmi, podnetmi a reakciami. Slovenská reč by už len dodala: „Na vykaní či tykaní nezáleží. Dôležité je oslovit'.“

Jana Wachtarczyková

O FRAZEOLOGICKEJ MOTIVÁCI LEXIKÁLNYCH JEDNOTIEK

Martin Ološtiak

*Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií,
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 17. nov. 1, 080 78 Prešov
e-mail: olo.martin@gmail.com*

OLOŠTIAK, M.: On Phraseological Motivation in a Lexical Units. In *Slovak Speech*, 2011, vol 76, no 1-2, p. 6-27.

Abstract: Phraseological motivation (PM) is perceived as a special type of lexical motivation. This concept was first sketched by J. Furdík in his *Teória motivácie v lexikálnej zásobe* (Theory of motivation in a lexicon, 2008). PM, in his opinion, represents one of seventeen types of lexical motivation. PM is connected with idioms (phraseological units). In the first part of the paper, PM is compared with word-formation motivation (as a central type of lexical motivation). The second part analyses fundamental notions connected with PM, which is defined – as well as word-formation motivation – as the principle. It functions as a process, it is a relation between the underlying syntactic structures (motivating phraseological elements) and motivated phraseological units (idioms). Moreover, it is a feature of phraseological units. The key to understand PM lies in the concept of the motivating phraseological element which can be characterized as a complex entity consisting of intralingual dimension (i. e. components of phraseological unit, its „inner form“) and of extralingual dimension (i. e. connotations, implications, emotions, evaluation etc. of an object, person, situation etc.).

Key words: idiom, lexicology, lexical motivation, phraseological motivation

V štúdií sa zameriavame na vysvetlenie podstaty frazeologickej motivácie (ďalej aj FM). V prvej časti približujeme a dopĺňame úvahy J. Furdíka, ktorý porovnáva frazeologickú motiváciu so slovotvornou motiváciou. V druhej časti sa snažíme o komplexnejšiu charakteristiku pojmu/termínu frazeologická motivácia, nadväzujúc na doterajšie výskumy v oblasti frazeológie. Využívame pritom aj novší, „princípovo“ orientovaný smer, ktorý sa v slovenskej lingvistike začal rozvíjať v 90. rokoch 20. storočia. V jeho rámci k hlbšiemu poznaniu podstaty vzniku, fungovania a dynamiky frazeológie výraznou mierou prispeli najmä početné práce J. Mlacka (napr. 1999, 2000a, 2000b, 2003, 2006, 2007), štúdie J. Dolníka (1997, 1998, 2007), ale aj niektorých ďalších (napr. Baláková, 2007).

1. POROVNANIE FRAZEOLOGICKEJ A SLOVOTVORNEJ MOTIVÁCIE

Frazeologickej motivácii venoval J. Furdík pomerne veľkú pozornosť, a to v samostatnej štúdií *Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii* (Furdík, 1994; opäť

publikované 2005).¹ Ako vyplýva z názvu, autor vo svojej analýze porovnáva fungovanie motivácie vo frazeológii a v derivatológii, poukazuje na spoločné, ale aj odlišné črty týchto lexikálnych subsystémov. V tejto štúdii J. Furdík po prvý raz prichádza s konceptom frazeologickej motivácie a kladne odpovedá na dve základné otázky: Možno vôbec pokladať frazémy za motivované? Má vôbec zmysel hľadať vo frazeológii paralelu k princípu motivácie v derivatológii? (Furdík, 1994, s. 9).

Ešte pred samotným výkladom podstaty frazeologickej motivácie, ktorý sa nachádza v druhej časti štúdie, považujeme za potrebné priblížiť aspekty, na základe ktorých J. Furdík porovnával tieto motivačné typy v uvedenej štúdii. Najprv stručne parafrázujeme autorove zistenia, potom k nim pridávame vlastné poznámky a doplnenia.

(1) Slovtvorná motivácia sa týka tvorenia jednoslovných pomenovaní (napr. *sliedič, podkolenka, stojeden, zelenobiely*), výsledkom pôsobenia princípu frazeologickej motivácie sú viacslovné pomenovania (napr. *držať jazyk za zubami, tichá voda brehy myje, nachytať niekoho na hruškách*).

(2) Slovtvorná motivácia má dve dimenzie (štruktúrnú a denotačnú zložku), kým frazeologická motivácia je trojdimenzionálna (tvorí ju štruktúrna, denotačná a konotačná zložka).

(3) Motivačnou zložkou slovtvorných motivátov sú koreňové morfémy, ak je motivantom slovtvorne nemotivované pomenovanie (*čas* → *nad-čas*), resp. morfe-matické komplexy, ak motivantom je už slovtvorne motivované, resp. slovtvorne demotivované pomenovanie (*nad-čas* → *nadčas-ový*). Motivačnými zložkami fra-zém sú slová v podobe konkrétnych gramatických tvarov: *aká + matka + taká + Katka* → *Aká matka, taká Katka*.

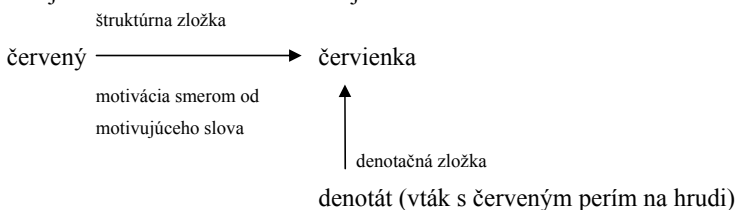
(4) Slovtvorne motivované lexémy sa vyznačujú zreteľnou onomaziologickou štruktúrou. To znamená, že sémanticky sú zreteľne späté so svojimi motivantmi. Takáto zreteľná onomaziologická štruktúra vo frazémach chýba. Dôvodom je ich pomerne zastretá významová štruktúra, ktorá nie je, resp. nemusí byť signalizovaná pôvodným významom jednotlivých frazeologických komponentov. Onomaziologic-ká štruktúra sa dá chápať ako rozčlenená v ustálených prirovnaniach typu *spať ako medveď*, resp. v spojeniach typu *lahké dievča, obrátiť naruby*.

(5) Slovtvorná motivácia je par excellence modelová záležitosť. Motivova-nosť derivatémy je daná príslušnosťou do slovtvorného typu a slovtvornej kategó-rie. Rozdiely môžu byť v jej intenzite na základe stupňa demotivácie. Frazeológia je nemodelová, frazémy sa zväčša utvárajú individuálne, bez ohľadu na existenciu ty-pov a modelov. V niektorých častiach frazeologického fondu však možno zaregistro-vat' isté tendencie k typovosti.

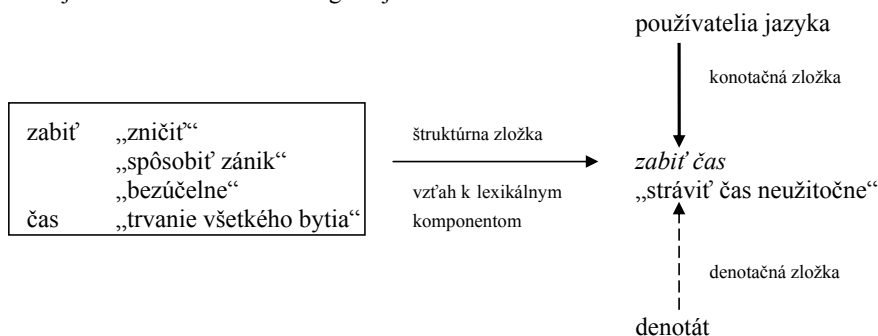
¹ Táto štúdia sa stala východiskom aj pri koncipovaní príslušnej kapitoly v knihe Teória motivácie v lexikálnej zásobe (Furdík, 2008, s. 53 – 56).

Ad 2. Pripájame dve schémy dokresľujúce poznámku J. Furdíka (s využitím autorových príkladov).

Dvojdimenzionálnosť slovotvornej motivácie:

Trojdimenzionálnosť frazeologickej motivácie:

Ad 3. Poznámka o motivačných zložkách implikuje poznatok, že ako slovo- tvorne motivované slovo, tak aj frazéma sú pomenovaniami druhotnými, teda útvar- mi, ktoré sa opierajú o existujúce jazykové jednotky. J. Mlacek vo svojich prácach na viacerých miestach uvažuje o princípe druhotnosti (Mlacek, 2000a, 1999, s. 127), inšpirovaný aj štúdiou J. Horeckého Návrh na vymedzenie frazémy (1997), v ktorej sa o. i. podotýka, že frazéma je sekundárne označenie. Druhotnosť frazémy je aj prejavom pôsobenia princípu transpozície, ktorá sa týka aj referenčného vzťahu (Dolník, 1997; Mlacek, 1999, s. 129).

Druhotnosť derivatémy má iný charakter než druhotnosť frazémy, čo vyplýva predovšetkým z konštrukčného charakteru porovnávaných jednotiek (porov. charak- ter motivačných zložiek derivatémy a frazémy), ako aj z toho, že vo frazéme sa do- minantne realizuje konotačno-pragmatická zložka (porov. ďalej).

Ad 4. Onomaziologickú štruktúru slovotvorne motivovaného slova možno de- monštrovať napríklad na slove *hokejista* so slovotvorným významom „osoba, ktorá hrá hokej“. Tu sa prostredníctvom slovotvorného formantu vyjadruje sémantický príznak „osoba“, ktorý je základom (onomaziologickou bázou – OB) tohto pomeno- vania. Onomaziologickú bázu špecifikuje onomaziologický príznak (OP), ktorému

v tomto prípade na úrovni formy zodpovedá slovotvorný základ. Medzi bázou a príznakom je ešte vyjadrený onomaziologický spoj (OP), ktorý na úrovni formy nemá korelát:

Z	F	úroveň formy
HOKEJ	-	ISTA
„hokej“	(hrá)	„osoba“
OP OS	OB	úroveň obsahu

Zreteľnú onomaziologickú štruktúru má každé slovotvorne motivované slovo (inou otázkou je, že zreteľnosť sa znižuje s postupujúcou demotiváciou; porov. aj Furdíkovu poznámku sub 5).

Charakter onomaziologickej štruktúry frazémy treba posudzovať individuálne (porov. konštatovanie o individuálnosti frazémy), resp. podľa jednotlivých typov frazém na základe miery sémantickej transponovanosti. Pri frazeologických zrasoch onomaziologická štruktúra prakticky neexistuje: OB, OS i OP sú „zliate“ do jedného vnútorne nerozčleneného onomaziologického komplexu (napr. *trafit' kliniec po hlavičke, mať maslo na hlave*). Pri frazeologických celkoch možno uvažovať o náznakoch onomaziologickej štruktúry a vymedziť nejasné kontúry OB (pomenovacieho základu), o ktorú sa opiera frazeologický význam: napr. *t'ahať za jeden povraz* (OB „spolu“), *držať jazyk za zubami* („mlčať“). Pri treťom type frazém, frazeologických spojeniach, možno pomerne jasne určiť bázu a vysledovať viac alebo menej zastreté kontúry príznaku: *chudobný ako kostolná myš*.

Ad 5. Modelovosť slovotvornej motivácie sa prejavuje aj horizontálne (vzťah motivant – motivát), aj vertikálne (rovnaká štruktúra motivátov vyplývajúca z rovnakého spôsobu utvorenia). Napr. slová *cestár – kominár – kraviar – koniar* sú utvorené podľa jednej „šablóny“: ide o desubstantíva s príponou *-ár/-iar* a s významom „ten, kto (rel) S_{mot} “ = ten, kto (má nejaký vzťah k) motivujúcemu substantívu. Sila analógie sa v slovotvorbe využíva napríklad pri analogickej slovotvorbe, napr. slovo *nádrž* možno chápať ako rovnako, analogicky utvorené ako slovo *nálož*, hoci neexistuje motivant **nadržat'* na rozdiel od slovesa *naložiť*, porov. *naložiť* : *nálož* = *x* : *nadrž* (Furdík, 1993, s. 55).

Frazeológia sa modelovosťou, ktorá sa realizuje komplexne na úrovni formy aj významu, nevyznačuje. Hoci aj pri niektorých frazémach môžeme nájsť „nábeh“ na istú modelovosť, resp. rovno hovoriť o „frazeotvorných typoch“² (napr. *X – neX*: *hlava-nehlava, cestou-necestou, kamarát-nekamarát*), táto modelovosť sa nevzťahuje na frazeológiu ako celok, ale len na niektoré typy frazém, teda na ohraničenú časť frazeológie (porov. aj tzv. frazeologizované konštrukcie ako jednu z konštrukčných podôb frazém). Výsledkom vplyvu modelovosti je aj existencia frazeologic-

² Toto pomenovanie použil J. Furdík v posudku diplomovej práce M. Molčanovej *Intrafrazeologická a defrazeologická slovotvorba*.

kých sérií (Mlacek, 2007). Napätie medzi jedinečnosťou a typovosťou vo frazeológii reflektuje mokijenkovská opozícia *modelovosť* : *nemodelovosť* (Mlacek, 1999, s. 134 a n.). Príznačne zásadné slovo k tejto problematike napísal J. Dolník, ktorý v rámci princípu analógie a idiomatickosti uvažuje o anomálnej analógii: „Istá frazéma vznikla v tom zmysle, v tom duchu ako iné frazémy, t. j. analogicky. Nachádzame sa tu v **paradoxnej zóne analógie**. Tým, že frazéma vzniká v tom zmysle ako iné frazémy, reprodukuje sa ich anomálnosť“ (Dolník, 1997, s. 41; bold autor). O fungovaní princípu analógie vo vzťahu k frazeologickým aktualizáciám uvažuje J. Mlacek (2000b); porov. ďalej.

Porovnávané vlastnosti slovotvornej a frazeologickej motivácie zhŕňame v nasledujúcej tabuľke:

slovotvorná motivácia	frazeologická motivácia
jednoslovné pomenovanie	viacslovné pomenovanie
dvojdimenzionálnosť	trojdimenzionálnosť
motivačné zložky – morfémy/morfematické komplexy	motivačné zložky – slová
zreteľná členitosť onomaziologickej štruktúry	nezreteľná členitosť onomaziologickej štruktúry
modelovosť	nemodelovosť

2. PODSTATA FRAZEOLOGICKEJ MOTIVÁCIE

Frazeologicky motivovaná jednotka³ – frazéma je výrazným typom lexikálnej jednotky, čo vo svojom výklade o uplatňovaní princípu funkčnej separácie podčiarkuje aj J. Dolník (2007, s. 58; porov. aj 1997):⁴ „Ak sa istý typ jazykového výrazu vyznačuje nejakou funkčnou vlastnosťou, ktorú používatelia vnímajú ako osobitne kontrastnú vo vzťahu k vlastnostiam iných typov, pretože koreluje s nejakou osobitou potrebou vo vzťahu k jazyku, oddeľuje sa ako výrazný jedinečný typ, separuje sa od ostatných výrazov (separácia tu koreluje s funkčnou salientnosťou, nápadnosťou, vyčnievavosťou).“

V tejto súvislosti sa zameriame na objasnenie **princípu funkčnej frazeologickej separácie vo vzťahu k frazeologickej motivácii**. V súlade s postulátom o využití poznatkov o slovotvornej motivácii pri analýze ostatných motivačných typov (porov. napr. Ološtiak, 2007a) možno uvažovať o princípe frazeologickej motivácie, ktorá sa prejavuje trojjediným spôsobom: ako proces, vzťah a vlastnosť. Všimneme si prototypový prípad vzniku syntagmatickej frazémy z voľnej syntaktickej kon-

³ S iným pojmovým vymedzením pracuje M. Košková (2002), ktorá za *frazeologicky motivovanú lexému* pokladá defrazeologický motivát.

⁴ J. Dolník vo viacerých prácach medzi funkčnoseparačne výraznými, prototypovými jednotkami uvádza vlastné mená, odborné termíny a frazémy.

štrukcie (o typickosti syntagmatických frazém porov. Mlacek, 1972, s. 27; k vysvetleniu, prečo práve syntagmatická frazéma je prototypová, porov. Mlacek, 2007, s. 30 – 31; k motivácii výberu prototypového príkladu porov. aj Dolník, 2007).

Procesuálnu zložku frazeologickej motivácie predstavuje **frazeologizácia** (vznik frazémy). Konštituovanie frazeologickej motivácie je postupný proces od voľného spojenia cez štádium postupného ustáľovania až po vlastnú frazeologizáciu (Skladaná, 1993a a i.). Z genetického (diachrónneho) pohľadu sa frazéma javí ako dvojrozmerná jednotka: „Táto dvojrozmernosť je založená na určitom napätí a vzťahu medzi pôvodným konkrétnym obsahom frazémy a jedným celostným frazeologickým významom. Pôvodom konkrétny obsah si frazéma zachováva v podobe vnútornej formy, v podobe konkrétnej predstavy, ktorá viac či menej motivuje druhotný, prenesený význam spojenia.“ (Skladaná, 1994, s. 61).⁵

Ako vzťah sa FM prejavuje medzi frazeologickým motivantom a frazeologickým motivátom. Frazeologickým motivátom je frazéma, ktorá je zároveň nositeľkou FM ako vlastnosti. **Čo však možno pokladať za frazeologický motivant?** Odpoveď na túto otázku považujeme pri charakteristike FM za kľúčovú, preto jej v ďalšom výklade budeme venovať náležitú pozornosť.

Frazéma je komplexná jazyková (lexikálna) jednotka, preto aj pri hľadaní odpovede na položenú otázku sa snažíme postupovať komplexne. Zjednodušene možno povedať, že prototypová frazéma je komplexne motivovaná zároveň sémanticky, syntakticky a expresívne, pričom rozhodujúcu úlohu hrá expresívna, konotačno-pragmatická zložka frazeologizácie. Pod jej egidou sa uskutočňuje premena voľnej syntaktickej konštrukcie na ustálenú (nie nevyhnutne úplne petrifikovanú), sémanticky transponovanú, expresívnu, komplexnú a sekundárnu lexikálnu jednotku – frazému, ktorá uspokojuje komunikačnú potrebu vyjadriť sa transponovaným, nadstavbovým, príznakovým, „živým“ spôsobom.

2.1. Frazeologizácia a sémantická motivácia

Jednou zo základných vlastností frazeológie je obraznosť (figurativnosť, metaforickosť, resp. nedoslovnosť, prenesenosť významu, sémantická transponovanosť). Platnosť tejto vlastnosti sa niekedy absolutizuje.⁶ Podľa novších výskumov obraznosť nie je kritériálnou vlastnosťou (nie každá frazéma je obrazná), sama osebe nie je dostačujúcou vlastnosťou na vymedzenie frazémy (obrazné môžu byť aj viacslovné nefrazémy, napr. *čierna skrinka*, *anglický trávnik*, *slepá ulica*). Obraznosť sa však právom považuje za prototypovú vlastnosť frazeologických jednotiek, nemožno ju považovať len za obyčajnú fakultatívnu črtu (Mlacek, 2003, s. 63).

⁵ O rôznych chápaniach pojmu *vnútorná forma frazémy* porov. N. N. Kirillovová, 1986 (citované podľa Ďurčo, 1989, s. 33).

⁶ Napr. E. Kučerová (1974, s. 24) chápe frazeologizáciu ako nadobudnutie obraznosti.

Obraznosť frazeológie sa klasicky spája s motivovanosťou, resp. nemotivovanosťou, teda so vzťahom medzi sémantikou frazémy a sémantikou jej komponentov (porov. ďalej). Pri pohľade na problematiku vzniku frazém (z voľných syntaktických spojení), ako konštatuje J. Mlacek (1980, s. 270), sa do popredia dostáva charakter tejto motivácie, obraznosti. Autor vymenúva procesy ako metafora, metonymia, antitéza a i. Naproti tomu F. Čermák (Filipec – Čermák, 1985, s. 194) odmieta uvažovať o metafo-re ako významovom posune pri frazeologizácii, pretože často nejde o „posun“, ale o významový „únik“. Autor sumarizuje, že mnohostranné a zložité pomery frazémy nemožno zjednodušovať na metaforu či metonymiu, ktoré tu majú len čiastočnú funkciu (ibid.). Na inom mieste sa F. Čermák zmieňuje o absencii pravidelnej sémantickej participácie komponentov na celkovom význame frazémy (v jeho terminológii idiómu) a poznamenáva, že vo vzťahu medzi sémantikou komponentov a sémantikou frazémy existuje mnoho odtieňov od priamej po nepriamu participáciu (Filipec – Čermák, 1985, s. 189). V tomto zmysle považujeme za adekvátnejšie hovoriť o sémantickej transpozícii než o obraznosti, figuratívnosti či sémantickom posune (porov. aj Mlacek, 2003, s. 61) a ešte presnejšie nie o jednoduchšej, ale o komplexnej, viacaspektovej sémantickej transpozícii. Preto možno len v hrubých rysoch stanoviť okolnosti vplývajúce na sémantickú stránku frazeologizačného procesu, porov. výklad o sémantike komponentov v nadväznosti na kategórie ako monosémia – polysémia, konkrétnosť – abstraktnosť, autosémantickosť – synsémantickosť, apelatívnosť – propriálnosť komponentu (Filipec – Čermák, 1985, s. 179 – 182).

F. Čermák v intenciách svojej komplexnej koncepcie anomálnosti frazeológie odmieta snahy o analýzu sémantiky frazém prostredníctvom pojmov, ako sú prenesenosť, obraznosť a pod. Konštatuje, že v dôsledku absencie kompozičnej funkcie medzi významami komponentov a následného oslabenia stupňa sémantickej participácie významov komponentov vo význame frazémy sa ponúka poňatie frazeologického významu ako integrálneho, celistvého, nerozložiteľného: „Nemožnosť tento (pravidelně) *nemotivovaný* význam zpětně (a beze zbytku) segmentovat, dekomponovat na vstupní významy komponentů, je tudíž specifickým projevem *anomální* syntagmatickosti sémantické“ (Filipec – Čermák, 1985, s. 190; kurzíva autor). F. Čermák (2007, s. 249) neaditivnosť významu komponentov frazémy hodnotí ako frazeologickú univerzáliu, pričom odmieta sémantickú motiváciu frazémy prostredníctvom jej komponentov.

E. Kozarzewska (1994) hovorí o špecifickom type sémantickej derivácie, ktorý sa realizuje medzi motivujúcou syntagmatickou konštrukciou a sekundárnou frazémou.

J. Dolník (2007, s. 60 – 61) vo výklade rôznych aspektov fungovania princípu analógie vo frazeológii poukazuje na analógiu so sémantickou, druhotnou motiváciou, pri ktorej sa uplatňuje fiktívna ekvivalencia referentov, viazaných na príslušné významy. Vo vzťahu nefrazeologickej konštrukcie (uvádza sa príklad *padla kosa na*

kameň), ktorá sa vyznačuje statusom sémantickoštruktúrnej motivovanosti (forma je motivovaná príslušnou sémantickou štruktúrou) a súvzťažnej idiomatizovanej konštrukcie (frazéma *padla kosa na kameň*) namiesto polysémie J. Dolník navrhuje hovoriť o **ambisémii**. Pri frazéme sa teda abstrahuje od sémantickoštruktúrnej motivovanosti, čím sa dáva priestor na uplatnenie frazeologickej referencie: „Sémantická štruktúra motivujúca výrazovú štruktúru sa transponuje do pozície vehikula obrazného vyjadrovania za sprievodu idiomatizácie výrazu, čiže sa stáva prostriedkom iracionálneho zobrazovania výseku sveta.“ (Dolník, 2007, s. 61).⁷ Autor do svojho výkladu včleňuje aj prípady, keď príslušná nefrazeologická syntaktická jednotka je virtuálna (v bežnom jazyku sa nevyskytuje, lebo doslovne je nezmyselná; napr. *robiť z komára somára*). V týchto prípadoch hovorí o imaginarizovanej vehikulovej transpozícii.

Sémantická transpozícia v rámci jednoslovnej lexémy je pomerne homogénny proces. Jej výsledkom je nový význam, ktorý vzniká generalizáciou (*várka* „množstvo uvareného piva“ → „množstvo niečoho“), špecifikáciou (*chalupa* „jednoduchý dedinský dom“ → „jednoduchý dedinský dom využívaný na rekreačné účely“), metaforizáciou (*gorila* „najväčší ľudoop“ → „osobný strážca“), metonymizáciou (*máj* „piaty mesiac v roku“ → „strom, ktorý pred 1. májom stavajú mládenci dievčatám“). Frazeologická sémantická transpozícia je nepomerne komplikovanejšia a heterogénnejšia proces, a to najmä z týchto dôvodov: (a) je to medzirovinný jav (v zmysle vzťahu medzi voľnou syntaktickou konštrukciou a frazémou); (b) je to štruktúrne komplikovaný jav (podieľa sa na ňom viacero slovných komponentov); (c) je to nepredpovedateľný jav, ktorý sa riadi konotačno-pragmatickou zložkou, nevieme napr. predpovedať, ktorá syntaktická konštrukcia sa bude frazeologizovať a akým spôsobom sa bude frazeologizovať.

2.2. Frazeologizácia a syntaktická, resp. morfológická motivácia

Vznik frazeologickej jednotky z voľného spojenia slov (smer nefrazéma → frazéma) sa na štruktúrnej úrovni uskutočňuje prostredníctvom syntaktickej alebo morfológickej motivácie, ktoré určujú výslednú konštrukčnú podobu frazémy.

(a) Syntaktická motivácia

Syntakticky motivované sú viacslovné pomenovania, ktoré obsahujú aspoň dva autosyntagmatické komponenty, teda komponenty vstupujúce do syntagmatických,

⁷ V tejto súvislosti sa ponúka aj koncepcia výrazových kategórií F. Mika (1973), ktorý kategóriu iracionálnosti zaraďuje do reťazca *iracionálnosť* ← *expresívnosť* ← *subjektívnosť* ← *operatívnosť* (v citovanej monografii porov. najmä schému na s. 36 – 37, príslušný výklad na nasledujúcich stranách, ako aj indikátory zainteresovaných výrazových kategórií na s. 261 a n.). Mikova koncepcia sa primárne týka textu a jeho štylistickej hodnoty. Pri chápaní frazémy ako „mikrotextu“ (porov. napr. poznatok, že frazéma je pomenovaním istej situácie) možno tieto kategórie usúvzťažniť aj s týmto špecifickým typom lexikálnej jednotky. Za pripomenutie mikovských kategórií v tejto súvislosti ďakujem D. Slančovej.

resp. všeobecnejšie do syntaktických vzťahov (Furdík, 2008, s. 50 – 53; Ološtiak, 2010). Syntaktická motivovanosť frazeologických jednotiek vyplýva z pôsobenia zväzku princípov – princípu tvarovosti, princípu transpozície, princípu príznakovosti a princípu druhotnosti frazeologického pomenovania (bližšie porov. Mlacek, 2007, s. 25 n.). V princípe tvarovosti sa odzrkadľuje konštrukčná komplexnosť, nadslovnosť, ktorá je výsledkom pôsobenia princípu transpozície a zároveň druhotnosti frazeologickej jednotky. Z toho rezultuje príznakovosť takéhoto pomenovania.

Vzťah frazeologickej a syntaktickej motivácie je prienikový. Nie všetky frazémy sú syntakticky motivované a nie všetky syntakticky motivované lexémy sú frazémami. Frazémy bez priamych korelátov v syntaxi (porov. Mlacek, 1982, s. 55) považujeme za syntakticky nemotivované.

Syntakticky motivované sú: (a) konštrukčne centrálné frazémy so stavbou syntagmy; (b) hypersyntagmatické (vetné a súvetné) frazémy; (c) frazeologizované konštrukcie; (d) tzv. jednoslovné frazémy.

Typy (a) a (b) sú z hľadiska syntaktickej motivácie jednoznačné, bezpríznačné. Ich štruktúra je postavená na syntaktickom vzťahu medzi minimálne dvomi pôvodne plnovýznamovými komponentmi. Na tomto mieste im nebudeme venovať pozornosť, ich rozmanité realizácie opísal a vysvetlil vo viacerých prácach J. Mlacek (najmä 1972, 2007); najnovšie aj D. Baláková (2009).

Jednotky typu (c) majú vzťah k syntaxi vyjadrený už v samotnom termíne, ktorým sa pomenúvajú – frazeologizované konštrukcie, resp. syntaktická frazeológia. Ide o typ, pri ktorom frazeologizácia zasiahla nie konkrétne lexikálne zloženie, ale celú konštrukciu, a to pri záväznosti lexikálno-tvarovej zložky a prítomnosti tautologických prvkov, napr. *chlap do chlapa; preteky sem, preteky tam; ako pozerá, tak pozerá* (Mlacek, 1976; 2007, s. 72 – 74).

Jednotky typu (d) predstavujú okrajovú skupinu frazém, napr. *namotávať niekoho, zametať s niekým, zotrieť niekoho, uzemniť niekoho, vytočiť niekoho, zmaľovať niekoho*. Na jednej strane tieto jednotky nevyhovujú podmienke viacslovnosti, na druhej strane však nejde o jednoduché jednoslovné idiomatizované výrazy typu *tlčhuba, nactiutŕhač*, ktoré J. Mlacek (2007) do sféry frazeológie nezaraďuje práve pre absenciu princípu tvarovosti. Porovnajme príklady zo Slovenského národného korpusu:

Nefrazeologické kontexty: *Moja manželka medzitým **vytočila** stopäťdesiatosmičku a policajti privolali hasičov. – Páchatel' jej **vytočil** ruku a zo zovretej dlane jej zobral 200 Sk a z vrecka sukne 1200 Sk. – Keď kráľ videl, že s Honzom nič nezmôže, rýchlo **zbalil** svoje poklady a chystal sa s princeznou utiecť.* Frazeologické kontexty: *V nervóznom závere nás **vytočil** rozhodca. – Potom ma už **zbalila** nádherná herečka v pokročilom štádiu rozčítanosti. – Ak som neurobil nič zlé, prečo ma policajti **zbalili** a strčili do basy?*

Podstatou sémantickej transponovanosti a expresivity v prípadoch typu *vytočiť niekoho*, *(z)baľiť niekoho* je kolokačná transpozícia (porov. aj Mlacek, 2007, s. 69 – 71). Príznakovosť teda vyplýva z transponovaného kolokačného doplnenia daného slovesa, syntagmatickým spôsobom sa prekračuje hranica slova, preto tu možno počítať aj so syntaktickou motiváciou, ktorá sa však na rozdiel od klasických syntagmatických frazém typu *zbaľiť si kufre* realizuje špecifickým spôsobom. Kým podstatou ustálenosti v syntagmatických frazémach je to, že príslušná kolokačná pozícia sa obsadzuje konkrétnym slovom, pri variantoch niekoľkými, zväčša dvomi slovami (*zbaľiť si kufre*, nie **zbaľiť si tašku*), v jednoslovných frazémach sa mení sémantika celej kolokácie, napr. v smere neživotnosť → životnosť (*zotrieť niečo* → *zotrieť niekoho*, *naštartovať niečo* → *naštartovať niekoho*); konkrétnosť → abstraktnosť (*podržať niekoho*, *ponoriť sa do niečoho*, *rozmazávať niečo*). V prípadoch typu *mávnúť nad niečím*, *nachytať niekoho* azda možno uvažovať o redukcii rozsiahlejších frazém *mávnúť nad niečím/niečím rukou*, *nachytať niekoho na hruškách*. Problematika tzv. jednoslovných frazém je širšia a ukazuje sa, že komplikovanejšia (možno tu vymedziť viacero podtypov). V predchádzajúcej časti sme načrtli len vzťah k syntaktickej motivácii.

(b) Morfologická motivácia

Morfologicky motivované sú lexémy vzniknuté slovnodruhovým prechodom bez morfematickej zmeny, napr. *vedúci* (slovesné prídavné slovo) → *vedúci* (subst.) (bližšie porov. Furdík, 2008, s. 45 – 48; Ološtiak, 2007b). Zvyšné dva konštrukčné typy frazém – minimálne frazémy a subfrazémy – považujeme za syntakticky nemotivované. Ukazuje sa, že tieto dva typy frazeologických jednotiek sa do značnej miery dotýkajú práve morfolologickej motivácie (aj keď túto problematiku považujeme za menej objasnenú než vzťahy frazeológie a syntaktickej motivovanosti), preto nasledujúce poznámky chápeme ako poznámky do diskusie o statusu tohto typu frazeologických jednotiek.

(a) Minimálne frazémy

Ako pripomína J. Mlacek (2007, s. 62 n.), minimálne frazémy (jednotky s jedným plnovýznamovým komponentom a jedným alebo viacerými neplnovýznamovými komponentmi) sa vo frazeologickej teórii začali vyčleňovať na pozadí syntagmatických frazém s fakultatívnym komponentom typu *do (posledného) haliera, od buka (do buka)*, *(je ich) ako apoštolov, ani za (celý) svet*. Genézu tohto typu minimálnych frazém možno vysvetliť prostredníctvom konceptu syntaktickej demotivácie (tejto otázke však na tomto mieste nevenujeme pozornosť).

Nie všetky minimálne frazémy museli nevyhnutne vzniknúť takýmto spôsobom. Niektoré jednotky mali štruktúru s jedným autosémantikom aj pred frazeologizáciou. Prehodnotenie voľného spojenia synsémantikum + autosémantikum na fra-

zeologickú jednotku možno vysvetliť pomocou morfolologickej motivácie. Napríklad viacсловné nefrazeologické spojenie typu prepozícia + substantívum (*bez debaty, od Adama, za dievčaťa, bez fanfár, pod nosom, do sýtosti, do nohy*) sa vplyvom frazeologizácie slovnodruhovo prehodnotilo na funkčne celistvú jednotku s platnosťou adverbia. Morfologická motivácia sa okrem uvedeného typu prejavuje pri prepozicionalizácii (*vo svetle niečoho, na poli niečoho, v kruhu niečoho*). O morfolologickej motivácii by bolo možné uvažovať aj v type partikula + prepozícia + substantívum (*ani za trest*). K príkladom a ďalším typom porov. Mlacek (1972, s. 30 n.; 2007, s. 64); Dobriková (2007). Otázku vzťahu minimálnych frazém typu partikula + substantívum (*až strach*), prepozícia + adjektívium (*po našom*), partikula + adverbium (*ako naschvál*) nechávame otvorenú.

(b) Subfrazémy

Subfrazéma ako osobitný konštrukčný frazeologický typ je zložená len zo syntaktických komponentov, má výpovednú platnosť a je funkčne ekvivalentná s frazeotextami (Mlacek, 2007, s. 66 – 68). M. Jankovičová (2003, s. 66 – 73), podobne ako citovaný J. Mlacek, na základe uplatňovania v texte vymedzuje dve skupiny subfrazém: subfrazémy s komunikatívnou funkciou a subfrazémy s nekomunikatívnou funkciou.

V skupine subfrazém s komunikatívnou platnosťou J. Mlacek v citovanej práci z hľadiska distribúcie počíta s dvomi podskupinami: (a) jednotky fungujúce ako samostatná výpoveď (*len aby, ved' hej, že či, ved' áno*); (b) výpovedne nesamostatné jednotky, ktoré sprevádzajú, prípadne komentujú kontextovo determinovanú nefrazeologizovanú, aktuálnu výpoveď, vytvárajú sa tak polypropozície, v ktorých jedna časť je frazeologizovaná a druhá nie (*ako áno, ako nie...*); porov. aj Kačala, 2003.⁸

Z genetického hľadiska sa taktiež vyčleňujú dve podskupiny (Mlacek, 2007; Jankovičová, 2003, s. 69 – 70). V prvom prípade sú to subfrazémy, ktoré vznikli maximálnym elidovaním repliky, napr. *že či, len aby, no len aby, ale kde*. Tieto jednotky možno chápať ako produkt morfolologickej motivácie zakladajúci sa na vetnej elipse, resp. „maxielipse“. Z hľadiska transkategorizačného typu (porov. Ološtiak, 2007b, s. 299 n.) možno uvažovať o propozicionalizácii, teda o utvorení pomenovania s funkciou výpovede.⁹ Existenciu lexikálnej propozicionalizácie možno vysvetliť pôsobením frazeologickej motivácie. Výsledkom frazeologizácie je v tomto prípade špecifický nesyntagmatický propozičný (hypopropozičný) typ frazém s výpovedno-nominačnou platnosťou, ktoré „vyjadrujú pomenúvajúc“ (Mlacek, 2007, s. 66). Druhú skupinu tvoria jednotky, ktoré vznikli spojením častíc vyjadrujúcich

⁸ Analogické sú prípady hyperpropozičných frazém, v ktorých sa frazeologizovala len vedľajšia veta frazémy so stavbou podrad'ovacieho súvetia: *Čo sa na hlavu postavíš, ...* (Mlacek, 2007, s. 58 – 59).

⁹ Tento typ sa v citovanej práci o vzťahu slovtvornej a morfolologickej motivácie nespomína; uvádza sa tam len opačný proces depropozicionalnej lexikalizácie, konkrétne interjekcionalizácie, napr. *čertvie, bist'ubohu, bohuprisahám* (Ološtiak, 2007b, s. 302).

súhlas/nesúhlas s pripájacími alebo zdôrazňovacími časticami, napr. *no dobre, ale áno, nuž dobre, veď hej; ba čerta, ba hej, ba veru*.¹⁰

Subfrazémy s nekomunikatívnou platnosťou triedi M. Jankovičová (2003) podľa súvzťažnosti s plnovýznamovými i neplnovýznamovými slovnými druhmi na substantívne (*haky-baky, hokus-pokus*), adjektívne (*tip-top*), adverbiálne (*až-až, do aleluja, na šup, cimpr-campr*), zámenné (*ani čihi, ani hota*), časticové (*už-už, ledva-ledva, len-len*) a citoslovcové subfrazémy (*hej-rup, čáry-máry*).

V súvislosti s uvedeným triedením sa vynárajú viaceré otázky. Záverom k tejto časti si preto dovoľujeme načrtnúť niektoré z nich. Reduplikované jednotky tohto typu možno považovať za slovotvorne motivované kompozitá patriace do integračného typu onomaziologickej kategórie (Sokolová – Ivanová – Vužňáková, 2005, s. 111). Ak ich však budeme pokladať za juxtaťponované kompozitá, otázka zostáva ich frazeologická platnosť.¹¹ Ďalej je potrebné brať do úvahy slovnodruhovú prechody v tejto oblasti, napr. citoslovce *čáry-máry* → podstatné meno *čáry-máry*. Ak teda priznávame jednotke *čáry-máry* substantívnu platnosť (tak ako M. Jankovičová v citovanej práci), možno uvažovať o subfrazéme ako jednotke zloženej len zo syntémantik? Ukazuje sa, že pri komplexnej motivačnej charakteristike tohto typu frazém bude treba zohľadniť konštrukčné, genetické, ako aj funkčné hľadisko.

2.3. Frazeologizácia a expresívna motivácia

Pred samotným výkladom si pripomeňme niekoľko citátov:

- (1) „Frazéma teda už tým samým, že má povahu konštrukcie, ktorá musela prejsť procesom transpozície a s ním spojenými ďalšími procesmi, aby sa stala pomenovacou jednotkou, je vo svojej podstate jednotkou vždy príznakovou, nápadnou, expresívnou.“ (Mlacek, 2000a, s. 74).
- (2) „Za kritérium začlenenia spojenia medzi frazémy považujeme (emocionálno-)hodnotiaci prvok v jeho význame.“ (Jarošová, 2000, s. 147).
- (3) Funkciou frazémy „je vyjadriť hodnotiaco-emocionálny vzťah subjektu ku skutočnosti označenej daným idiómom prostredníctvom obrazne motivovaného odrazu tohto denotátu.“ (Telija, 1988, s. 13; cit. podľa Jarošová, 2000, s. 144).
- (4) „Frazéma nie je prakticky nikdy iba ‚čistým‘ pomenovaním, ale je jednotkou, ktorá popri pomenovacej funkcii plní aj funkciu hodnotiacu, je jednotkou, ktorá popri vlastných sémant-

¹⁰ V exemplifikácii sa dvaja citovaní autori miestami rozchádzajú, napr. jednotku *veď hej* uvádza J. Mlacek v prvej skupine, zatiaľ čo M. Jankovičová v druhej skupine.

¹¹ Podobné je to pri jednotkách typu *vstávajúc-líhajúc*, ktoré citované autorky (Sokolová – Ivanová – Vužňáková, 2005, s. 104) pokladajú za kompozitum, nie za frazému. Nazdávame sa, že spoľahlivejšie je v tomto prípade funkčno-sémantické kritérium, nie formálne kritérium (analytická/syntetická forma). Pravopisná podoba totiž môže variovať (*zubami-nechtami* aj *zubami nechtami*, ba dokonca aj *zubamínechtami*) a nie vždy odráža funkčno-sémantické kvality jazykového prvku. Práve syntetická pravopisná podoba so spojovníkom v prípade *vstávajúc-líhajúc* je toho dôkazom, túto jednotku pokladáme za pomerne zreteľnú frazému vzhľadom na prítomnosť frazeologicky relevantných vlastností (sémantická transponovanosť, expresívnosť a nadslovnosť – táto posledná vlastnosť sa však na povrchovej ortografickej úrovni neutralizuje). Nie je však vylúčené, že v budúcnosti v tomto (a v analogických) prípadoch môže dôjsť k frazeologickej demotivácii, a to možno sekundárne aj pod vplyvom ortografie.

- tických zložkách vždy vyjadruje aj pragmatické prvky, jednotkou, ktorá ... obsahuje záväzne aj isté konotácie.“ (Mlacek, 1999, s. 127).
- (5) „Ak sme v predchádzajúcom odseku rekapitulovali dosť jednoznačný záver všetkých známych frazeologických koncepcií, že totiž príznakovosť je podmienkou sine qua non, potom možno uvedený predpoklad špecifikovať v tom zmysle, že princíp príznakovosti určuje veľmi výrazne aj náplň a povahu celého frazeologického fondu. Výraznosť tohto jeho vplyvu spočíva predovšetkým v tom, že práve na pozadí jeho aplikácie frazeologický fond zahrnuje iba expresívne výrazy...“ (Mlacek, 2000a, s. 75).
 - (6) „Konotácie tu [vo význame frazémy, pozn. M. O.] už nie sú niečím nadstavbovým, ale sa dostávajú do jadra frazeologického významu, sú späté s kategoriálnymi príznakmi celej frazémy. Frazéma nie je jednoduchým pomenovaním, ale je vždy aj hodnotením, vyjadrením. Pravda, toto hodnotenie, vyjadrenie je priamo vo význame frazémy, tvorí špecifiku frazeologického významu oproti lexikálnemu významu slova, je organicky zapojené do ustáleného významu frazémy.“ (Mlacek, 1987).
 - (7) „Podobne ako lexikálny význam aj význam frazém má štruktúrny charakter. Jadro celostného významu frazémy tvorí denotačná zložka, povaha denotácie je však vo frazeológii dosť neurčitá. Medzi najdôležitejšie zložky významu frazémy patria konotačné prvky, ktoré sú vo význame frazémy obligátne. Práve ich privilegované postavenie v štruktúre frazeologického významu podmieňuje istú nekonkrétnosť vecného denotátu frazémy.“ (FT: heslo celostný význam frazémy).
 - (8) „Z úhrnu sémantických rysů různého typu konstituujících obě základní složky významu, tj. význam *nocionální* (konceptuální) a *pragmatický* (konotativní, popř. asociativní), má vcelku význam pragmatický, charakteristicky přítomný v celé IF [idiomatike a frazeológii, pozn. M. O.], ve srovnání s poměry v pravidelném jazyce mnohem výraznější zastoupení i v jednotlivém idiomu.“ (Čermák, in: Filípec – Čermák, 1985, s. 192).
 - (9) „Frazéma představuje obraz so živou zmyslosťou ... Zmyslový obraz a hodnotové ideály organicky vytvárajú fenomén 'estetického'.“ (Miko, 1989, s. 111).
 - (10) Frazeologická jednotka „výstižnejšie a pregnantnejšie vyjadruje a hodnotí typické, spravidla ťažšie zachytiteľné životné a ľudské situácie a stavy, ako aj javy vonkajšej skutočnosti, ďalej vlastnosti človeka a vecí, vzťahy, problémy a konanie ľudí, pohnútky, príčiny a následky ľudského konania a pod.“ (Miko a kol., 1989, s. 17).
 - (11) „Pritom si ... zachováva táto frazéma [oškľbať niekoho ako hus, pozn. M. O.] v sebe čosi z pôvodnej výpovedno-vyjadrovacej 'šľavnatosti', expresívnosti, má v sebe nádych komickejšieho, razí z toho negatívny étos aktuálnej výpovede, je v tom niečo z konkrétnosti zobrazenej situácie.“ (Miko, 1989, s. 101).

Expresívnosť pokladáme za významnú súčasť konotačno-pragmatickej zložky (ďalej KPZ) frazémy. Práve v pochopení KPZ spočíva vysvetlenie, prečo je frazéma frazémou. KPZ je spätá s ďalšími procesmi, ktoré súvisia s frazeologizáciou – transponovanosť, anomálnosť, druhotnosť, lexikálno-syntaktický synkretizmus a príznakovosť.

V akom zmysle možno uvažovať o expresívnosti frazeológie? Ako do istej miery analogická sa ukazuje situácia v okázionalnej lexike. Pri okazionalizmoch sa expresívnosť považuje za graduálnu vlastnosť s poznámkou, že v širšom ponímaní každý oka-

zionalizmus možno hodnotiť aspoň ako implicitne expresívny, pretože „vytvorenie okazionalneho slova možno považovať za výsledok subjektívnej reakcie človeka na istý úsek reality“ (Liptáková, 2000, s. 17). Podobne ako pri frazémach aj v okazionalizmoch hrá dôležitú úlohu KPZ. Aj pre frazémy platí konštatovanie adresované okazionalizmom: „Okazionalizmy nám umožňujú vyjadriť to, na čo niekedy bežné slová nestačia. Pomocou nich môžeme byť v komunikácii vtipnejší, aktuálnejší, osobnejší, emocionálnejší, empatickejší, ale často aj výstižnejší a úspornejší.“ (Liptáková, 2008, s. 61).

Okrem toho príznakovosť a expresívnosť sa potvrdzuje už v elementárnom poznatku o druhotnosti – frazéma má povahu syntaktickej konštrukcie, ktorá prešla procesom transpozície (citát 1). Prítomnosť evaluatívno-hodnotiacej zložky sa pokladá za kritérium začlenenia medzi frazémy, teda za hraničný signál medzi frazémami a viacсловnými nefrazémami (citáty 2, 3). V citátoch 4 – 8 sa pozornosť upriamuje na skutočnosť, že zatiaľ čo v jednoslovnom pomenovaní konotácia tvorí istú nadstavbu, ktorá sa navrstvuje na denotáciu, vo frazéme je konotácia integrálnou, neoddeliteľnou súčasťou frazeologického významu, frazeologickej identity. Záväznosť konotácií (v úzkej nadväznosti na sémantickú transpozíciu, ktorá sa realizuje na ploche nadslovného pomenovania) je príznačná pre každú frazeologickú jednotku, a teda aj pre frazeológiu ako celok. Aj v tomto ohľade možno frazému v porovnaní s jednoslovnou lexémou pokladať za príznakovú jazykovú jednotku.

Ako vidno, príznakovosť a z toho vyplývajúca expresívnosť frazémy sa prejavuje komplexne, na viacerých úrovniach súčasne. Súborom týchto vlastností sa frazeologický subsystém odlišuje od nefrazeologického lexikálneho subsystému. Frazeológia predstavuje príznakovú časť lexikálnej zásoby (porov. Mlackov princíp príznakovosti; 1999, s. 131 – 132). Aplikovaním takéhoto prístupu možno za príznakové a expresívne považovať aj jednotky patriace do tzv. kultúrnej frazeológie, pri ktorých sa poukazuje na miernu, tlmenú expresívnosť.¹

Chápanie konotačno-pragmatickej zložky je vo výklade J. Furdíka implicitné. Poznmenáva, že do frazémy *manželský prístav* prináša komponent *prístav* konotačný prvok „miesto pokoja, stálosti“. V niektorých prípadoch konotácia môže úplne prekryť ostatné zložky a pre poznanie významu frazeologickej jednotky je kľúčom práve konotačná zložka; porov. napr. jednotku *turecké hospodárstvo* (Furdík, 1994, s. 10). Autor poukazuje na konotáciu, ktorú do frazémy vnášajú jednotlivé komponenty. Konotačno-pragmatická zložka sa však nemusí viazať len na konkrétne komponenty, môže byť takpovediac globálna, význam frazémy nemusí byť konotačne motivovaný jej komponentmi, ale môže vyplývať z „extrapolácie“ asociácií, utvára-

¹ Porov. znenie hesla *kultúrna frazeológia* vo Frazeologickej terminológii: „Vrstva spisovných frazém s miernou, tlmenou expresívnosťou, v ktorých prevažuje aspekt kultivovanosti. Patria sem bežné kultivované frazémy, frazémy z kultúrnej i knižnej sféry, napr. *prispieť drobnou mincou k niečomu, byť si s niečím na čistom, mať šťastnú ruku, nepísaný zákon, oddeliť zrna od pliev, rozťasť gordický uzol* a pod.“ (Mlacek – Ďurčo a kol., 1995).

júcich sa pri slovných spojeniach (vetách, súvetiach), ktoré sa neskôr frazeologizujú (platí to najmä pre frazeologické zrasty typu *vyčistiť niekomu žalúdok*).²

Citáty 9 – 11 bližšie ozrejmujú povahu konotačných zložiek vo význame frazeologických jednotiek. Na tieto poznámky možno nadviazať – trošku uvoľnenejšie a metaforickejšie, ale povaha skúmaného predmetu to azda umožňuje – a zdôrazniť nasledujúce skutočnosti.

KPZ je dôkazom, že človek nie je komunikačný suchár, ale je mu vlastný zmysel pre originálnu a vtipnú skratku, hyperbolu, iróniu, sarkazmus, protirečenie, kontrast či nonsens. Je dôkazom, že človek je bytosť emocionálna, hodnotiaci, s bohatou fantáziou, schopná jazykovo vidieť neviditeľné, spojiť nespojiteľné, bytosť schopná byť neobyčajne nežná, ale aj drsná. Je dôkazom všímavosti človeka, ktorému nie je jedno, čo sa okolo neho deje (porov. kritický vzťah k ľudskému konaniu, poukazovanie na ľudské negatíva³). K uvedeným vlastnostiam ešte môžeme pridať podobné, ktoré najmä v súvislosti s novšou, nie archetypálnou frazeológiou spomína J. Mlacek (2000a, s. 69): nápadnosť, živosť, hravosť, mikovská frapantnosť, humor, esprit, netradičnosť, novosť, neošúchanosť, originálnosť. Z tohto rezultujú frazeologické obrazy založené na viac alebo menej nezvyčajných analógiách. Je preto prirodzené, že vo frazeológii sa odráža aj spôsob ľudského konania, myslenia, cítenia, jeho postoje, morálno-hodnotiace kritériá. Niekoľko príkladov: *hádzať všetkých do jedného vreca, občas aj motyka vystrelí, mať deravé ruky, robiť z komára somára, byť žabe po oči, mať maslo na hlave, zaryť nosom do zeme, lietat' v oblakoch, padnúť niekomu do oka, byť sto rokov za opicami, lízať päty niekomu; veľká ryba, šiesty zmysel, kamaráti z mokrej štvrte, čierne na bielom; sýty hladnému neverí; lož má krátke nohy; dobrý sa vo svete nestratí; i ten najmúdrejší môže schybiť; vajce chce byť múdrejšie ako sliepka; zabudol vôl, že teľaťom bol; hľadiet' ako teľa na nové vráta*.

Z toho vyplýva zrejmy antropocentrizmus frazeológie, ktorá denotuje predovšetkým javy, bezprostredne sa spájajúce so životom človeka (porov. Miko, 1989, s. 121). Podľa výskumu M. Sotáka (1989, s. 129) medzi desiatimi najfrekvencovanejšími substantívnymi komponentmi slovenských frazém je sedem somatických komponentov (*oko, hlava, ruka, jazyk, srdce, noha, rozum*); sémantická skupina *časť ľudského tela* je v slovenskej i v ruskej frazeológii najrozsiahlejšia (Soták, 1989, s. 157 – 159, 176 – 177). S využitím štatistických údajov na antropocentrizmus na viacerých miestach upozorňuje aj F. Čermák (napr. 2007, s. 365, 395, 451).

Taktiež nie náhodou sa konštatuje, že vo frazémach sú zakódované skúsenosti predchádzajúcich generácií. V tomto zmysle plnia frazémy veľmi dôležitú akumula-

² O globálnej sémantickej motivovanosti frazém v zmysle jednoty prenesenosti, symbolickosti a stereotypnosti porov. Lewicki (1985).

³ Frazeológia sa rodila ako reč problémových situácií (Miko, 1989, s. 114) a vo svojom hodnotiacom aspekte predstavuje predovšetkým kritický vzťah ku konaniu ľudí (ibid., s. 110).

tívnu funkciu,⁴ prostredníctvom ktorej možno spoznávať spôsob života, zvyklosti či kultúru predchádzajúcich generácií (frazeológia sa chápe aj ako národná kultúrna hodnota, frazémy sa pokladajú za „kultúrne texty“; Miko, 1989, s. 114). Je preto prirodzené, že o frazeologický fond jazyka (a najmä jeho paremiologickú časť) sa zaujíma nielen lingvistika, ale napr. aj etnológia, kulturológia či história. Pravda, v súčasnosti poznačenej globalizáciou sa takto národne špecifické frazémy tvoria čím ďalej tým menej, aj vo frazeológii sa do popredia dostávajú internacionálne jednotky (Mlacek, 2000a, s. 69).

V našom ponímaní má KPZ a expresivita frazémy komplexný ráz, konštituuje sa v procese frazeologizácie a zároveň tento proces determinuje, riadi. KPZ zásadným spôsobom vplýva na jazykovo-štruktúrny i komunikačný status frazémy a prekrýva jej štruktúrnu i denotačnú zložku. KPZ je najviac „zodpovedná“ za to, že frazéma je frazémou, špecifickým výsledkom „alchýmie“ rozlične, iracionálno-racionálne motivovaných asociácií v ľudskej mysli (porov. Dolník, 2007), jazykovou jednotkou „z mäsa a kostí“, a zrejme najväčšími zo všetkých typov lexém „smrdí človečinou“.

2.4. Frazeologický motivant

Keď sa vrátíme k otázke, čo tvorí frazeologický motivant, na základe predchádzajúceho výkladu môžeme konštatovať, že:

(a) frazeologický motivant je komplexná a viacrovinná entita;

(b) zahŕňa v sebe jednak intralingválnu dimenziu, ktorú tvorí štruktúrna zložka, jednak extralingválnu či paralingválnu dimenziu, ktorú tvorí konotačno-pragmatická zložka (z tohto dôvodu frazeologickú motiváciu možno zaradiť medzi intralingválno-extralingválne typy lexikálnej motivácie;

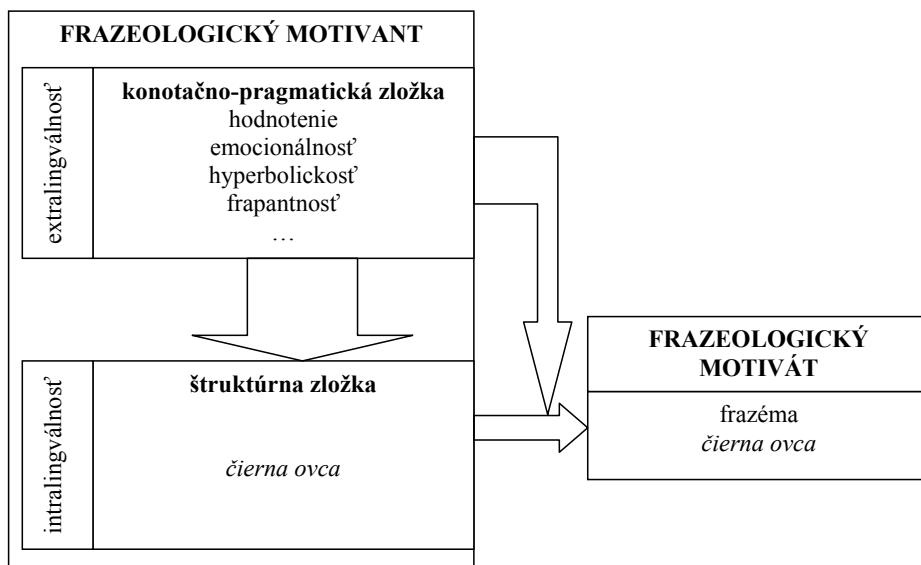
(c) jazykovoštruktúrnu časť frazeologického motivantu tvorí „podkladová“ syntaktická konštrukcia (genetický prototyp frazémy, porov. Ďurčo, 1989, s. 34), ktorá je „vnútornou formou“ frazémy;

(d) konotačno-pragmatická zložka saturuje kategórie ako hodnotenie, emocionálnosť, frapantnosť, šťavnatosť, zemitosť, živosť, fantazijnosť, hyperbolicnosť a pod., teda kategórie, prostredníctvom ktorých sa do frazeologického znaku „vkladá“ človek;

(e) extralingválna dimenzia v podobe konotačno-pragmatickej zložky je dominantná, určuje spôsob frazeologizácie a funkčnej frazeologickej separácie.

Uvedené skutočnosti možno schematicky znázorniť takto:

⁴ „Frazeológiu ako špecifickú oblasť každého prirodzeného jazyka možno nazvať v určitom zmysle aj zhustenými dejinami jazyka a skratkovitými dejinami spoločnosti, pretože zachytáva v jazykovom stvárnení s istým expresívnym postojom život človeka a jeho pohľad na svet v tých najrozmanitejších oblastiach vo všetkých časových etapách vývinu jazyka i spoločnosti.“ (Skladaná, 1993b, s. 50).

Konštatovali sme, že frazéma je komplexnou lexikálnou jednotkou so špecifickým jazykovoštruktúrnym a komunikačno-funkčným statusom, za ktorý je zodpovedná konotačno-pragmatická časť frazeologického motivantu. Túto skutočnosť budeme demonštrovať na príklade frazémy *čierna ovca*.

Formálno-gramatická frazeologizácia sa v tejto jednotke uskutočnila tak, že pôvodom samostatné slová v syntagmatickom vzťahu subordinácie si svoju „tvár“ i vzájomný vzťah zachovávajú aj vo frazéme; ide o konštrukciu *zhodný atribút + substantívum*. Z morfológického hľadiska transponovanosť a tvarovosť sa prejavujú v tom, že táto frazéma sa vyskytuje zväčša v singulári, nemožno však uvažovať o úplnej redukcii na singulárovú subparadigmu, pretože bez narušenia frazeologickej normy sa využíva aj plurál.⁵

Na obsahovej úrovni sa frazeologizácia uskutočňuje tak, že pôvodné významy oboch komponentov („*majúci farbu ako uhlie*“ + „*druh domáceho zvieratá*“) sa neutralizujú pod vplyvom konotačno-pragmatickej zložky. Tá zohráva nezastupiteľnú úlohu pri vzniku frazémy, pri konštituovaní jej významu i pragmatickej hodnoty, teda vtedy – obrazne povedané, keď sa rozhoduje o spôsobe tímovej spolupráce komponentov frazémy, o spôsobe sémantickej transpozície. V spolupôsobení významov fundujúcich slov a konotačných impulzov vzniká nová sémantická kvalita. Vo

⁵ Príklady na sg.: *Obdobie vlády 1994 – 1998 totiž objektívne prinieslo Slovensku postavenie čiernej ovce v celom stredoeurópskom regióne. – Investičná a rozvojová banka je našou prvou a zatiaľ jedinou čiernou ovcou v našom bankovom sektore, ktorej finančné zdravie podlomilo nekvalitné úverové portfólio.* Príklad na pl.: *Občania môžu nahlásiť čierne ovce v radoch polície.*

frazéme sa potom realizuje „asociatívno-symbolický“, anomálny, idiomatický vzťah medzi formou *čierna ovca* a významom „negatívny, opovrhovaný člen nejakého spoločenstva“. Sémantická transpozícia v tomto prípade sa spája so zánikom pôvodného denotačného vzťahu: čierna ovca nie je ani ovca, ani čierna. Konotačno-pragmatická zložka sa opätovne realizuje v komunikačnom procese pri každom kódovaní a dekódovaní formy *čierna ovca* ako frazémy, keďže je integrálnou súčasťou tejto jednotky.

2.5. Chápanie frazeologickej motivácie

Dostávame sa k otázke, v čom sa odlišuje predkladané ponímanie frazeologickej motivácie od doterajšieho konceptu motivácie vo frazeológii. Vo frazeológii je bežné také chápanie motivovanosti, ktorého podstatou je porovnávanie sémantiky komponentov (resp. vnútornej formy frazémy) a sémantiky frazémy;⁶ poukazuje sa na koreláciu medzi stupňom obraznosti a jasnosťou motivovanosti. Na tomto aspekte je založená klasická vinogradovovská sémantická klasifikácia. E. Kučerová (1974, s. 23) poznamenáva, že „motivovanosť frazeologizmu je pre jeho správne použitie irelevantná“. Podľa J. Machača (1967, s. 142) lexémy typu *modrá punčocha*, *zelený anton*, *mít za lubem*, *nechat na holičkách* majú synchrónne zastretú motiváciu. Chápanie motivovanosti frazém v zmysle obraznosti je viditeľné aj v štúdiu J. Mlacka – pri konfrontácii slovenských a srbochorvátskych frazém autorovi ide o „sledovanie ich obraznosti a všeobecnejšie ich motivovanosti“ (Mlacek, 1992, s. 375); ďalej uvažuje o motivovanosti ich obrazu.⁷ Takto chápanú motivovanosť F. Čermák (Filipec – Čermák, 1985, s. 191) pokladá nanajvýš za čiastočnú (spomína dekonkretizáciu, deanimalizáciu, antropomorfizáciu), majúcu len rámcový charakter, pretože súvisí s tematizáciou komponentov a na konkrétny frazeologický význam nemá vplyv. Na inom mieste autor hovorí o (pravidelne) nemotivovanom význame, ktorý nemožno spätne dekomponovať na vstupné významy komponentov (Filipec – Čermák, 1985, s. 190). Modifikovane predstavuje pojem motivácie a demotivácie frazém L. Kralčák (1993). Demotivácia v jeho ponímaní je druhou etapou frazeologizačného procesu, keď frazéma stráca pôvodnú obraznosť (motivovanosť, dvojplánovosť) v dôsledku zániku súvislostí medzi primárnym (doslovným) a frazeologickým významom.⁸

⁶ Porov. formuláciu: „Vzťah medzi vnútornou formou a významom FJ, ktorý je sprostredkovaný cez jej obraznosť, by bolo možné označiť za motivovanosť FJ.“ (Đurčo, 1989, s. 34).

⁷ Autor vymedzuje aj typ ekvivalentných frazém, „pri ktorých sa z hľadiska ich motivovanosti prejavujú evidentné zhody, paralely, ale zároveň aj isté rozdiely, posuny v ich obraze“ (Mlacek, 1992, s. 379).

⁸ V tomto kontexte sa rozlišujú dve skupiny neobrazných demotivovaných frazém: 1) obraznosť sa stráca v dôsledku nevýrazného, okrajového prekrývania usúvzťažnených významov alebo v dôsledku utvárania netypických, ťažko identifikovateľných súvislostí (napr. *vytrieť niekomu kocúra*, *byť z niečoho jeleň*); 2) obraznosť sa stráca v dôsledku ustúpenia niektorého komponentu z aktívnej slovnej zásoby (napr. *mať na rováši*, *byť v pomykove*) (Kralčák, 1993, s. 230 – 231).

Uvedené prístupy interpretujeme tak, že sa v nich o motivovanosti uvažuje v zmysle štruktúrnej zložky, ktorá sa týka vzťahu frazémy k motivujúcej syntaktickej konštrukcii a cez ňu sa týka vzťahu frazémy k svojim komponentom (často sa hovorí o demotivácii, resp. desémantizácii slova po vstupe do frazémy). Ako sme viackrát zdôraznili, v našom ponímaní podstata frazeologickej motivácie spočíva inde – v trojjedinom spojení syntaktickej, sémantickej a expresívnej motivácie, pričom dominantnú funkciu má KPZ, ktorá determinuje ostatné zložky, a teda aj zložku štruktúrnú (spôsob sémantickej transpozície) a denotačnú. Frazeologickú motivovanosť teda posudzujeme bez ohľadu na štruktúrnú zložku, na mieru (sémantickej) korelácie medzi komponentmi a frazémou. Práve naopak, konštatujeme, že vzťah medzi komponentmi a frazémou riadi KPZ. Podobne možno interpretovať aj poznámku J. Mlaceka, v ktorej sa taktiež poukazuje na vzťah medzi štruktúrnou a konotačno-pragmatickou zložkou: „...rozdiely pri zastúpení istých komponentov môžu byť východiskom pre evidentne odlišné konotácie a práve tie sú dôležitou zložkou celkovej významovej výstavby frazémy.“ (Mlacek, 1992, s. 381). Z nášho pohľadu rozdiely v zastúpení jednotlivých komponentov vyplývajú z pôsobenia KPZ.

V súlade s uvedeným výkladom interpretujeme aj dve konštatovania J. Furdíka (1994, s. 11, 12): (1) „oslabenie denotačnej a štruktúrnej zložky motivačného komponentu frazémy je podstatným krokom k demotivácii celej frazémy“; (2) „frazémy väčšmi podliehajú demotivácii ako derivatémy“. O demotivácii celej frazémy tu možno uvažovať len cez prizmu štruktúrnej a denotačnej zložky (ktoré autor v citovanej formulácii aj spomína). Podľa nášho názoru treba zdôrazniť, že frazeologická motivácia sa týmto spôsobom neoslabuje ani nestráca, práve naopak, posilňuje sa, potvrdzuje svoj status. Z toho vyplýva aj skutočnosť, že frazeologická motivácia nie je v priamom vzťahu k štruktúrnej motivácii (teda vlastne k štruktúrnej dimenzii frazeológie), ale opačne, štruktúrna motivácia závisí predovšetkým od KPZ. Z hľadiska frazeologickej motivácie je teda dôležité dekodovať konotačno-pragmatickú dimenziu. Podstata frazeologickej kompetencie spočíva v tom, že používateľ si osvojí „frazeologický kľúč“, princíp synchrónneho fungovania frazeologickej motivácie konkrétnej frazémy.

3. ZÁVER

Podobne ako pri slovotvornej motivácii aj v prípade frazeologickej motivácie možno uvažovať o princípe. Viacúrovňovosť a komplikovanosť frazémy sa odráža aj v chápaní tohto motivačného typu. Procesuálnu zložku vo všeobecnosti predstavuje frazeologizácia ako postupný proces od voľného spojenia cez štádium ustáľovania až po konštituovanie, resp. dokonštituovanie frazeologickosti. Procesuálnosť frazeologickej motivácie sa dotýka vzťahu so sémantickou, syntaktickou/morfolo-

gickou a expresívnou motiváciou. Za kľúčové v tomto zmysle pokladáme osvetlenie statusu frazeologického motivantu.

Frazeologický motivant je komplexná a viacrovinná entita, zahrnuje v sebe jednak intralingválnu dimenziu, ktorú tvorí štruktúrna zložka, jednak extralingválnu či paralingválnu dimenziu, ktorú tvorí konotačno-pragmatická zložka (z tohto dôvodu frazeologickú motiváciu zaraďujeme medzi intralingválno-extralingválne typy lexikálnej motivácie); jazykovoštruktúrnou časť frazeologického motivantu tvorí „podkladová“ syntaktická konštrukcia. V konotačno-pragmatickej zložke sa saturujú kategórie ako napr. hodnotenie, emocionálnosť, frapantnosť, šťavnatosť, hyperbolicnosť, teda kategórie, prostredníctvom ktorých sa do frazeologického znaku „vkladá“ ľudská bytosť. Extralingválna dimenzia v podobe konotačno-pragmatickej zložky je dominantná, určuje spôsob frazeologizácie a funkčnej frazeologickej separácie.

Frazeologická motivácia spočíva v trojjedinom spojení syntaktickej, sémantickej a expresívnej motivácie, pričom dominantné postavenie vo frazeologizačnom procese prináleží konotačno-pragmatickej zložke, ktorá determinuje štruktúrnú zložku (spôsob sémantickej transpozície), aj denotačnú zložku.

Literatúra

- BALÁKOVÁ, Dana: Princíp ekvivalencie vo frazeológii. In: Frazeologické štúdie. V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii. Eds. D. Baláková – P. Ďurčo. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2007, s. 27 – 42.
- BALÁKOVÁ, Dana: Syntax frazém so stavbou slovesnej syntagmy. In: Aspekty literárnovedné a jazykovedné. II. Eds. V. Kováčová – D. Baláková – J. Šindeláľová. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2009, s. 153 – 171.
- ČERMÁK, František: Frazeologie a idiomatika. Česká a obecná. Czech and General Phraseology. Praha: Karolinum 2007. 720 s.
- DOBŘÍKOVÁ, Mária: Voda – prameň života alebo Hydronymum ako komponent frazém. In: Frazeologické štúdie. V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii. Eds. D. Baláková – P. Ďurčo. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2007, s. 225 – 238.
- DOLNÍK, Juraj: Jazykové princípy vo výstavbe frazém. In: Frazeologické štúdie. II. Red. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 36 – 44.
- DOLNÍK, Juraj: Language Economy and Phraseology. In: Europhras '97. Phraseology and Paremiology. Red. P. Ďurčo. Bratislava: Akadémia Policajného zboru 1998, s. 62 – 65.
- DOLNÍK, Juraj: Princíp iracionality vo frazéme. In: Frazeologické štúdie. V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii. Eds. D. Baláková – P. Ďurčo. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2007, s. 58 – 69.
- ĎURČO, Peter: Motivovanosť frazeologických ekvivalentov a typológia ekvivalentov. In: Jazykovedný časopis 1989, roč. 40, č. 1, 33 – 41.
- FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František: Česká lexikologie. Praha: Academia 1985. 284 s.
- FURDÍK, Juraj: Slovo tvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.
- FURDÍK, Juraj: Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. VI. Red. M. Basaj – D. Rytel. Warszawa: Slawistyczny ośrodek Wydawniczy 1994, s. 7 – 14.
- FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 95 s.

- HORECKÝ, Ján: Návrh na vymedzenie frazém. In: *Frazeologické štúdie*. II. Red. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 78 – 81.
- JANKOVIČOVÁ, Milada: Subfrazémy v slovenčine a ich uplatňovanie v texte. In: *Frazeologické štúdie*. III. K 13. kongresu slavistov v Ľubľane. Eds. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul 2003, s. 61 – 76.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Lexikalizované spojenie v kontexte ustálených spojení. In: *Princípy jazyka a textu. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 9. – 10. 3. 2000 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Ed. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2000, s. 138 – 153.
- KAČALA, Ján: Nesyntagmatické útvary v syntaxi vety. In: *Slovenská reč*, 2003, roč. 68, č. 3, s. 129 – 136.
- KOŠKOVÁ, Mária: Podiel defrazeologizácie na slovotvorbe v bulharčine a slovenčine. In: *Slavica Slovaca*, 2002, roč. 37, č. 1, s. 15 – 27.
- KOZARZEWSKA, Emilia: Czy derywacja semantyczna występuje we frazeologii? In: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. VI. Red. M. Basaj – D. Rytel. Warszawa: Slawistyczny ośrodek Wydawniczy 1994, s. 41 – 49.
- KRALČÁK, Ľubomír: Obraznosť vo frazeológii a niektoré špecifické typy frazém. In: *Frazeológia vo vzdelávaní vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture. Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie*. Nitra 14. – 16. september 1992. Red. E. Krošláková. Nitra: Vysoká škola pedagogická, Fakulta humanitných vied 1993, s. 226 – 235.
- KUČEROVÁ, Eleonóra: Z problematiky slovných spojení. (Lexikalizované spojenie ako pomenovacia jednotka.) In: *Štúdie a porovnávacej gramatiky a lexikológie*. Red. Š. Peciar. Bratislava: Veda 1974, s. 7 – 40.
- LEWICKI, Andrzej Maria: Motywacja globalna frazeologizmów. Znaczenie przenośne, symboliczne i stereotypowe. In: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. III. Red. M. Basaj – D. Rytel. Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1985, s. 7 – 23.
- LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: Okazionalizmy v hovorenej slovenčine. Prešov: Náuka 2000. 146 s.
- LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: Príležitostná slovotvorba ako súčasť jazykovej interpretácie sveta. In: *Jazykové a kognitívne aspekty okazionálnych výrazov a ich textové funkcie*. Eds. J. Sabol – L. Sisák. Prešov: FF PU v Prešove 2008, s. 60 – 83.
- MACHAČ, Jaroslav: K lexikologické problematice slovních spojení. In: *Slovo a slovesnost*, 1967, roč. 28, č. 2, s. 137 – 149.
- MIKO, František: Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou. Bratislava: Tatran 1973. 296 s.
- MIKO, František: Frazeológia ako obrazná alternatíva vyjadrovania. In: *Aspekty literárneho textu*. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1989, s. 97 – 123.
- MLACEK, Jozef: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 84 s.
- MLACEK, Jozef: Syntaktická frazeológia. In: *Jazykovedný časopis*, 1976, roč. 27, č. 2, s. 134 – 144.
- MLACEK, Jozef: O spôsoboch vzniku frazém. In: *Slovenská reč*, 1980, roč. 45, č. 5, s. 268 – 278.
- MLACEK, Jozef: Syntax a frazeológia. In: *Syntax a jej vyučovanie. Zborník referátov z konferencie*. Red. J. Oravec. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1982, s. 47 – 66.
- MLACEK, Jozef: Frazéma a slovo. In: *Frazeológia v teórii a praxi. Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. Séria: Spoločenské vedy*. 2. 1987. Red. F. Miko. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1987, s. 33 – 43.
- MLACEK, Jozef: K motivácii srbochorvátskych a slovenských frazém. In: *Studia Phraseologica et alia. Festschrift für Josip Matešić zum 65. Geburtstag*. Red. W. Eismann – J. Peterman. München: Verlag Otto Sagner 1992, s. 375 – 384.
- MLACEK, Jozef: K princípom vzniku a uplatňovania frazeológie. In: *Dolník, J. et al.: Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. Bratislava: Stimul 1999, s. 111 – 143.
- MLACEK, Jozef (2000a): Aké princípy určujú zloženie frazeologického fondu slovenčiny. In: *Princípy*

- jazyka a textu. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 9. – 10. 3. 2000 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Ed. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2000, s. 67 – 79.
- MLACEK, Jozef (2000b): Princípy aktualizovania frazém. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Red. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 286 – 295.
- MLACEK, Jozef: Obraznosť slovenskej frazeológie. In: Dolník, J. – Mlacek, J. – Žigo, P.: Princípy jazyka. Bratislava: Stimul 2003, s. 49 – 82.
- MLACEK, Jozef: Idiomatickosť a princíp vývinu vo frazeológii. In: Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó. Eds. T. Hoskovec – O. Šefčík – R. Sova. Brno: Masarykova univerzita 2006, s. 241 – 252.
- MLACEK, Jozef: Tvary a tváre frazém v slovenčine. 2., uprav. vyd. Bratislava: Stimul 2007. 160 s.
- MLACEK, Jozef – ĎURČO, Peter a kol.: Frazeologická terminológia. Bratislava: Stimul 1995. Dostupné aj na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/>
- OLOŠTIAK, Martin (2007a): Interlingválna a slovotvorná motivácia. – In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 2, s. 103 – 112.
- OLOŠTIAK, Martin (2007b): Slovotvorná motivácia a morfológická motivácia (o vzťahu slovotvorných a morfológických kategórií). In: Sprachliche Kategorien und die slawische Wortbildung. Berlin 14. – 17. 11. 2005. Eds. H. Burkhardt – A. Nagórko. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 2007, s. 287 – 306.
- OLOŠTIAK, Martin: O syntaktickej motivácii lexikálnych jednotiek. In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 1, s. 10 – 28.
- SKLADANÁ, Jana (1993a): Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období. Bratislava: Veda 1993. 176 s.
- SKLADANÁ, Jana (1993b): Niektoré východiská porovnávacej frazeológie. In: Slavica Slovaca, 1993, roč. 28, č. 1 – 2, s. 50 – 55.
- SKLADANÁ, Jana: Konotačný príznak vo frazémach s vlastnými menami z diachrónneho aspektu. In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia Nitra 19. – 20. mája 1994. Zost. E. Krošláková. Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická 1994, s. 61 – 64.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – IVANOVÁ, Martina – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Prínos slovníka koreňových morfémií k charakteristike kompozít. In: Jazykovedný časopis, 2005, roč. 56, č. 1, s. 99 – 126.
- SOTÁK, Michal: Slovní fond slovenských a ruských frazém. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 232 s.

POLSKÉ VÝPOŽIČKY V HISTORICKOM SLOVNÍKU SLOVENSKEHO JAZYKA¹

Martina Kopecká

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: martinak@juls.savba.sk*

Kopecká, M.: Polish Borrowings in Historický slovník slovenského jazyka (Historical Dictionary of Slovak Language). In Slovak Speech, 2011, vol. 76, no. 1-2, p. 28-55.

Abstract: The following study seeks to give an overview of Polish borrowings included in the Historical Dictionary of Slovak Language. The paper deals with e.g. botanical, zoological, administrative and legal, anatomical, culinary, military, naval and religious polonisms and partly also with their etymology, traditional forms of orthography, Slovak phonemes in Polish borrowings, their adaptation to Slovak declination, conjugation and word formation and with the geographical origin of these words.

Key words: administrative and legal polonisms, anatomical polonisms, botanical polonisms, culinary polonisms, Historical Dictionary of Slovak Language, military polonisms, naval polonisms, Polish borrowings, religious polonisms, zoological polonisms.

Poľský jazyk ovplyvnil slovenskú predpisovnú lexiku predovšetkým na východnom Slovensku a čiastočne aj na severnom slovenskom území. V predkladanej štúdií sú predmetom nášho skúmania polonizmy – prevzatia z poľského jazykového prostredia² – spracované v Historickom slovníku slovenského jazyka (ďalej HSSJ). Cieľom nášho príspevku je vymedziť tematické okruhy, v ktorých sa poľské výpožičky uplatnili a naznačiť ich genézu. Hoci pravopis v sledovanom období nebol ustálený, v poľských prevzatiach môžeme sledovať isté tradičné spôsoby formálneho zápisu slov, ktoré si sú tiež predmetom nášho záujmu. Sústreďíme sa aj na niektoré hlásky, ktorých vývin je domáceho pôvodu a ktoré sa vyskytli v poľských prevzatiach. Venovať sa budeme tvaroslovnej a slovotvornej adaptácii poľských jazykových prvkov v systéme slovenčiny predpisovného obdobia a neobídeme ani také jazykové prostriedky, pri ktorých poľština plnila úlohu sprostredkujúceho jazyka, cez ktorý sa k nám dostali tieto prevzatia z iných jazykov, ide najmä o latinčinu a nemčinu.

Poľské lexikálne prevzatia prenikali do kultúrnej slovenčiny predpisovného obdobia najmä od 15. stor. Najstarším prameňom, z ktorého sa do slovníka vyexcerovali dva polonizmy: častica *ovšěky* (pravda, však) a sloveso *rozbitovať* (rozdeliť

¹ Štúdiá bola vypracovaná v rámci grantového projektu č. 2/0089/08 *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch. (Apelatívna a propriálna lexika)*

² Ide o také výpožičky, pri ktorých poľština bola posledný jazyk, z ktorého sa tieto slová prevzali do lexiky predpisovnej slovenčiny. A tak medzi poľské prevzatia zaraďujeme slová s pôvodom aj v iných (slovanských aj neslovanských) jazykoch, pri ktorých poľský jazyk plnil úlohu sprostredkujúceho jazyka.

niečo), je dokument z obce Plaveč z r. 1455, najmladším prameňom by mohol byť dokument od L. Bartolomeidesa Kratička hystorye přirozenj k pomocy a k dobrému gak učitelů, tak y mládeže sskolské sepsaná, ano y k rozssjřenj lepssj ak Bohu we-daucy známosti tohto swěta wůbec z r. 1798³ (BH 1798), z ktorého je doložené slovo *pokrůtka* (oblička).⁴

Polonizmom spracovaným v HSSJ (1. – 5. zv.) venovala pozornosť už R. Mračníková v diplomovej práci *Polonizmy v Historickom slovníku slovenského jazyka* (obhájená v r. 2002). V štúdiách (2003, 2004, 2005) sa zamerala na problematiku rekonštrukcie sémantického obsahu a genézy vybraných poľských výpožičiek na základe ich kontextového použitia v prameni uvedenom v HSSJ. V našej práci nenadväzujeme na spôsob, akým interpretovala polonizmy R. Mračníková (hoci pri niektorých heslách sme zvolili podobný postup), pretože vzhľadom na počet poľských prevzatí spracovaných v siedmich zväzkoch HSSJ a rozsah štúdie nie je možné takýmto postupom spracovať všetky prevzatia. Zo žánrového hľadiska sú v HSSJ spracované predovšetkým doklady z odborného-náučnej spisby. Ide o botanickú a zoológickú terminológiu, v menšej miere sú zastúpené polonizmy z administratívno-právnej a textilnej oblasti, z anatómie, z kuchárskej, náboženskej, vojenskej a geologickej terminológie.

Spracovanie botanickej terminológie v HSSJ patrilo medzi náročnejšie, pretože v minulosti sa nepomenúvali systematicky všetky rastliny, ale iba tie, ktoré boli pre človeka z rôznych dôvodov dôležité alebo svojím vzhľadom, príp. inými znakmi boli nejako nápadné (M. Majtánová, 1983, s. 71). Jedna rastlina sa mohla pomenúvať viacerými názvami a naopak, jedným botanickým názvom sa mohli nazývať viaceré rastliny. Pamiatky, z ktorých sú doložené botanické názvy, sú prírodovedné diela, napr. *Universa historia physica Regni Hungariae secundum tria regna naturae digesta* (GU 1793) od J. B. Grossingera, urbáre, receptáre a slovníky, napr. *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku* (– U1, – U2 1959), *Receptár osturniansky* (RO 18. stor.), *Receptár gemerský* (RG 18. stor.), *Lekarstvo na žaludek, žreny a koliku* (LR7 18. stor.), *Kamaldulský slovník* (KS 1763). Viaceré poľské pomenovania rastlín a liečivých bylín majú odlišné pomenovania v slovenčine, môžeme ich nazvať aj lexikálnymi polonizmami, napr. *modrevnica*⁵ – androméda sivolistá; *panák* – opopanax gumový; *peničník* – vratička mesiačikovitá; *venžovník* – stavikrv hadí koreň. Pri

³ Pri viacerých zachovaných dokumentoch nie je uvedený presný rok, iba 18. storočie, preto sme ako pravdepodobne najmladší označili tento dokument.

⁴ Tieto časové údaje nemusia byť definitívne, pretože v archívoch sa môžu nachádzať polonizmy aj so starším, príp. aj s mladším datovaním. V práci vychádzame z prameňnej základne HSSJ.

⁵ V nasledujúcom texte uvádzame poslovenčené poľské prevzatia (heslové slová v HSSJ) a podoby, ktoré sú uvádzané v HSSJ v exemplifikáciách podľa potreby. V rámci tematických okruhov pracujeme najmä s podobami prispôbenými súčasnej spisovnej slovenčine, pretože nie všetky substantíva sú doložené v nominatívnej podobe. Pri formálnej, hláskoslovnej, morfolologickej a slovotvornej problematike pracujeme najmä s pôvodnými podobami doloženými v pamiatkach.

viacerých rastlinách sa stretávame s absenciou domácich pomenovaní. Tieto rastliny nemuseli byť medzi ľuďom dostatočne známe, príp. mohli byť aj neznáme, a preto sa prevzalo cudzie (herbárové) meno, napr. *bradavník* – rastlina *Zacyntha verucosa*; *bylica* – rastlina z rodu palina *Artemisia*; *čemeričník* – cudzokrajná rastlina *Sesamoides magnum*; *jasnotka* – rastlina z rodu hluchavka *Lamium*; *klasovka* – tráva z rodu medúnok *Holcus*; *poríz* – rastlina z rodu stavikrv *Polygonum*. O tom, že názvy týchto rastlín pravdepodobne nezľudovali a bežne sa nepoužívali, svedčí to, že sú doložené zo slovníkového diela – z Kamaldulského slovníka – a nie napr. z receptárov alebo iných spisov, ktoré boli medzi ľuďmi pravdepodobne známejšie. Zaujímavé polonizmy z hľadiska hláskovej stavby sú napr. botanický názov *baršč* a varianty *barvínok*, *bervínok*. Pri názve *baršč* ide podľa V. Machka (1954, s. 165) pôvodne o psl. slovo *бѣрѣшчъ*, ktoré má v slovanských jazykoch viaceré varianty, napr. slovin. *bršč*, poľ. *barszcz*, rus. *борщ*. Toto pomenovanie patrilo pôvodne k *jo*-kmeňovým substantívam, v ktorých sa *-sk-jb* palatalizovalo na *-ščb*. V pomenovaní *barvínok*, *bervínok* sa už nepociťuje pôvodné lat. *pervinca*. Podľa výkladu V. Machka (1968, s. 47) sa tento názov z latinčiny dostal do nemčiny v podobe *Beerwinck* (zmena neznelej pernopernej spoluhlásky *p* na znelú pernopernú spoluhlásku *b*). V. Machek (tamže) uvádzal pre starú češtinu podobu *barvienek*, pre slovenčinu *barvienok* a pre poľštinu (z češtiny) tvar *barwinek*. V týchto variantoch sa ponechala znelá pernoperná hláska *b* a zrealizovala sa v nich zmena pôvodného predného vokálu *e* na stredný vokál *a*, ktorá je charakteristická práve pre prevzatia z nemčiny a latinčiny (E. Pauliny, 1963, s. 116). Poľské *barwinek* sa dostalo ďalej na východ a v ukrajinčine a ruštine má podobu *barvínok* a v ruštine ešte variant *barvenók* (V. Machek, 1968, s. 47).

Pomenovanie liečivej byliny *Calendula officinalis* ako *nechtík lekársky* bolo motivované plodmi tejto byliny, ktoré sa vďaka malým háčikom na chrbte často prichytia o rôzne veci, príp. o srst' zvierat, čím pripomínajú nechty, pazúry (V. Machek, 1954, s. 254, 1968, s. 394). V prevzatom tvare *nagetok*, ktorý možno hodnotiť ako hláskový ekvivalent slovenského *nechtík* je zachovaná pôvodná poľská spoluhláska *g*, ktorá je svedectvom toho, že po zmene *g > γ > h* v 12. storočí (okrem skupiny *zg* na hranici morfém, na konci slov a tvarov) v staršej slovenčine sa konsonant *g* prostredníctvom slov prevzatých z iných jazykov postupne opäť vracal do centra slovnej zásoby. Botanický názov *nešplík* je podľa etymologických a historikojazykovedných slovníkov (porov. napr. V. Machek, 1968, s. 366, Slovník poľského jazyka, A, 1951, 3. zv., M – O, s. 336) bohato zastúpený hláskovými ekvivalentmi v slovanských i neslovanských jazykoch. Svedectvom toho sú aj varianty uvádzané v HSSJ v exemplifikácii: *mespilus*, *nospola*: *niesplik*, *nyspule* (1992, 2. zv., s. 564). V. Machek (1968, s. 366) uvádzal pre starú češtinu varianty *mišpile*, *mišpule*, *nyšpule*, pre slovenčinu uvádzal *mišpuľa*, náreč. *nyšpuľa*, *nešpuľa*. V nemčine je podľa neho tvar *Mispel* (v starej hornej nemčine bola podoba *Mespila* i *Nespila*, v strednej

hornej nemčine *Mispel*, *Mespel*, *Nespel*). Podľa A. Brücknera (1980, s. 361) poľská podoba *niesplik* a jej obmeny *niezspula*, *myszpula*, *niezspulka* sa prevzali z nem. *Mispel*, ktoré je prevzaté z lat. *mespilum* a toto z gr. *mespilon*. Slovom *podrožník* sa v poľštine podľa Staropoľského slovníka (1971, 6. zv., s. 272 – 273) pomenúval 1. vandrovník, prísťahovalec, cudzinec, 2. rastlina cigória, čakanka (*Cichorium intybus* L.) a 3. skorocel väčší (poľ. babka zwyczajna, *Plantago maior* L.). Do predpisovnej slovenčiny sa prevzal iba názov pre čakanku. Poľské prevzatie *podrožník*, vyexcerpované z Kamaldulského slovníka (KS 1763) v podobe *podrožnjik* (podobne aj čes. *podražník*, *podružec*, *podroužník*, *podružník*, poľ. *podróznik*, *podrózniczka*, ukr. *pryodorožnyk* a i., bližšie pozri M. Majtánová 1982, s. 168), sa vzťahuje na miesto výskytu tejto rastliny – rastie na okrajoch ciest, na medziach. Tento botanický názov vznikol z poľ. *podróż* (cesta) a prípony *-nik*. Pôvod pomenovania tejto rastliny slovom *čakanka*, čes. *čekanka*, *čekánek*, poľ. *czekanka*, *czakanka* (prevzaté pravdepodobne z češtiny) je tiež zaujímavý. Názov bol motivovaný starou povest'ou, podľa ktorej verná modrooká dievčina očakáva svojho mŕtveho milého tak dlho, kým sa nepremení na „modrookú“ rastlinu (tamže), čiže *čakanka* = čakajúca na niekoho. Podľa Staropoľského slovníka (1971, 6. zv., s. 332 – 333) slovo *pokrzyk* malo tieto významy: 1. pokrik, pokrikovanie, 2. rastlina mandragora (*Mandragora officinarum*), 3. puškvorec obyčajný (poľ. tatarak zwyczajny, *Acorus calamus* L.). Do predpisovnej lexiky sa prevzal iba význam pre označenie rastliny mandragora. Podľa Slovníka poľského jazyka (A, 1951, 4. zv., s. 292) pomenovanie *pokrik* sa ujalo pravdepodobne preto, že keď do tejto rastliny niekto kopne, rastlina vydá zvuk podobný výkriku.

O rozšírenie názvov rastlín v predpisovnej slovenčine z cudzích jazykov sa pričínili „zvlášť vtedajší lekári a lekárnici, ktorými boli často mnísi donášajúci z cudziny domov semená, a to najmä semená úžitkových rastlín“ (F. Buffa, 1972, s. 18). Tieto rastliny spolu s ich názvami postupne zľudovali. Z neslovanských jazykov prostredníctvom poľštiny sa k nám dostali názvy *krokos* a *lukrécia* (z latinčiny), *krepulec* a *nešplik* (z nemčiny). V predpisovnej slovenčine sa okrem poľských prevzatí (prvé v poradí) na označenie tej istej rastliny používali aj názvy z iných jazykov, resp. zdomácnené pomenovania (druhé v poradí), napr. *obrázky* a *áron* (*áron škvritný*); *pokrik* a *mandragora* (*mandragora lekárska*); *rodenec* a *posed* (*posed biely*); *nasenie* (rastlinné semeno) a *semeno*. Od botanických názvov prevzatých z poľštiny sa vyskytli aj prívlastky, napr. *barwijnkowj koren*; *krokosove nasenje*; (s koreňom) *lukretiowim*; *panáková mizga*; ...*koren prostempovy*...

Druhú najpočetnejšiu skupinu z odborného žánru tvoria podľa HSSJ poľské termíny zo zoológie. Vyexcerpované boli napr. z prírodovedného kompendia *Universa historia physica Regni Hungariae secundum tria regna naturae digesta* (GU 1793) od J. B. Grossingera, z diel *Natvralis historiae compendivm* od A. Kralowan-

szkeho (KrN 1795), Scepusio-Verallaei presbyteri almae dioecesis Scepusiensis carmina od S. Matza (MVV 1779 – 1785), z pamiatky Krátke poznamenáni sweta, to gest: Malý spis kragén, měst, wód, áno y národuw rozličných (KrP 1760) a z Kamaldulského slovníka (KS 1763). Ide prevažne o názvy rýb (napr. mrena riečna; pleskáč vysoký; mieň obyčajný; úhor sťahovavý) a vtákov (napr. krakľa belasá; sluka hôrna; močiarnica mekotavá; hvizdák veľký; kulík zlatý). Niektoré poľské pomenovania živočíchov sú odlišné od slovenských názvov a ide o lexikálne polonizmy, napr. *kráska* – krakľa belasá; *veľblúdorys* – žirafa škvrnitá. Viacerým pomenovaniam chýba slovenský ekvivalent, čo mohlo byť spôsobené tým, že živočích bol málo známy, príp. bol neznámy, napr. *čapla* – vták z rodu volavka Ardea; *kviček* – morská koralová ryba z rodu Chromis. O tom, že v minulosti sa mohli viaceré živočíchov nazývať jedným pomenovaním, pretože ešte nebola vypracovaná presná terminológia (neplatí to len pri zoologických názvoch, ale aj pri iných odborných názvoch), svedčí napr. poľský názov *pardva*, ktorým sa pomenúvali vtáky z čeľade slukovitých (sluka hôrna, Scolopax rusticola; močiarnica mekotavá, Capella gallinago; hvizdák veľký, Numeius arquata), kulíkovitých (kulík zlatý, Charadrius apricarius) a hlucháňovitých (snehuľa obyčajná, Lagopus lagopus). Popri poľských prevzatíach sa v predpisovnej slovenčine súbežne používali aj slovenské zoologické názvy (druhé v poradí), napr. *barvena* – mrena; *mentúz* – mieň; *vengúr* – úhor. Hlásokovými ekvivalentmi slovenských pomenovaní *pleskáč* a *úhor* sú polonizmy *lešč* a *vengúr*. Podľa V. Machka (1954, s. 166) ide v spoluhláskovej skupine -šč v názve *lešč* o rovnaký vývin ako v botanickom názve *baršč* – skupina *šč* vznikla palatalizáciou z pôv. -sk-jb. V poľskom prevzatí *vengúr* si možno všimnúť poľské protetické v-, fonetický zápis nosového vokálu ę a rovnako ako pri poľskom prevzatí *nagetok* je tu ponechaný pôvodný poľský konsonant g.

V poľštine bol hlásokovými variantmi bohato zastúpený názov pre mrenu riečnu. Poľské slovníky uvádzajú okrem názvu *barvena* aj *barwana*, *barma*, *beržana*, *bersana*, *brzana*, *mrzana*, *marena*, *miron* a i. (napr. Slovník poľského jazyka, A, 1951, 1. zv., s. 60, Slovník poľského jazyka, B, 1951, 1. zv., s. 217). Tieto pomenovania sú pravdepodobne pôvodne z dvoch rôznych latinských názvov, a to z latinského *barbus* (*barbena*) a *muraena* (Slovník poľského jazyka, B, 1951, 1. zv., s. 217, A. Brückner, 1980, s. 44), z ktorých sa asi viac používala podoba utvorená z predlohy *barbus* (*barbena*), ktorá je zaznamenaná aj v Kamalduskom slovníku (KS 1763) variantmi *bárwena*, *barbo*.

V HSSJ je v rámci zoologických názvov spracované aj heslo *veľblúdorys* – žirafa škvrnitá, Giraffa camelopardalis. Poľské slovníky (napr. Slovník jazyka poľského, A, 1951, 6. zv., s. 292) pri hesle *wielblądorys* uvádzajú, že ide o zviera, ktoré vzniklo krížením *tavy* a *rysa*: „z wielblądziq gdy się łączy ryś, to ztąd pochodzą wielblądorysie“ (tamže). Tomuto heslovému slovu sa v osobitnej štúdii venovala I.

Valentová (2002), ktorá uvádza, že časť *-rys* v slove *veľblúdorys* nemusí znamenať rysa ostrovida. Môže ísť o slovo *rys*, ktoré má v slovenčine významy „črta, znak, obrysy, kontúry“ a v poľštine významy „lína, čiara“, čím sa v minulosti mohli označovať pre žirafu charakteristické biele línie a červenkavohnedé škvrny na jej koži (tamže, s. 94).

Viaceré zoologické názvy majú ekvivalenty aj v iných slovanských jazykoch a vychádzajú z praslovanského základu. Napríklad *čapla* má hláskové varianty *czapla* (poľ.), *čapla* (hl.), *capla* (dl.), *čaplja*, *caplja* (rus.), *čaplja* (ukr., slovin., srb., chorv., bulh.). Výnimkou je čeština, v ktorej sa pomenovaním *čáp* označuje bocian, pričom ide o novotvar utvorený k staročeskému *čapa* < *čapl'a* (V. Machek, 1968, s. 94). V slovanských jazykoch sú známe viaceré hláskové ekvivalenty pre *pleskáča vysokého*, napr. v starej češtine *dlešč*, v slovinčine *ploščič*, známe sú aj východoslovanské podoby *lešč* (rus.), *lišč*, *ljašč* (ukr.), poľská je podoba *leszcz* a staropoľská *kleszcz* (V. Machek, 1957, s. 89). Celoslovanským je aj pomenovanie pre úhora. Z psl. *qgorb* sa vyvinuli viaceré hláskové obmeny, napr. *węgorz* (poľ.), *úhor* (slov.), *uhor* (ukr.), *ugor* (rus.), *ogor* (slovin.). V slovanských jazykoch je zastúpený aj zoologický názov *mentúz*, ktorý je z pôv. *meňb* (napr. rus. a ukr. *men'*, hl. a dl. *mjenk*). Podľa Machkovho výkladu je prípona *-tuz* v polonizme *mentuz* nejasného pôvodu. Pôvod slova *meňb* je podľa neho pravdepodobne ugrofínsky (napr. čerem. *men*, maď. *menyhal*, fin. *monni*; tamže, 1968, s. 370). Vznik názvu pre morskú koralovú rybu z rodu *Chromis* – *kviček*, bolo podľa M. S. B. Lindeho (A, 1951, 2. zv., s. 568) motivovaný ňou vydávaným zvukom podobným kvícaniu. Onomatopoického pôvodu je poľské prevzatie *lešč* pre pomenovanie *pleskáča vysokého*, ako aj hláskové podoby názvu tejto ryby vyskytujúce sa vo viacerých slovanských jazykoch. Ekvivalentné celoslovanské pomenovania (pozri vyššie) vznikli z psl. slovies *dleskati*, *pleskati*, *leskati*, *kleskati*. Ryba je pomenovaná podľa sprievodného zvuku, ktorý pri trení spôsobuje – pleskot, čľapot, šumot vody (V. Machek, 1968, s. 120 – 121).

Medzi administratívno-právne termíny sme zaradili napr. prevzatia *opekún* – kto sa stará o niekoho, opatrovník, tuteur; *pobor* – poplatok, mýto, clo; *posag* – veno; *skarha* – sťažnosť, ponosa; *uskaržať sa* – sťažovať sa pred niekým na niekoho. O slove *posag* V. Machek (1968, s. 473) usudzuje, že vzhľadom na to, že stsl. *posagati* znamenalo „vydávať sa“, čiže sa vzťahovalo na ženin vstup do manželstva a na jej veno – prínos doň, slovo *po-sag-* sa od pôvodu dotýkalo iba ženy. S výkladom, že slovo *posag* sa vzťahovalo iba na ženu, na akt vydaja, nesúhlasí Š. Ondruš (1976, s. 265), podľa ktorého psl. *po-sóg* > *po-sag-* znamenalo „zviazanie, spojenie“, resp. „spojivo, väzba“. Pôvodným, prvotným významom psl. slova *posagъ* je podľa neho skôr „sobáš“, než „svadba“, stsl. *posagъ* podľa neho znamenalo „spojenie, sobáš, svadba“ a *posagati*, resp. dokonavé *posagnqti* „sobášiť (sa), ženiť (sa), vydávať (sa)“. Výklad, ktorý uvádza V. Machek a napr. aj Slovník jazyka staroslovenského je

podľa Š. Ondruša (tamže, s. 265) ovplyvnený tým, že čeština nepozná výraz *sobášit' (sa)* (týkajúci sa ženy aj muža), ale iba výrazy *vydat' sa* (č. *vdát se*, o žene) a *ženit' sa* (č. *ženit se*, o mužovi). Význam „veno, dar nevesty“ nadobudlo slovo *posag* v súvislosti s tradičnými zvykmi, ktoré sa pri svadbe vykonávali. Podľa Š. Ondruša (tamže, s. 265) je zo súčasných slovanských jazykov iba v spisovnej poľštine psl. slovo *posagъ*, a to v metonymickom význame „svadobný dar, svadobné veno“. Paralelne sa v predpisovnej slovenčine uplatňovali napr. *opekún* a *opatrovník*; *posag* a *veno*.

Z anatomickej terminológie boli do slovníka vyexcerpované najmä pomenovania vnútorných orgánov, napr. *gručal* – struma, hrvol'; *pokrútk*a – oblička; *vontroba* – pečeň a napr. aj pomenovanie pery – *varga*. Vybrané boli prevažne z Kamaldulského slovníka (KS 1763), zo spisov Kratičká hystorie přirozenj k pomocy... (BH 1798) a Lekarstvo na žaludek žreny a koliku (LR7 18. stor.) a z Receptára osturnianskeho (RO 18. stor.). V predpisovnej slovenčine sa poľské slovo *pokrętka* prispôsobilo slovenskému hláskovému systému, namiesto poľského nosového vokálu *ę* sa v ňom vyskytuje domáca hláska, vokál *u*. Toto pomenovanie vzniklo deriváciou: prefix *po* + základ *křetka* (slovu *křetka* možno pripísať význam „pokrútený, skrútený, zvinutý“). Východisková podoba pre označenie pohlavia, ktorá je v HSSJ zachytená v podobe *pol*, je psl. *polъ* (V. Machek, 1968, s. 468). V súčasnej poľštine, ale ani v slovenčine sa už takáto podoba nevyskytuje (poľ. *pleć*, *plci*, slov. *pohlavie* rovnako aj čes. *pohlaví*). Ako uvádza V. Machek (tamže, s. 468), príčinou, prečo sa význam „pohlavie“ slova *pol* dostal na perifériu slovnej zásoby a neskôr úplne zanikol v oboch spomínaných jazykoch bolo, aby sa tento význam nezamieňal s významom „polovica niečoho“, ktoré slovo *pol* taktiež vyjadrovalo. Pri slove *pol* vo význame „pohlavie“ ide o jedno z dvoch pohlaví (čiže polovicu) ľudstva alebo živočíšnej ríše. V slovenčine a češtine ho nahradilo pomenovanie *pohlavie*, ktoré je podľa Machkovho výkladu z neutra *polovje*, ktoré sa pričlenilo k slovu *hlava* (vo význame „osoba, jedinec“). Slovo *pol* vo význame „pohlavie“ sa však naďalej zachovalo vo východoslovanských (rus., bielorus. *нол*) a južnoslovanských jazykoch (bulh., srb., mac. *нол*, slovin. a chorv. *społ*). V poľskom prevzatí *vontroba* (pečeň) je foneticky zapísaná nosovka *q*. Pôvod tohto slova je podľa V. Machka (1968, s. 672) rovnaký ako v odvodeninách typu *chudoba*, ktoré sa tvoria od adjektív sufixom *-oba*. Slovo *vontroba* vzniklo pravdepodobne z psl. adjektíva *qterъ* (vnútorný; spoluhlásková skupina *-tr-* vznikla oslabením pôvodného *-ter-* podľa adverbia *qtrъ*) a zo sufixu *-oba*. Súčasne s poľskými prevzatiami sa používali aj slovenské názvy (druhé v poradí), napr. *barkový* a *ramenný*; *pokrútk*a a *oblička* (oblinka, obličky, oblinky); *pol* a *pohlavie*; *varga* a *pera* (-y); *vontroba* a *pečeň*. Za prívlastkové konštrukcie možno spomenúť napr. spojenie *barkowá kost*.

Z textilných termínov boli z poľštiny prevzaté do slovenčiny predpisovného obdobia názvy rôznych druhov súken, tkanín a v menšej miere pomenovania častí odevu, napr. *garážia* – druh hrubého súkna; *kalamaj*, *kalaman* – druh hrubšej tkani-

ny dovážanej z ukrajinského mesta Kolomyje; *štamiet* – jemná tkanina z vlny alebo hodvábu; *facalíček* – vreckovka, šatôčka; *kápka* – zdobený ženský čepiec; *kapeluch*, *kapeluš* – klobúk. V poľštine malo napr. slovo *kapeluch*, *kapeluš* viaceré významy (bližšie pozri napr. Slovník poľského jazyka, B, 1952, 2. zv., s. 241). Do predpisovnej slovenčiny sa dostal iba jeden z nich, a to význam „prikrývka hlavy – klobúk“. Podľa výkladu V. Machka (1957, s. 191) vznikla poľská nárečová podoba *kapeluch* zo strlat. *cappellus* alebo z tal. *capellucio* a z domácej prípony *-uch*. R. Mračníková (2004, s. 275 – 276) detailnejšími etymologickými analýzami prišla k záveru, že výraz *kapelusz* sa v poľštine postupne približne od 16. stor. dostával do centra slovnnej zásoby na úkor staršieho výrazu *klobuk*, ktoré už skôr celá Európa prevzala z maď. *kalpag* označujúceho husársku čiapku. V súčasnej spisovnej poľštine sa na označenie klobúka používa práve výraz *kapelusz*. Pri hesle *kalamaj*, *kalaman*⁶ v historických a etymologických slovníkoch sa nenachádzajú rovnaké výklady, a preto je ťažké určiť jeho pôvodný význam. Napríklad slovník spracúvajúci slovnú zásobu poľštiny 16. storočia (1976, 10. zv., s. 24) uvádza, že ide o druh prášku na čistenie, podľa Lindeho slovníka (A, 1951, 2. zv., s. 292) ide o vlnenú látku, ktorej pomenovanie má pôvod v slove *calamancus*, pochádzajúcom zo stredovekej latinčiny. Podľa Slovníka poľského jazyka (B, 1953, 2. zv., s. 259) ide o látku, tkaninu vyhotovenú z vlny a pôvod tohto slova sa vykladá z gr. *kámēlos* (ťava). Podľa V. Machka (1968, s. 236) môže ísť o druh tanca, polievky, nadávky žene, ale aj o tanec nazvaný podľa mesta Kolomyje v Haliči. Podľa dokladového materiálu spracovaného v HSSJ ide o druh hrubšej tkaniny dovážanej z ukrajinského mesta Kolomyje. Viaceré polonizmy označujúce druh textílie alebo časť odevu sú neslovanského pôvodu. Zaradiť by sme sem mohli napr. z taliančiny prevzaté deminutívum *facalíček*, z angličtiny pomenovanie *garážia*, z latinčiny *kápka*, tureckého pôvodu je slovo *sukman* a z francúzštiny pochádza názov *štamiet*. Paralelne sa v predpisovnej slovenčine používali názvy *facalíček* a šatôčka; *kapeluch*, *kapeluš* a klobúk; *kápka* a čepiec. Z polonizmov, týkajúcich sa textilu, sú doložené aj prívlastky, napr. *garazioweg wlny*; (sukňu) *kalamaykowu*; *gedna sukna czerwena*; *damasskatowjm stanom sstamyetowjm*.

Kuchárska terminológia je zastúpená výrazmi *flaky* (držky, kutle); *megdala* (plod mandle obyčajnej, *Amygdalus communis*); *odsedenie* (vznik, vytvorenie kôry (na chlebe), stvrdnutie chleba); *postpast* (posledné jedlo pri stole, dezert) a *prívaru* (čo sa privarilo (na hrniec)). Napr. poľské prevzatie *postpast* je z tal. *pos(t)pasto* (*pasto* – zákusok po jedle, dezert) a to z lat. *pāstus*, ktoré najskôr označovalo pastvu a neskôr sa význam slova rozšíril o označenie krmiva pre zver a neskôr na jedlo vôbec (V. Machek, 1968, s. 473 – 474). Prostredníctvom poľštiny sa k nám dostalo z nemeckého prostredia slovo *flaky*, z latinského *megdala* a z talianskeho spomínaný *postpast*.

⁶ Tomuto heslovému slovu sa venovala aj R. Mračníková, 2004, s. 275.

Vojenskú terminológiu reprezentujú prevzatia *bagnet* (bajonet – vojenský bodák); *bulava* (budzogán, palcát); *hulán* (jazdecký vojak) a *predproporník* (vojenský cvičiteľ). Viaceré z nich boli do poľštiny prevzaté z iných jazykov. Z francúzštiny sa k nám dostalo pomenovanie pre vojenský bodák – *bagnet*, tureckého pôvodu je slovo *bulava*, ktoré sa prišlo sprostredkované cez ruštinu a poľštinu, z mongolčiny je pomenovanie *hulán*. Popri pomenovaní *bulava* sa v predpisovnej lexike používali aj pomenovania budzogán a palcát.

Z náboženskej terminológie sa v predpisovnej slovenčine vyskytli polonizmy *bohomodlca* – výzvatel boha a *portatyl* – malý prenosný oltár v tvare kamennej tabule s relikviami, pomenovaním z geológie je slovo *bradavnik* vo význame druh čierneho nerastu s výstupkami a z architektúry *platva* – trám tvoriaci základ krovu.

Z lexikálnej bázy, ktorú sme mali k dispozícii, sme vyčlenili ešte dve skupiny slov, ktoré môžeme zaradiť do užších tematických okruhov. Tieto nemajú v slovníku žiadny kvalifikátor, ktorým by sa zaradovali do bližšie určenej odbornej skupiny. Ide o pomenovania z oblasti 1. domácnosti a hospodárstva a 2. zamestnaní a remesiel. V prvej tematickej skupine sa vyskytli napr. tieto pomenovania: *bydl'a* – hoviadko, kus dobytky; *glúr* – víno z hroznových výliskov, vodnár; *vičie* – húžva z prútov, remeň na pripevnenie jarma na ťažadlo. V rámci skupiny zamestnaní a remesiel sme vyčlenili napr. tieto: *cikler* – mestský zriadenec vykonávajúci funkciu dozorcú väzňov, šarha; *češ'la*, *češ'lar* – tesár; *kravec* – krajčír; *podskarbí* – vysoký úradník majúci v správe štátny alebo kráľovský poklad a financie; *plchavec* – kto strihá vlasy, holič a medzi názvy zamestnaní, ktoré vznikli substantivizáciou adjektív môžeme zaradiť napr. pomenovanie *prysiahly* – prisažný. Pomenovaním výsledku pracovnej činnosti sú synonymá *tynk*, *tynek*, *tynkovka* označujúce nástennú maľbu na čerstvú omietku, fresku. Prívlastky sa vyskytli v spojeniach ako: *prisaha cziklerska*; *w mogeg służbe cziklerskeg*; *pocitiwa cecha czesslowska*; *pocitiwego czechu kraweckeho magster*; *nohawice garazie zeleneg* (ponechaný je postponovaný prívlastok charakteristický pre poľštinu); *gburskej palenki*. Súčasne s poľskými prevzatiami sa v komunikácii uplatnili aj slová cudzie, resp. domáce (druhé v poradí), napr. *gbur* aj sedliak; *cikler* aj šarha; *češ'la*, *češ'lar* aj tesár; *kravec* aj krajčír.

Pri viacerých polonizmoch prevzatých do lexiky slovenčiny predbernotákovského obdobia plnila poľština funkciu sprostredkujúceho jazyka. Podľa spracovania v slovníku sa prostredníctvom nej do slovenčiny dostali slová prevažne z neslovan-ských jazykov (z nemčiny, latinčiny, francúzštiny, taliančiny, angličtiny a i.). Jedným z nich je nemčina, z ktorej sa prevzali napr. substantíva *bl'ach* (< Flecke) – škvrna, fľak; *vytrich* (< der Dietrich) – pakľúč a adjektívum *prasáci* (< Presse) – určený na hladenie. Nemeckého pôvodu je aj sloveso *tynkovať* (< *tünchen*) – zhotovovať fresky a nemecké prevzatia, ktoré sú slovotvorne motivované týmto slovesom: *tynk*, *tynok*, *tynkovka* – nástenná maľba na čerstvú omietku, freska, *tynkár*, *tynkovač* – kto

zhotovuje fresky, freskár, *tynkovanie* – zhotovovanie fresiek. Podľa výskumov R. Mračníkovej (2004, s. 273, 276 – 279, 2005, s. 212) by sa medzi prevzatia z nemčiny mohli zaradiť napr. aj substantíva *gbur* (sedliak); *karb* (zárez) a *smarovanie* (masteenie, mazanie), adjektívum *smačný* (chutný), sloveso *smarovať* (mastiť, mazať). Okrem už spomínaných latinizmov (napr. *káпка*; *krokos*; *megdala*; *postpast*) sú označené kvalifikátorom *lat.* napr. slová *plaga*, *plaganica* (< *plāga*) – prút, palica; *popka* – bábka. Pomenovanie pre bábiku – *popka* vykladá V. Machek (1968, s. 499 – 500) z *lat. puppa (pūpa)*, ktoré označovalo tak dievča ako aj bábku, bábiku. Tento názov vznikol podľa neho v detskej reči – dve slabiky so spoluhláskou *p*. Z francúzštiny sú prevzaté slová *bagnet* a *štamiet*. Podľa výkladu V. Machka (1968, s. 42) je pomenovanie *bagnet* pravdepodobne odvodené od názvu francúzskeho mesta *Bayonne*, kde vraj bola táto zbraň vynájdená, názov *štamiet* je z francúzskeho *estamet*. Deminutívum *facaliček* je z *tal. fazzoletto*, z *angl. kersey* (podľa názvu osady *Kersey*) sa prevzalo pomenovanie pre druh hrubšieho súkna – *garážia*, zo stredovekej latinčiny (*cappellus*) alebo z taliančiny (*capelluccio*) vzniklo pomenovanie pre klobúk – *kapeluch*, *kapeluš*. Tureckého pôvodu je slovo *sukman* (časť sedliackeho odevu, sedliacky kabát), mongolského pôvodu je slovo *hulán* (jazdecký vojak), z turečtiny cez ruštinu a poľštinu sa k nám dostalo pomenovanie *bulava* (budzogán, palcát) a z ukrajinčiny názov pre ničomníka – *hultaj*. Problematika etymologickej rekonštrukcie pri mnohých slovách (prevzatých najmä z neslovanských jazykov) spracovaných v HSSJ je naďalej otvorená a vyžaduje si detailnú prácu s etymologickými a historickolingvistickými prameňmi, preto sme sa tejto problematike venovali len okrajovo.

Z hľadiska formálnej stavby výrazu môžu byť zaujímavé aj lexikálne polonizmy ako: *harnaš*, *harnaškomora* – zbrojnica; *karb* – zárez; *vorek* – mech, vrečko; *vreseň* – september, gramatické varianty *nešplik* – mišpuľa; *posag* – veno; *skarbník* – pokladnica, sémantické polonizmy napr. *dudok*, *dedek* – strieborný peniaz hodnoty 3 groše; *pokrik* – mandragora lekárska; *reč* – vec. K polonizmom vyskytujúcim sa vo východoslovenskom nárečovom areáli patrí napr. *prisiahly* – prisažný; *skarha* – sťažnosť, ponosa; *skôra* – koža, kožušina; *sumenie*, *sumnenie* – vedomie alebo pocit vlastnej zodpovednosti za svoje činy z hľadiska mravných zásad, svedomie. Polysémické lexikálne jednotky sú napr. *bradavník* – 1. názov rastliny *Zacyntha verucosa*, 2. druh čierneho nerastu s výstupkami; *pardva* – 1. sluka hôrna, 2. močiarnica mekotavá, 3. hvizdák veľký, 4. kulík zlatý, 5. snehuľa obyčajná; *plchavec* – 1. plešivý človek, plešivec, 2. kto strihá vlasy, holič, 3. oleander obyčajný; *prívara* – 1. čo sa privarilo (na hrniec), 2. chyba; *rodenec* – 1. zádušník brečtanovitý, 2. posed biely; *živokost'* – 1. kostihoj lekársky, 2. zlatobyľ obyčajná.

Ortografická sústava v predpisovnej slovenčine ešte nebola ustálená, ale už v tomto období si môžeme všimnúť snahu o normu v používaní grafém, ktorá bola

dôsledkom toho, že od autorov rukopisov pripravovaných do tlače sa vyžadovala disciplína pri formálnej podobe písaného textu. Táto požiadavka vyplývala aj zo snahy prezentovať tlačiarenskú kultivovanosť textu a dokonalosť práce tlačiarňi (R. Krajčovič – P. Žigo, 2002, s. 68). Na formálnu úpravu doložených polonizmov v HSSJ mala v prevažnej miere vplyv česká (česko-bratský pravopis) a poľská pravopisná sústava. Pri zostavovaní Kamaldulského slovníka (KS 1763) sa česko-bratský pravopis pri poľských slovách uplatňoval dôsledne pri zápise dlhého *i* grafémou *j*, napr. *barwjnek*; *kwjček*; *peničnj*; *predpropornjk*; *porjz*; *tynkárstwj*. Vplyv tohto pravopisu sa prejavil aj pri troch poľských prevzatiach pri zápise koncovej prípony *-i* (slov. *-ie*) grafémou *j* v Nsg. n.: *odsedenj* (*chleba*); *tinkowánj* (*s'eni*) a *wiěj*. V prevzatiach *gurny*, *gurnost*; *piganica*; *pogedyńkowj*; *prewygać*; *tynkugem* vyexcerpovaných taktiež z Kamaldulského slovníka (KS 1763) stojí v pozícii *j* graféma *g*. V pozícii *j* sa písala aj graféma *y* v tvaroch *yezičky*; *yurny*, *yurna* vybraných tiež z tohto slovníka. Spoluhláska *š* sa zapisovala digrafémou *ss*: *lessć*; *presskowány*.

Okrem slovníka zostaveného kamaldulskými mníchmi v Červenom kláštore sú uvedené zápisy doložené aj v prevzatiach z iných poľských jazykových pamiatok, napr. *cziklerskeg*; *garazioweg*; *gburskeg*; *hultagowy*; *znagdeme*; *czessleruw*; *czesslowska*; *harnasskomore*; *kapeluss*; *pressinuty*; *nagtunssi*; *zawsse*, poľským je zápis písmena *ś* zložkou *sz*: *cieszlami*, slovenský zápis hlásky *š* sa vyskytol v infinitíve *šukac*. Maďarským prvkom je zápis *s* zložkou *sz*, napr. *poszkarby*; *szkarb*; *szkarbnyik*. Z obce Bartošovce⁷ (BARTOŠOVCE 1554, o. Bardejov) je doložené tzv. *v-clausum* za *u-* (prvok česko-bratského pravopisu) v neurčitku *ssvkacz*. Slovenská dvojhláska *ou* (Isg. f.) sa zapísala ako *au*: *dobrau horalkau* (MARKUŠOVCE 1631, o. Spišská Nová Ves). Prvkom dobového maďarského pravopisu je zápis mäkkých konsonantov *ñ* a *l'* spojeniami *ny* a *ly* v slovesných tvaroch *blyendzilyi*; *szkarbnyik* a *zbytkovnyikóv* dokladovaných z kalvínskeho spevníka Hlasz pobošneho spievania... (HPS 1752) a pri tvare *zbytkóvnyiki* vybraného taktiež z kalvínskeho spevníka, a to Svetoho Dávida králya a proroka szto i pedzesátz soltári... (DŽ 1752). Pravdepodobne poľským znakom je tento spôsob zápisu v excerptoch *polyeczame* (LOPUŠNÁ 1601 E, o. Kysucké Nové Mesto) a *wresnya* (CHMELOV 1577, o. Prešov). Mäkký konsonant *ñ* sa zapísal spoluhláskovou skupinou *nj*, *ni* typickou pre zápisy z východoslovenskej jazykovej oblasti: *sumenje* (BARDEJOV 1660 E); *naszenje* (RO 18. st.); *sumeniem* (ZBOROV 1690, o. Bardejov). Formálne podoby *kapeluch*, *kapeluss*, *kapeluhu*; *ssvkacz*, *šukac*; *wedluk*, *wedluh*, *wedluch* poukazujú na skutočnosť, že pravopis v predpisovnom období nebol ustálený a mohli sa vyskytnúť rôz-

⁷ Pri polonizmoch, pri ktorých si všimame pravopisnú a hláskovú podobu, adaptáciu na domáci deklinačný, konjugačný a slovotvorný systém, budeme uvádzať pôvodný písomný prameň, resp. geografický pôvod písomného prameňa, z ktorého bolo dané prevzatie vyexcerpované podľa potreby. Pri zemepisnom pôvode uvádzame aj okres, do ktorého konkrétna obec v súčasnosti patrí (okrem miest, ktoré sú dnes okresnými mestami).

ne formálne zápisy toho istého slova. Diskrepancia bola aj pri zápise písmena č zlozkou *cz*, napr. *kroczyk*; *mecznika*; *reczach*; *zaliczam*; *zaczym* proti *kwjček* a aj v rámci príslovky *očiviste*, *očivistne*: *oczywistnie* ale *očiwiste*, *očywistne*. Nejednotným bol aj zápis písmena *c*: *kraweckeho*; *lukrecziju*; *lukretiowim*. Slovenský konsonant *r* sa vyskytol v adjektíve *wengerskich*, *wengierskich* a v príslovke *po wengerskj*, poľský ekvivalent *rz* v slovesnom tvare *uskarzam*. Digrafémou *ge*, *ye*, *ie* sa mohol v minulosti zapisovať dlhý vokál *é* a tiež diftong *ie*: *berwgenkowy*; *smarowange*; *smačnegssye*; *sstamyetowjm*; *sstamietu*; *zalieczam*.

Z hľadiska vývinu hlások je povšimnutiahodné, že domácomu stavu sa prispôbilo prevzatie *bohomodlca*, pomenovanie pálenky názvom *horalka* v kontexte *dobrau horalkau zapitj* a prívlastok *kraweckeho*. Ako sme už vyššie naznačili, v tejto skupine slov sa vyskytuje hláska *h*, ktorá je výsledkom domácej zmeny: $g > \gamma > h$. Popri poslovenčenej podobe *horalkau* sa v predpisovnej slovenčine vyskytol aj tvar s hláskou *g*: *goralka* a tiež *nagetku*. Východoslovenská asibilácia $d' > dz$, $t' > č$ je prítomná napr. v týchto polonizmoch: *blyendziły* (HPS 1752); *dzengei* (RO 18. st.); *miłosierdzie* (TO-RYSA 1686); *rodzenec* (KS 1763) a *zhodziły* (GABOLTOV 1698 E, o. Bardejov). Podoba *bradavnik* (KS 1763) vylučuje poľský pôvod skupiny *trat*.

Polonizmy sú v HSSJ zastúpené medzi substantívami, adjektívami, slovesami, príslovkami, ako aj pri jednej predložke a častici. Zo substantív sa v staršej lexike slovenčiny vyskytli napr. také, ktorými sa pomenúvali ľudia na základe nejakých špecifických vonkajších črt a charakterových vlastností, príp. aj vlastností človeka, napr. *veľkook*, *velikook* (človek alebo zviera s veľkými očami); *zbitkovník* (márnotrátnik). Medzi negatívne označenia ľudí možno zaradiť napr. prevzatia *gnojok* (lenivý, pohodlný človek, lenivec)⁸; *hultaj* (ničomník); *pijanica* (pijan); *prevíjač* (kto predkladá alebo podkladá niekomu nohu). Prevzaté boli aj pomenovania pre peňažné meny, napr. *dudek* – strieborný peniaz hodnoty 3 groše; *tymf* – stará poľská minca v hodnote približne 1 uhorského zlatého; *zlotý* – jednotka poľskej meny, takýto peniaz. Mladý kapor majúci okolo 20 cm dĺžky sa nazýval *kroczeek*. Vyskytli sa aj deminutíva *facalíček* (vreckovka); *skôrka* (kožička); abstraktné podstatné meno *jurnost'* – zmyselnosť. Z neutier, napr. *odsedenie* – vznik, vytvorenie kôry (na chlebe), stvrdnutie chleba; *prešinitie* – poranenie spôsobené úderom, udretie; *smarovanie* – mastenie, mazanie; *sumenie*, *sumnenie* – vedomie, alebo pocit vlastnej zodpovednosti za svoje činy z hľadiska mravných zásad, svedomie. Z pomnožných podstatných mien môžeme spomenúť napr. *flaky* a *obrazky*.

Viacero lexikálnych polonizmov prevzatých do slovnej zásoby predpisovnej slovenčiny sa pri ohýbaní prispôbovalo domácej deklinácii a konjugácii, t. j. do

⁸ Významu tohto slova sa bližšie venovala R. Mračníková (2003, s. 168), podľa ktorej vzhľadom na kontext uvedený v HSSJ, ide skôr o „ľudského jedinca, dieťa, nedospelého človeka“. Pri našom zaradení tiež vychádzame z významu, ktorý je uvedený v HSSJ.

jazykových prevzatí uplatňujúcich sa vo vyšších sférach komunikácie, v ktorých sa používala poľština, prenikali prvky z nižších sfér, a to zo slovenských nárečí. Do týchto poľských prevzatí však mohli preniknúť aj české prvky, resp. gramatický tvar sa mohol prevziať celý z poľštiny. Na skloňovanie a časovanie poľských výpožičiek mali vplyv pôvod pisára, resp. autora dokumentu, jeho vzdelanie, miesto, v ktorom žil, resp. istý čas pôsobil a tu napísal daný dokument, zároveň aj to, že pôvodca takéhoto dokumentu mohol pri zápisoch urobiť aj nevedomé chyby, ako aj skutočnosť, že skloňovanie a časovanie v sledovanom období neboli ustálené. Výsledkom tohto prispôsobovania sú heterogénne a hybridné tvary, ich lexikálna stránka je poľského pôvodu a gramatická stránka je v prevažnej miere slovenská.

V pramennej základni HSSJ sa v Isg m. vyskytla slovenská prípona *-om* v tvare *poborom* v kontexte ... *spolu s poborom a ze strawu* (LIETAVA 1641, o. Žilina) a aj prípona *-em*: *pred harnassem* v exemplifikácii *w sklepe pred harnassem* (ORAVA 1611). Vzhľadom na zemepisný pôvod pamiatky, z ktorej je tvar *harnassem* vyexcerpovaný – ide o oblasť Oravy – môžeme predpokladať, že prípona *-em* je tu domáca (pozri napr. ASJ II, 1981, s. 49, E. Pauliny, 1990, s. 53, obr. 8). V jednej písomnosti sa vedľa seba vyskytla prípona *-em* aj *-om*: „... *bil naležitym tutorem a opeku nom*“ (ŠTRBA 1620 E; o. Poprad). Domáca slovenská prípona *-ov*, ktorá je dnes typická aj pre Apl substantív v spojení s určitými základnými číslovkami, sa vyskytla pri prevzatiach *tymf* a *zarembok* (časť chotára, zárubok) v kontextoch: „...*wzaly triczat tymfou*...“ (ORAVA 1735) a „...*na pet y dwaczet zarembkow rozdeleny biw-še*“ (L. LÚŽNÁ 1670, o. Ružomberok). Táto prípona (formálne zapísaná ako *-ou* a *-ow*) zodpovedá regulárnemu nárečovému vývinu v stredoslovenskom jazykovom areáli (ASJ II, 1981, s. 104, podobne aj E. Pauliny, 1990, s. 87) a z tohto areálu, presnejšie z územia Oravy a Liptova, sú doložené tieto poľsko-slovenské jazykové prvky. Do pomnožného podstatného mena *flaky* dokladovaného zo Žiliny (1718) v kontexte „*dwa diely fflakuow d. 20*“ sa vniesla domáca diftongizovaná prípona *-uow* (E. Pauliny, 1990, s. 87, A. Habovštiak, 195, s. 156 a n.). V Ipl m. sa vyskytla prípona *-i*, ktorá bola v minulosti spoločná pre slovenčinu aj poľštinu, v prevzatí *dudki* („*ty si czigan, že sy se delil z dudki*“; TURIEC 1592). Zemepisné určenie pri exemplifikácii v HSSJ uvádza, že tento tvar pochádza z Turca. V prospech domáceho pôvodu tejto pádovej koncovky sa vyslovuje aj E. Pauliny (1990, s. 105), podľa ktorého v Ipl m. akoby sa zachovala táto vývinovo staršia prípona okrem iných oblastí aj v Turci. Do tvarov Gpl m. prenikla prípona *-uv*: *dutkuw* („*oddal sem sestre starych dutkuw za tolar geden*“; ŽILINA 17. stor.) a *wenguruw* (*Torula potok bohatý od wenguruw a rakuw*...; KrP 1760). Vyskytla sa aj pri pomnožnom substantíve *obrazky* v kontexte „*w. korenga wenzownika, korenya obraszkuw*“ (Apl., LR7 18. stor.). Táto prípona by mohla byť poľského pôvodu. V G a Apl životných maskulín sa vyskytla nedomáca (poľská) prípona *-uv*: *czessleruw* (BARDEJOV 1692). Pádo-

vá koncovka *-u* je doložená v tvare Dsg. životného maskulina *gnogku* (*každeg babe, každemu gnogku...*; TP 1691). Pamiatka, z ktorej je spomínaný tvar vybraný, sa nazýva *Prawa katolícka ručny Knižka*.... Ide o polemičský spis s protireformačnou tematikou a v spisoch takéhoto charakteru sa katolícki kňazi snažili o normalizovanie slovakizmov v českých textoch. Vzhľadom na to, že prípona *-u* v Dsg *o*-kmeňového skloňovania bola v minulosti prirodzená pre slovenčinu, češtinu aj poľštinu, mohol byť tento tvar prevzatý priamo z poľštiny (súčasný areálový rozšírenie prípony *-ovi* a *-u* na slovenskom území bližšie pozri v ASJ II, 1981, s. 25, E. Pauliny, 1990, s. 35, obr. 1). Popri nej sa vyskytla aj prípona *-ovi*, ktorá je v súčasnosti typická pre slovenčinu aj poľštinu (i češtinu): *ciklerowy* („*dal sem ciklerowy husstackemu fl 2*“; PREŠOV 1760); *hulagowy* („*čo temu hulagowy a tey kurwy mam datz*“; BARDEJOV 1685), spoločnou je aj prípona *-a* v Asg: *hulanya* („(*Paludzky*) *v druhe plecze zatyal hulanya*“; s. l. 1634-66), *-om* v Dpl: *czieslom* („*dal sem czieslom, čo na mline robili, fl. 50*“; BARDEJOV 17. stor.) a tvarotvorná prípona *-ami* v Ipl: *cieszlami* („*na prepitne chlopom y s cieszlami spolu*“; BARDEJOV 17. stor.), koncovka *-y* v Apl neživotných maskulín zapísaná ako *-i* a *-y*, napr. *bagneti* („*dali im všetku zbrogu vogensku (...) a bagneti*“; S. HORY 1742, o. Banská Bystrica); *blahi* („*gedneho pegasteho kona, kteri dva bjele blahi na levim oku ma*“; S. VES 1786), *flaki* („(*na večeru*) *kura, flaki, pečienka*“; ŽILINA 1719); *kiarby* (*karb* – zárez; „*kiarby dwa ma wzity a podle ssnuri witjatj*“; BREZNO 18. st. E); *kroczy* („*za kroczy ctyridcat zlatih...*“; TRENČÍN 1640).

Slovenská tvarotvorná prípona prevládala pri deklinácii feminín v Asg. Väčšina poľských prevzatí má domácu príponu *-u* (pôv. *a*-km. koncovka *-q*) namiesto náležiteho poľského nosového vokálu *ą*, napr. *búlawu* (*geden púzykán neb búlawu* s. l. 1668); *goralku*, *goralku* („*...ga musim goralku pity*“; BARDEJOV 1670, „*píjam ja goralku ještě*“; ASJ 1770), *likrecziju* („*war likrecziju*“; RO 18. stor.). V I sg. v adjektívnej podobe a v tvare substantíva je domáca dvojhĺáska *ou* graficky zachytená ako *au*: *dobrau horalkau zapitj* (MARKUŠOVCE 1631). Slovenskou aj poľskou je prípona v (N) a Apl, napr. *kapki* („*... a na vilach kapki naviazanie*“; S. HORY 1752 E); *megdali* („*megdali chorke ztlucz w maszaru*“; RO 18. st.); *pokrutki/-y* („*Panye mój, prepatri me pokrutki i sertza szkrite skutki*“; DŽ 1752); *popky* („*... w registriku tech daruw mnohokrate nachazegi se popky a lutky*“; SP 1696) a v Lpl: *platvach* („*tramowgeho drewa na fundamentge a platvach no 8*“; L. JÁN 1773, o. Liptovský Mikuláš); *reczach* („*... bil gehu poslusni we wsseczkich reczach*“; L. TRNOVEC 1580 E, o. Liptovský Mikuláš), *wargach* („*... na gembach aneb wargach, po nasky pery*“; LR7 18. stor.). Slovenskou je prípona *-ata* (Apl n.) v tvare *bydlata* („*..., že sme museli naše bydlata (...) zapredavat*“; O. VESELÉ 1776 LP, o. Námestovo). Táto tvarotvorná prípona je z vývinového hľadiska prirodzená okrem iných oblastí aj na území námestovského okresu (pozri ASJ II, 1981, s. 86). Z obce Oravské Vese-

lé patriacej do tohto okresu pochádza aj gramatický tvar *bydlata*. Českým je tvar *opekunsty* (Lsg. n.) v kontexte „...w takowe tutorsty neb opekunsty...“ (ŠTRBA 1620 E, o. Poprad).

Svoje zastúpenie mali v predpisovnej lexike aj adjektíva. Okrem tých, ktoré boli odvodené od substantív a spomenuté vyššie, môžeme spomenúť adjektívum, ktorým možno na základe exemplifikácie v HSSJ označiť vonkajší vzhľad človeka, resp. aj povahové vlastnosti človeka: *odukalý* (majúci nadmerne oduté, nafúknuté ústa, odutý), inými sú napr. *preškovaný* (poznačený nejakým znakom, značkovaný, ciachovaný); *varunkový* (podmiekový). So záporovou morférou *ne-* sú doložené prídavné mená *nedoložený* (fyzicky oslabený, slabý, neduživý) a *neprekonaný* (neznámy). Domácomu deklináčnemu systému sa prispôbili viaceré poľské adjektíva, v ktorých je gramatická stránka nárečová slovenská. V doloženom adjektíve mužského rodu v tvare Gsg. sa nevyskytla poľská adjektívna prípona *-ego*. Zaznamenaná je východoslovenská krátka tvarotvorná prípona *-eho* v prevzatí *kraweckeho* (*pocitiwego czehu kraweckeho magster*; BARDEJOV 1686; pozri ASJ 1981, s. 147, E. Pauliny, 1990, s. 125, obr. 39, J. Štolc, 1994, s. 108).

Domácou je aj prípona *-u* v Asg f. namiesto poľskej nosovky *ą* v adjektíve *smacnu* v kontexte: „*studnica wodu smacnu obsahowala*“ (MS 1758) a krátky vokál *u* v prípone *-ovu*: (*sukňu*) *kalamaykowu* (SPIŠ 1771). O východoslovenskom pôvode prívlastku *kalamaykowu* svedčí práve táto krátka hláska. Pamiatka pochádza zo Spiša, v ktorom okrem iných východoslovenských nárečových oblastí kvantita zanikla, a preto je v tomto tvare z hľadiska vývinu náležitá krátka koncovka *-ovu*. Pri adjektíve s krátkou príponou *smacnu* sa v exemplifikácii uvádza pamiatka bez bližšieho geografického určenia – ide o písomný dokument Sermones panegyrico-morales od náboženského spisovateľa a mnícha Dominika Mokoša z r. 1758 (MS 1758) – vzhľadom na miesta jeho pôsobenia (napr. Nižná Šebastová, Stropkov, obce v Šariši, na Spiši, Poľsko). Za predpokladu, že autor neurobil pri zápise chybu, môžeme konštatovať, že koncovka je taktiež východoslovenského pôvodu. Pri pohľade na problematiku Asg. substantív (analyzované vyššie) a adjektív ženského rodu môžeme usudzovať, že pisári ovládali dostatočne kultúrnu slovenčinu a vedeli, že v týchto gramatických tvaroch sa už v tom čase uplatňoval pri adjektívach z východoslovenskej oblasti a pri substantívach domáci krátky vokál *u*.

V rámci slovies sa môžeme stretnúť s rôznymi zápsmi infinitívnej prípony, napr. *otynkowati*, *tynkowati* (obidve z KS 1763); *skurati* (*skúrat'* – urobiť, vykonať); *zaprošiti* (*zaprošiť* – pozvať niekoho; obidve z MS 1749); *plaguvati* (*plagovať* – biť, udierať; LD 1767 – 1797) a *šukac* (*šukat'* – hľadať niečo; AD 18. st.). Infinitívnu príponu *-ti* by sme mohli hodnotiť ako českú, prípona *-c* je z hľadiska vývinu domáca vo východnej slovenčine (porov. ASJ II, 1981, s. 261) a je výsledkom asibilácie (*-ti > -č*).

Adaptáciu domácomu konjugačnému systému si možno všimnúť pri niekoľkých slovesách. Napr. v 1. os. sg. prít. času oznam. spôsobu *tynkugem* (KS 1763) je prítomná domáca koncovka *-em* namiesto poľskej prípony *ę*. Medzi hybridné poľsko-slovenské slovesá môžeme zaradiť aj tvary 1. os. pl. prezenta indikatívu: *polyeczame* (*polecac'* – odovzdávať, porúčať niekoho pod ochranu niekoho; „*Oppatrnosti Wase Panu Bohu ze wssetkymi sprawami Milostj Wassich polyeczame*“; LOPUŠNÁ 1601 E) a *znagdeme* (*znájst'* – nájsť, hľadaním objaviť, získať; „*o, dcery, kde mizerny pomoc znagdeme*“; SJ 18. st.), v ktorých lexikálna stránka je poľská a tvarotvornú príponu *-me* by sme mohli hodnotiť ako slovenskú. S rovnakým prípadom sa stretávame aj pri 3. os. pl.: *priwenchawagu* (*privenchávať'* – priňuchávať, pričuchávať, privoniavať niečo; „*(všeteční ľudia) wssecko priwenchawagu a ssukagu*,...“; MS 1758) a *znaydu* („... *znaydu se takowe oreki aneb odbitki puste*“; T. POTOK 1682 E). Namiesto poľskej nosovky *ą* je v slovesných tvaroch domáca prípona. Hybridným je aj tvar 3. os. pl. *zaproslugte* (*zaprosovať'* – pozývať; „... *a malickeho Gežisska do srdca wasseho duwerne zaproslugte*“; MS 1758). Heterogénny je aj tvar min. času oznam. spôsobu v 3. os. sg. *prisprowodila* (*prisprovodiť'* – získať niečo; „... *a tak gsy žadane slunce od wsseho pokoleni swetu prisprowodila*“; MS 1749); *zakochal* (*zakochať'* – zamilovať sa, zaľúbiť sa; „... *neb se welice a neporadne do teg matrony Judithy, ginač Bohu mileg a čisteg, zakochal a zamilował*“; SQ 1781) a v 1. os. pl. *zhodzily sme se* (*zhodiť sa* – dohodnúť sa) v kontexte „*poniewadz sme se zhodzily pred Jeho Milosty panem starostu makowiczkim*...“ (GABOLTOV 1698 E).

Morféma *-uva-* sa vyskytla v neurčítke *plaguvati* (LD 18. st.) a v tvare 3. os. pl. min. času oznam. spôsobu *plaguwaly* („... *plaguwaly cisarouho parobka*...“; ŠTÍTNIK 17. st., o. Rožňava). Táto morféma je typická pre veľkú časť západoslovenského územia od Malých Karpát na východ a pre viaceré územia zo stredoslovenskej nárečovej oblasti (bližšie pozri ASJ II, 1981, s. 262). Vzhľadom na pôvodný prameň, z ktorého je slovesný tvar *plaguvati* vyexcerpovaný (Dictionarium cognationem seu convenientiam lingvarum... od Adama Latsneho, LD 1767 – 1797), nevieme s istotou určiť jeho geografický pôvod a odôvodniť nevieme ani tvar *plaguwaly* pochádzajúci zo Štítnika, ktorý dnes patrí do okresu Rožňava a pohraničného pásma slovenských a maďarských nárečí (a preto tento tvar na tomto území nie je zaznamenaný v ASJ II, 1981, s. 262). V konštrukciách „*uskarzam se pred panstwem*...“ (*uskaržať sa* – sťažovať sa pred niekým na niekoho; JAKUBANY 1786, o. Stará Ľubovňa); „...*neb se welice a neporadne (...) zakochal a zamilował*“ (SQ 1781); „*poniewadz sme se zhodzily*...“ (GABOLTOV 1698 E); „...*ktera dokonalost w nekterim swatim se znachádza*“ (SJ 18. st.); „...*znaydu se takowe oreki aneb odbitki puste*“ (T. POTOK 1682 E) sa vyskytla morféma *se*, ktorú by sme mohli pripísať vplyvu češtiny. Český spôsob časovania sa prejavil v 3. os. sg. min. času oznam. spôsobu pri prevzatí *nasadl* (*nasadnúť'* – postarať sa, pomôcť) v kontexte „...*aby nam Bůh hnedky*

nasadl a spomohl“ (SR 17. st.), v ktorom sa na konci vyskytuje kombinácia šumového konsonantu a sonóry. V exemplifikácii *„ljsska skoljci yarnjho času wiplzla bywa“* (*skolieť* – *skučať*, *kňučať*; KoB 1666) sa uplatnilo činné prídastie prítomné s českou príponou *-jci*.

Vzhľadom na spoločný praslovanský pôvod sú niektoré prípony rovnaké v slovenčine aj v poľštine, napr. tvar 1. os. sg. prezenta indikatívu *zaleczam, zalieczam, zaliczam*: *„sluzbu swu zaliczam Wasseg Milosti yako panu susedowy swemu“* (*zaliečať* – *porúčať*, *ponúkať* niečo niekomu; ŠIROKÉ 1607 E, o. Prešov), 3. os. sg. kondicionálu *nasmaruje* (*nasmarovať* – *natrieť*, *namazať*; *„jeszeli temi listkami nasmaruje sebe naturale muz“*; RO 18. st.), 3. os. pl. min. času oznam. spôsobu *blyendzilyi* (*blendiť* – *blúdiť*, *hovoríť* z cesty, *tárať*) v kontexte *„nyechteré blyendzilyi: toti (apoštolovia) se lyem popilyi“* (HPS 1752), a *rozbytowaly* (*rozbitovať* – *rozdeliť* niečo; *„(Kliment z Vojtešic Bardejovčanom) protoz ti konye gyz gsu rozbytowaly“*; Plaveč 1455, o. Stará Ľubovňa).

Menná a slovesná flexia poľských prevzatí v predpisovnej slovenčine sa vyznačovala veľkou mierou adaptability slovenskému deklináčnemu a konjugačnému systému. Považujeme to za svedectvo toho, že morfológický systém jazyka je relatívne uzavretý a cudzie slová, ktoré do jazyka preniknú, sa prispôbujú domácomu skloňovaniu a časovaniu. Pri prevzatíach z poľského jazykového prostredia spracovaných z hľadiska ich skloňovania a časovania sme si boli vedomí toho, že pôvod pisára, resp. autora dokumentu a jeho vzdelanie, ale aj miesto, v ktorom žil, resp. istý čas pôsobil a tu napísal daný dokument, mali do istej miery vplyv a dosah na jazykovú stránku tejto písomnosti. Rovnako si uvedomujeme, že javy zo sledovaných okruhov neboli v skúmanom období ustálené a autor dokumentu mohol pri zápisoch urobiť aj nevedomé chyby, preto sú niektoré naše konštatovania iba v rovine úvah a domnienok.

Z plnovýznamových slov boli v HSSJ spracované ešte príslovky *neduže* (neveľmi, slabo); *tuño* (lacno); *začim* (popritom, súčasne, zároveň); *zapevne* (zaiste). Adverbium *očiviste, očivistne* sa v predpisovnej lexike vyskytlo v dvoch významoch: 1. na vlastné oči, očividne (*oczywistnie, očiwiste*) a 2. očividne, zjavne (*oczywistne*), doložený je aj príslovkový výraz *po vengersky*. Z neplnovýznamových slovných druhov sa vyskytli predložka *vedluh, vedluk* (v spojení s G, vo význame „v súlade, v zhode s niečím, podľa“) a častica *ovšeky*.

Paralelne sa v predpisovnej slovenčine uplatňovala slovotvorná prípona *-ek* a *-ok*. V poľských prevzatíach spracovaných v Kamaldulskom slovníku (KS 1763) prevažovala prípona *-ek* po tvrdej aj mäkkej spoluhláske: *barwjnek; tynek; kwjček* a *tyńček*, ktorú v týchto príkladoch môžeme pokladať za českú, resp. za príponu západoslovenského pôvodu (o slovách *kwjček, tyńček* pozri bližšie ASJ II, 1981, s. 144). Táto prípona po tvrdej spoluhláske sa ešte vyskytla v dokumente pochádzajú-

júcom z Oravy v prevzatí *dudek* (ORAVA 1653) a zo Žiliny v slove *podostatek* (ŽILINA 1701), v Receptári osturnianskom (RO 18. st.) sa vyskytol tvar *worek*. V životných substantívach *tynkár*, *tynkovač* (KS 1763) sú prítomné domáce slovotvorné prípony *-ár*, *-ovač*, rovnako aj v tvare *czessleruw* (BARDEJOV 1692) je zapísaná slovenská prípona *-ar*. Pri viacerých poľských prevzatíach z hľadiska slovotvorby základnú podobu môžeme iba predpokladať, pretože sú uvedené v inom než nominatívnom tvare: *gnogku* (Dsg.m., TP 1691), *kroczy* (Apl m., TRENČÍN 1640), *na-getku* (Dsg m., RG 18. st.), *zarembkow* (Gpl m., L. LÚŽNÁ 1670).

Medzi poľskými prevzatiami sa vyskytli obyvateľské meno *Vengrin* – Uhor a antroponymá *Čapla*, *Antus Barscz* a *Janowj Vesnakowj* (prevzatiami sú priezviská *Barscz* a *Vesnak*). Polonizmy sa vyskytli aj vo frazeologických jednotkách, napr. „*kdo snedl masso smačne, y polewku wedle prawa nech strowy*“ („popri príjemných veciach treba robiť aj menej príjemné“); „*když žaludek welmi lačný y owsanj chlebe ge smačný*“ („hlad je najlepší kuchár“); „*ne zawsse sporo, co býwa skoro*“; „*prjtale zawsse potreba každemu gak wody, chleba*“ a v lexikalizovaných spojeniach, napr. „...*widiele sme oczywistnie*...“ (vidieť očividne, očiviste = „vidieť na vlastné oči“); „...*mlyn lodny (:okrutovy:)*... (okrutový mlyn = lodný mlyn); *gedno prasacze kragczowske zeljezko* (hladidlo, hladíčka).

Osobitnú pozornosť treba venovať písomnej pamiatke Ďetinná spratoweň aneb rozmluwi medzi múdru dworskomistriňu i dámami z cneho urodzeňá geg wichowanú poručeními skrze G. M. p. le Prince de Beaumont po francúzski napísané, wčilek na otčistí gazik preložené z r. 1795 (DS 1795). Ide o preklad poľského dokumentu *Magazyn dziecinny czyli Rozmowy między mądrą ochmistrzynią i damami zacnego urodzenia wychowaniu iey powierzonymi przez I. M. p. le Prince de Beaumont po francusku napisane, teraz na oyczysty język przelożone z r. 1768 do bernolákovčiny*, ktorý z francúzskeho originálu pedagogicko-didaktického spisu *Magazin des enfants ou Dialogues entre une sage gouvernante et plusieurs des es élèves de la premiere distinction* od anglickej autorky J. M. le Princovej de Beaumont preložil do poľštiny E. Dębicki. Autor slovenského prekladu je doteraz neznámy. Podľa výskumu M. Majtána (1993, s. 59) by mohlo ísť o autora pochádzajúceho zo „severnejšej časti stredoslovenskej nárečovej oblasti, a to zo západného alebo stredného Liptova alebo z Turca. Pôsobil istotne na západnom Slovensku, lebo dobre ovládal aj západoslovenskú jazykovú normu“ (tamže, s. 59).

V štúdií Nevzité neologizmy a okazionálne slová v staršej slovenčine (Na okraj jedného prekladu podľa poľskej predlohy) sa M. Majtán (1990) venoval týmto jazykovým prvkom v predpisovnej slovenčine v písomnostiach tvoriacich materiálňu základňu pre HSSJ. Z pamiatky Ďetinná spratoweň aneb rozmluwi... vybral vyše 400 slov, ktoré sú z celej pramennej základne HSSJ doložené iba z tejto pamiatky. Porovnaním vybranej vzorky z týchto slov s poľskými a slovenskými ekvivalentmi

prišiel autor k záveru, že sú to „iba z poľštiny do slovenčiny prepísané slová, ktoré v jazykovom povedomí prekladateľa Slováka pravdepodobne neboli“ (tamže, s. 203), napr.

DS: *blawatný, diváctvo, drápežný, drob, loskot, obecný, podvor, zaprevadiť*
poľ.: *blawatny, dziwactwo, drapieżny, drób, loskot, obecny, podwórze, zaprowadzić*
slov. *belasý (modrý, svetlý), čudáctvo, dravý, hydina (hyd), lomož (rachot), přítomný, dvor, odprevadit*.

Podľa M. Majtána takto prevzaté slová možno hodnotiť „ako nevžité, neperpektívne neologizmy predpisovnej slovenčiny“ (tamže, s. 204) a súdiac podľa pravopisu a niektorých jazykových javov usudzuje, že autorom tohto prepisu mohol byť niekto z bernolákovcov pochádzajúci zo stredného Slovenska.

V štúdií Neznámy bernolákovský autor prekladu didakticko-pedagogického spisu *Deťinná spratoveň* z roku 1795 sa M. Majtán (1993) bližšie venoval jazykovej stránke tejto pamiatky na formálnej, morfolologickej a slovotvornej úrovni. Jazyk prekladu je podľa neho bernolákovčina, presnejšie bernolákovčina stredoslovenského typu. Autor výborne ovládal bernolákovský pravopis, bezchybne zapisoval mäkké spoluhlásky *d', t', ň, l'* podľa stredoslovenského úzu, v pravopise dodržiaval historický princíp (*w, g, ģ* vo funkcii *v, j, g*), písal iba jedno *i*, substantíva písal s veľkými začiatočnými písmenami. Na stredoslovenský pôvod prekladateľa, presnejšie na jeho rodné nárečie patriace medzi stredoslovenské nárečia severného typu, poukazuje hláskoslovie, tvaroslovie aj slovná zásoba. Autor napr. používal diftongy *ia, ie, ô* (*past'gerka, d'gétki, ľud'a, spgaci, twoňa, kwora*), v sufixe *-ok* použil samohlásku *o* jerového pôvodu, napr. *užitok, ostatok, zwazok* a samohlásku *e* v príponách *-ček, -štek/-žtek*, napr. *domček, ugček, pištek, kúštek, powrážtek*, samohlásku *a* na mieste pôvodného jeru *i* v pozícii vkladnej hlásky, napr. *chrbát, dážď, Gpl handár, s'liwák*. Najvýraznejším stredoslovensko-liptovským prvkom je v dokumente tvar Npl. typu *zlodeja* (*wi s'te zlodeja*), *boháčá*. V rámci slovesných tvarov sa v prípone 3. os. sg. prítomníka uplatnila dĺžka, napr. *bergé, hiňé, rasté, zožeré* a mäkkosť v príponách 2. os. pl. prítomníka a imperatívu, napr. *bud'eťe, pišeťe, nawrác'e sa, hľad'řež*, ktoré sú typické pre stredoslovenskú nárečovú oblasť. Pre túto oblasť sú príznačné aj slovo- tvorné prípony *-oveň* a *-áreň*, ktoré sa uplatnili v slovách *kňihoweň, kňiháreň, spratoweň, spratáreň*. V rámci slovnej zásoby sa popri sebe vyskytli prvky stredoslovenské: *okno, lichwa, wčil'ek, wel'ice* popri javoch západoslovenských: *bastržaj, kačica, twoňa*. Mnohé slová však autor nepreložil, ale prepísal z poľštiny do bernolákovčiny, napr. *d'ed'ňec* (poľ. *dziedziniec*) – dvor, *hrbaté* (poľ. *herbata*) – čaj, *okrat* (poľ. *okret*) – loď, *žarloch* (:obžerník:) (poľ. *żarłok*) – žráč. Formálnymi prepismi si však iba pomáhal v tých prípadoch, kde alebo nevedel preložiť, alebo mu bolo poľské slovo príliš povedomé. Pri viacerých slovách bol nútený tvoriť nové slová: *dobrod'i- tel'kiňa, kruholod', oswitowaňi, tancoslawnosť, towarišenost'* (tamže, s. 57 – 58).

V rámci tematických okruhov sme zo slov, ktoré sa vyskytli v spise Ďetinná spratoweň aneb rozmluwi... a boli spracované v HSSJ, vyčlenili skupiny námorníckych, geografických a vojenských termínov. Z námorníckej terminológie sa prevzali pomenovania pre námornú loď – *okrat*, pre plachtu na námornej lodi – *žahla* a sloveso *žehlovať* – plaviť sa. Poľské *żagiel*, *żeglować* sa v pamiatke vyskytli v podobách *žahlami*, *žehluvať* a podľa A. Brücknera (1980, s. 660 – 661) sú z nem. *Segel*, *Segler*, *Seglung*. Obidve slová sa prispôbili slovenčine tým, že je v nich zachytený slovenský konsonant *h* namiesto poľského (pôvodne nemeckého) konsonantu *g*. Rovnako ako pri botanickom názve *barvínek* sa v slove *žahla* zrealizovala zmena predného vokálu *e* na stredný vokál *a* (v slovese je zaznamenané pôvodné *e*). Medzi geografické termíny by sme mohli zaradiť *polvýšyp* – poloostrov a *výšpa* – ostrov a medzi vojenské názvy napr. *bandéra* (zástava); *pogedinok* (súboj) a *vytěčka* (výpad, prepád, prepádnutie). Popri pomenovaní *výšpa* sa používalo aj pomenovanie ostrov, popri slove *bandéra* aj zástava. Slovo *bandéra* je prevzaté zo španielčiny.

Uplatnenie historického princípu v bernolákovskom pravopise sa prejavilo napr. pri slovách *gestnosť* (bitie, jestvovanie, existencia); *neprizwogitosti* (čo sa nesluší, neslušnosť); *pokogowu* (*pokojuvá* – komorníčka, Asg f.); *pogedinku* (Lsg m.); *požitkugic* (*požitkovať* – využívať niečo); *prestrehugem* (*prestrehovať* – vystrihať, napomínať niekoho), v ktorých sa graféma *g* používala vo funkcii *j*. Písmeno *w* sa uplatnilo v pozícii *v*, napr. *balwochwalcow* (*balvochvalca* – kto uctieva pohanské modly); *gwałtime* (*gvaltiť* – porušovať); *ohńowidoki* (*ohńovidok* – ohńostroj); *polwisip* (*polvýšyp* – poloostrov); *uwiklaného* (*uviklaný* – zachytený, uviaznutý). Z abstrákt môžeme spomenúť napr. *jestnosť* – bytie, jestvovanie, existencia; *neprizwojitosť* – čo sa nesluší, neslušnosť; *planétnosť* – planosť, zloba; *urodivosť* – vlastnosť niečoho pekného, krása a z pomnožných substantív *memble* – zariadenie (nábytok). Z mužských substantív sa utvorili prechýlené podoby, napr. *opekun* – *opekúnka*; *vesňák* – *vesňáčka*. Vyskytli sa aj deminutíva, napr. *pudeleček* (škatuľka); *tomik* (zväzok, diel knihy). Medzi názvy zamestnaní, ktoré vznikli substantivizáciou adjektív patrí napr. pomenovanie *odverný* – kto otvára dvere a víta prichádzajúcich, vrátnik a *pokojová* – komorníčka.

Pri ohýbaní slov sa uplatnili také tvary, ktoré potvrdzujú základnú tézu bernolákovskej kodifikácie, že „východiskom pre ňu bude živý jazyk vzdelaných s prihliadnutím aj na tvary používané v minulosti“ (Krajčovič – Žigo, 2002, s. 136). Viaceré tvarotvorné prípony, ktoré sú dnes kodifikované, kodifikoval už A. Bernolák. Napr. v Isg m. sa vyskytla slovenská pádová koncovka *-om* v tvaroch *námetom* (*námet* – šiator; „... *stogic Abraham pred swím námetom*...“); *odhlasom* (*odhlas* – odraz hlasu, ohlas, ozvena; „*pustil sa (Gukundus) za tím milím odhlasom*,...“); *rowennikom* (*rovenník* – vrstovník; „...*kerí bol rowennikom* (:brstownnikom:)“). O areálovom rozšírení tejto prípony porov. napr. v ASJ, 1981, s. 49, E. Pauliny, 1990, s. 53,

obr. 8, J. Štolc, 1994, s. 44). V slovách *balwochwalca* a *okrat* sa vyskytla v A pl. m. prípona *-ov* v kontexte „..., které odsudzowało na smrt' balwochwalcow“ (porov. napr. ASJ, 1981, s. 104, E. Pauliny, 1990, s. 87, obr. 22) a „...buduwať mnoho okratow“. V inštrumentálnových tvaroch *prímetami* (*prímet* – čo človek má dané od prírody, danosť; „...hl'adeť na gehu (kráľa) prinavráceňi s tími prímetami...“) a *strumeňami* (*strumeň* – prameň; „...medzi morami, rekami, strumeňami i gezerami“) je v koncovke predĺžený vokál *a*, ktorý je vzhľadom na jazykový pôvod pamiatky v týchto tvaroch náležitý. Prípona *-ami* po tvrdej spoluhláske je typická okrem iných nárečových areálov aj pre západoslovenský areál, v rámci ktorého sa vyskytuje v územne obmedzených nárečových oblastiach (o. Bánovce nad Bebravou, západná časť o. Topoľčany), pre koncovku *-ami* po mäkkej spoluhláske je relevantným územie trenčianskeho okresu (bližšie pozri ASJ, II, s. 132–133, porov. aj E. Pauliny, 1990, s. 102).

Slovenskou je aj tvarotvorná prípona *-u* v Asg. f. v substantívach *bandéru* („Tézeus na znak zwitesta bgelu bandéru na swogom okrete wistawiť kaže“); *opekútku* („zapisaham Kandidu, mogu opekútku (:tutorku:),...“); *psinu* („Gedného dňa Gulia uzrela psinu, ...“) a *witéčku* („... a učińiwssí witéčku...“) a tiež prípona *-owu* v substantivizovanom adjektíve *pokogowu* („ńechcela som posłuchať pokogowu...“) a v adjektíve *blawatnú* (*blavatný* – modrý; *Blawatnú ańeb swetlú.*). V Ipl f. je náležitou dlhá pádová koncovka *-ami*: *žahlami* („..., że pomedzi ne okrati z rozwinutími żahlami (:morskimi płachtami:) przechádzali“) (bližšie pozri napr. ASJ, 1981, s. 135, E. Pauliny, 1990, s. 105). V prevzatom tvare Dsg n. *k napříkreńu sa* je prítomná kontrahovaná koncovka, ktorá je z hľadiska prirodzeného vývinu domáca v stredoslovenskej nárečovej oblasti (E. Pauliny, 1990, s. 80). Svedectvom unifikácie paradigiem v bernolákovčine je tvar Dpl f. zakončených na mäkkú spoluhlásku (pisár ju pravdepodobne omylom nezaznačil), v ktorom sa vyskytla prípona *-ám*, napr. *nametnostám* (*námetnosť* – náruživosť) v kontexte „...dohowgěwal nametnostám...“ a tiež Lpl n. *obiťách* (*obitie* – tepaný umelecký výtvor, erb; „... čili na obrazách, čili na obitách wirazené“).

V adjektívach sa uplatnila v Asg m. domáca prípona *-ého*: *sromotného* (*sromotný* – hanebný, ohavný): „...i trzech čili čtír ludźi sromotného ssibańa przicina bola“ a *uwiklaného*: „...a w tom uzreli barana w trńi uwiklaného“.

Slovesá vyexcerpované z tohto diela majú morfému prispôsobenú slovenskému systému, napr. „...čím sa mám prekonať...“ (*prekonať sa* – presvedčiť sa niečím o niečom); „ga som sa prizwičagila k wesńáckemu żywotu“ (*prizvyčajiť sa* – privyknuť, navyknúť na niečo); „wtom sa spotkal z králom Absolútnom...“ (*spotkať sa* – stretnúť sa s niekým (aj v bitke, boji ap.)); „...ukštáltľa sa s něho nohi, krídla“ (*ukštaltiť sa* – vytvoriť sa); „...znachádzal sa gedem čnostliwi“ (*znachádzať sa* – vyskytovať sa, byť); „Blanka postanowila si...“ (*postanoviť (sebe, si)* – zaumieniť si, rozhodnúť sa).

V infinitívnom tvare *žehluwať* sa vyskytla morféma *-uva-*, ktorá je okrem iných nárečových oblastí typická aj pre veľkú časť západoslovenského územia od Malých Karpát na východ (bližšie pozri ASJ II, 1981, s. 262), a preto by sme ju mohli v tomto tvare pokladať za náležitú. V neurčitku *spozreť* je zapísaná krátka tematická morféma *-e-*, ktorá je v tomto tvare adekvátna vzhľadom na jej vývin v západoslovenskom jazykovom areáli (ASJ, 1981, s. 263).

V 1. os. sg. prít. času indikatívu sa vyskytla slovenská prípona *-em*: *prestrehugem* („*prestrehugem wás, mate čas k popraweńu sa*“). V 1. os. pl. prézenta indikatívu sa dôsledne uplatnila slovenská prípona *-me*, napr. *gwaltíme* („... *i prikázańá gehu gwaltíme*“) a slovenská je pádová koncovka v 3. os. pl. prít. času oznam. spôsobu v tvare *znachádzagu* v kontexte „... *toliko falošńu chwálu znachádzagu*“.

V minulom čase sa vkladným vokálom *e* odstránila kombinácia šumového konsonantu a sonóry v slovesnom tvare *neznalez* (*znaliezť* – nájsť niekoho, niečo; „...*dokąd bi neznalez Pulchériu*“). V tvaroch prechodníkov sa vyskytla česká prípona *-íc*, napr. *požitkugíc*; *primilugícich* (*primilovať sa* – zaliečať sa, líškať sa niekomu); *pukagíc* (*pukať* – kopať na niečo); *zapobehugic* a so záporovou predponou *ne-* tvar *neprestrihagíc*.

So záporovou morfévou *ne-* sa vyskytlo adjektívum *neostrożný* (neopatrný, neostražitý) a adverbium *nebardzo* (neveľmi).

Z hľadiska domáceho vývinu je v tvare *ohńowidoki* a *widok* (výhľad, rozhľad) náležitá slovotvorná prípona *-ok*. Pri prevzatíach *pogedinku* a *sprawniki* (Apl. m., *sprawnok* – zlepšenie, polepšenie) nevieme určiť ich základnú nominatívnu podobu, a preto slovotvornú príponu v týchto prípadoch môžeme iba rekonštruovať. Domácou je prípona *-osť* namiesto poľskej *-ość*, napr. *gestnosť* („(boh) *gest pánom toho wsseckého, čo má gestnosť*“); *neprizwojitosť* („...*a potom sa wikonáwagu ńeprizwojitosći i ńeswečności*“); *planétnosť* (*planétnosť* – planosť, zloba; „...*że prawe wihowiwať wedel gehu planetności*“); *prisluzhenosti* (*prisluzhenosť* – poslušenie, odsluženie; „...*gako radneg obecneg prisluzhenosti dobré...*“) a *urodivosť* („... *gako urodźiwość, rozum, zdrowi i inné prímeti*“).

Polonizmus *ukropný* sa vyskytol vo frazeologizme „*ńiń ńebolo pre ńich ukropńegssího*“ (nebolo nič horšieho), z lexikalizovaných spojení môžeme spomenúť napr. „*k swojej pore prichádzat*“ – (o zrne) dozrievať.

Naše konštatovanie zo začiatku štúdie, že poľský jazyk ovplyvnil slovenskú predpisovnú lexiku predovšetkým na východnom Slovensku a na severnom slovenskom území, môžeme podprieť napr. tými lexikálnymi polonizmami, pri ktorých sa v exemplifikáciách v HSSJ uvádza geografické určenie dokumentu, z ktorého boli vybrané. V najväčšej miere je zastúpené východné Slovensko a druhé v poradí je územie severného Slovenska. V malej miere sú zastúpené tieto slová zo stredného Slovenska a z jeho južnej časti a zo západoslovenského areálu. Polonizmy pochá-

dzajúce zo spomínaných zemepisných oblastí nepredstavujú tematicky, žánrovo kompaktné skupiny. Ide o slová z rôznych sfér komunikácie.

Z východného územia Slovenska sú doložené napr. tieto prevzatia: *czessleruw; cieszlami, czieslom; gbur; gorelku; hultagowy; mecznika; skarha; skuble; wedluh; zapewnie* (o. Bardejov); *blahi; posag; s prisiahlim; zbitkowacz* (o. Spišská Nová Ves); *gonty; owseky; rozbitowaly; zaczy; uskarzam se; zalieczam* (o. Stará Ľubovňa); *bohomodlca; milosierdze; wedluch; znaiomosti* (o. Sabinov); *cikler; ciklerowy; krawec; zawsse; wresnya* (o. Prešov); *opekunom, opekunstwy; tunyo* (o. Poprad). Zo severného Slovenska sú zastúpené okresy ako napr. dnešný okres Martin (*wedluk*), Žilina (*dutkuw; fflakuow, flaki; gorelki; podostatek; smarowange*), Ružomberok (*postpast*), Kysucké Nové Mesto (*polyeczame*). Z oblasti Turca je doložené adjektívum *kalamagowy*, z Liptova sú dokladované slová *berwgenkowy; na platwach; poszkarby, podskarbi; reczach; zarembkow* a z Oravy *bydlata; w harnasskomore, pred harnassem; (triczat) tymfou*. Zo stredného Slovenska sú zaznamenané napr. tvary *kalamanowy* (o. Bojnice), *kapka* (o. Krupina), *sstamyetowjm* (o. Zvolen), *skobla, skobly* (o. Veľký Krtíš). Južné stredné Slovensko je zastúpené slovami *plaguwaly; nagtunssi; tunyo* (o. Rožňava) a *prasacze* (o. Revúca). Zo západného Slovenska sú prevzatia *zaliczam* (o. Partizánske), *kroczy* (o. Trenčín), *sstamieta* (o. Piešťany). Z Poľska, zo Sanoku, je doložené sloveso *zaliečať* v podobe *zaleczam*. Viaceré prevzatia sa vyskytli v rôznych zemepisných oblastiach, názov *kalamaj*, *kalaman* je doložený z Nitry v podobe *kalamaj* a z Pukanca (o. Levice) v podobe „(*mala na sebe*) *s kalamanu (strakawu suknu*)“, prívlastok odvodený od tohto názvu sa vyskytol v tvaroch *kalamanowy* (Bojnice), *kalamaykowu* (Spiš) a *kalamagowy* (Turiec). Pomenovanie pre druh hrubého súkna *garážia* sa vyskytlo v podobách (*seleney*) *garassie; (nohawice) garazie (zeleneg)* (Boca, o. Liptovský Mikuláš), (*beleg*) *garazie (ryffow no 14)* (Trenčín) a *karažiga* (Skalica), zo Senice prívlastok *garazioweg*. Z oblasti severného Slovenska (Mútne, o. Námestovo a Orava) je doložený polonizmus *karby*, z Brezna v hláskovej obmene *kiarby*. Z o. Bardejov pochádza polonizmus *sumenje, sumeniem*, z o. Stropkov (*na swoge*) *sumenja* a z o. Košice podoba (*na wassim*) *sumenu*.

Polonizmy v sledovanom období sa uplatňovali vo vyšších sférach komunikácie, z ktorej sa v istom čase z kultúrnej sféry mohli preniesť aj do prirodzeného jazyka – nárečia. Smer však môže byť aj opačný – nárečové slová sa dostanú do písaných textov, napr. vplyvom rodného nárečia pisára. V ďalších riadkoch si priblížime areálové rozšírenie polonizmov na slovenskom území podľa Slovníka slovenských nárečí (ďalej SSN, 1. zv., 1994 a 2. zv., 2006). V prvých dvoch zväzkoch SSN sú z východoslovenského nárečového areálu dokladované napr. botanické názvy *barvienok* (SSN, 1. zv., 1994, s. 99) a *nasenie* (SSN, 2. zv., 2006, s. 350). *Barvienok* sa vyskytuje v hláskových variantoch *barvenok, barvenočok, barvenek, barvinek, barvinok*

a názov *nasenie* v podobách *šeňe*, *našeňe*, heslové slovo *bajonet* je doložené v dvoch významoch: „vojenský bodák“ a „bodáku podobný dlhý nôž“ (SSN, 1. zv., 1994, s. 88), prevzatie *pokrutky* napr. v kontexte *Ľebij ho tak po herbece, bo mu pokrutki odbiješ!* (Spiš. Štvrtek LVO; SSN 2. zv., 2006, s. 936) a *karb* v kontexte *Na karp, na pavuz da še lancuch, žebi še nežosmiknul...* (Spiš. Štvrtek LVO; SSN 1. zv., 1994, s. 751), *popa* vo význame „veľká detská bábika“, s kvalifikátormi zdobenina a expresívny výraz aj *popka* a *popečka* (SSN 2. zv., 2006, s. 979), výrazom *sukman* sa v nárečovej kartotéke označuje široká, dlhá šata (Studenec, Levoča).

Okrem východoslovenskej nárečovej oblasti viaceré slová označené v HSSJ kvalifikátorom *pol'* sú rozšírené podľa SSN aj na iných nárečových oblastiach Slovenska, čo je svedectvom toho, že nie sú areálovo obmedzené iba na východoslovenskú oblasť a v komunikácii sú známe aj inde na Slovensku. Napr. slovo *bagnet* (*bajonet*) vo význame „vojenský bodák“ je dokladovaný z Kamenian (o. Revúca), Návojoviec (o. Topoľčany) a napr. aj zo Skalice (SSN, 1. zv., 1994, s. 88). Slovo *kápka* je doložené napr. z Čeloviec (o. Veľký Krtíš), z Detvy a z Donovál (o. Banská Bystrica; tamže, s. 747), *milosrdenstvo* z Kamenian (o. Revúca) a vo frazeologizme *pre milosrdenstvo božie ta prosím!* – „veľmi ťa prosím“ z Valaskej Belej (o. Prievidza). Botanický názov *nešpula* je v SSN (2. zv., 2006, s. 422) doložený vo význame „druh jablonoitého stromu, mišpuľa“ v kontexte *Nešpl'a nán na viňici zarodí každí rok* z Pukanca (o. Levice) a v podobe *neškula* z Lamača (mestská časť Bratislavy) a vo význame „drobný hnedý plod tohto stromu“ z obce Unín (o. Skalica): *Nešpule bili zrítká de jedna*.

Jazykové prvky prevzaté z poľského jazykového prostredia do predpisovnej slovenčiny nemožno vnímať ako prvky, ktoré by v nej spôsobili štruktúrne zmeny. Ide len o čiastkové jazykové prostriedky, ktoré sa v čase intenzívnych hospodárskych a kultúrno-spoločenských stykov (najmä od 16. storočia) dostali do písomností napísaných predovšetkým na území východného Slovenska. Ich používanie v komunikácii (v prevažnej miere písomnej) sa nezohľadnilo ani pri neskoršej kodifikácii slovenského jazyka. Toto konštatovanie potvrdzuje fakt, že veľká časť spracovaných polonizmov v HSSJ bola dokladovaná iba z jednej písomnej pamiatky, tzn., že z celej pramennej základne slovníka sa určitý polonizmus vyskytol iba raz. Aj podľa Bernolákovej kodifikácie slovnej zásoby v jeho diele *Slowár Slowenský, Česko-Laťínsko-Ňemecko-Uherský* (Budín 1825 – 1827) sa ako spisovné hodnotia iba niektoré slová (s tým istým významom) majúce v HSSJ kvalifikátor *pol'*: *kápka* (AB: *Kapa*); *mentúz*; *neduživo* (AB: *Nedužiwe*); *rozbitovať*; *smačný*; *zmŕtvenie* (AB: *Zmrtveň*). Ojedinele sa vyskytujú niektoré výrazy aj v súčasnej spisovnej slovenčine, napr. pri slove *krókus* sa zachoval pôvodný význam „šafran“ (bielo, žltá alebo fialovo kvitnúca horská bylina), substantívum *skoba* s rovnakým významom, s akým sa toto slovo prevzalo z poľštiny, pomenovanie peňažnej jednotky a platidla v Poľ-

sku – *zlotý*, pri heslách *kalamajka* a *zavše* sú uvedené iné významy, než s akými sa prevzali do predpisovnej lexiky staršej slovenčiny: *kalamajka* 1. starý slovanský ľudový tanec v kolese, 2. hovor. expr. neprijemnosť, oštara, opletačky, *zavše* – niekedy (1. vyjadruje neurčitosť výskytu prípadov, dakedy, voľakedy, 2. vyjadruje časovú neurčitosť alebo nepravidelnosť, občas, dakedy, tu i tam), chvíľami, občas, z času na čas (KSSJ, 2003, s. 278, 670, 949, 237, 934).

Téma výpožičiek (nielen) z poľského jazykového prostredia ostáva aj naďalej otvorená a vyžaduje si detailnejšiu prácu nielen so zachovaným dokladovým materiálom, ale aj s etymologickými, historickými a výkladovými slovníkmi spracúvajúcimi tak poľské slová, ako aj lexiku iných slovanských a neslovanských jazykov. Konfrontačno-komparačné postupy by pomohli zasadiť tieto jazykové prvky do širšieho geneticky príbuzného i nepríbuzného rámca, vďaka čomu by sa ich existencia a fungovanie v slovnej zásobe sledovaného obdobia v určitom jazyku mohli sledovať z viacerých aspektov.

Literatúra

- BERNOLÁK, Anton: Slowár Slovenskí, Česko-Laťinsko-Německo-Uherskí. Budae: Typogr. Univers. Hungaricae 1825 –1827. 848 s.
- BRÜCKNER, Aleksander: Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków 2. vyd., Warszawa: Wydawnictwo Powszechna 1970. 805 s.
- BUFFA, Ferdinand: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry (K histórii slovenského odborného slovníka). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972. 428 s.
- DORULA, Ján: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava: Veda 1977. 136 s. Historický slovník slovenského jazyka. 1. – 7. zv. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2007.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo UK 2002. 252 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo UK 2004. 188 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala, M. Pisárčiková. 4. vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- MACHEK, Václav: Česká a slovenská jména rostlin. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1954. 368 s.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1968. 628 s.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1957. 628 s.
- MAJTÁN, Milan: Nevžité neologizmy a okazionálne slová v staršej slovenčine. In: Studia linguistica polono-slovaca 2. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1990. s. 198 – 211.
- MAJTÁN, Milan: Neznámy bernolákovský autor prekladu Ďeťinná spratoveň. In: Slovenské učené tovarišstvo 1792 – 1992. Zostav. M. Petráš. Trnava: Západoslóvenské múzeum 1993. s. 56 – 59.
- MAJTÁNOVÁ, Marie: Čakanka. In: Kultúra slova, 1985, roč. 19, č. 5, s. 167 – 169. MAJTÁNOVÁ, Marie: Z problematiky súčasného a historického slovenského botanického názvoslovia. In: Jazykovedné štúdie. Ed. Š. Peciar. Bratislava: Veda 1983, roč. 28, s. 69 – 78.

- MRAČNÍKOVÁ, Renáta: Polonizmy v Historickom slovníku slovenského jazyka [Diplomová práca]. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave 2002. 78 s.
- MRAČNÍKOVÁ, Renáta: Historický slovník slovenského jazyka ako prameň ďalšieho štúdia slovanských jazykov (Problematika rekonštrukcie sémantického obsahu slov prevzatých do predpisovanej slovenčiny na príklade polonizmov). In: BraSlav. 3. Ed. P. Žigo, L. Matejko. Bratislava: Kartprint 2003, s. 167 – 171.
- MRAČNÍKOVÁ, Renáta: Historický slovník slovenského jazyka – prameň ďalšieho štúdia slovanských jazykov (Problematika genetickej charakteristiky slov prevzatých do predpisovanej slovenčiny na príklade polonizmov). In: Slovenská reč, 2004, roč. 69, č. 5 – 6, s. 270 – 281.
- MRAČNÍKOVÁ, Renáta: Polonizmy v Historickom slovníku slovenského jazyka. In: Varia 12. Red. M. Dudok. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť SAV 2005, s. 208 – 216.
- Nárečová kartotéka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV
- ONDRUŠ, Šimon: Slovenské nárečové slová bosman, pošajdes a staroslovienske posagъ. In: Slovenská reč, 1976, roč. 41, č. 5, s. 262 – 269.
- PAULINY, Eugen: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963. 360 s.
- PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 270 s.
- Slovenský biografický slovník. 4. zv. M – Q. Martin: Matica Slovenská 1990. 568 s. + 40 s. obrazová príloha.
- Slovník slovenských nárečí. 1. – 2. zv. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994 – 2006.
- Słownik języka polskiego A. 1. – 6. zv. Red. M. S. B. Linde. 3. vyd. Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy 1951.
- Słownik języka polskiego B. 1. – 8. zv. Red. J. Karłowicz – A. Kryński – W. Niedźwiedzki. Warszawa: Wydawnictwo Gazety Handlowej 1900 – 1927.
- Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich. I. zv. (słownik polsko-łaciński), 2. zv. (słownik łacińsko-polski) Red. E. Majewski. Warszawa 1894.
- Słownik polszczyzny 16. wieku. 1. – 14. zv. Red. M. Mayenowa. Wrocław – Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1966 – 1982.
- Słownik staropolski. 1. – 10. zv. Red. S. Urbanczyk. Wrocław – Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1953 – 1990.
- ŠTOLC, Jozef: Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Veda 1981. 316 s. – Časť druhá. Úvod – Komentáre. Bratislava: Veda 1978. 192.
- ŠTOLC, Jozef: Slovenská dialektológia. Bratislava: Veda 1994. 179 + 37 máp. VALENTOVÁ, Iveta: Ťava – velblúd, velbludorys. In: Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 2, s. 94 – 99.

Skratky

- AD Amor diktoval, lásku spisoval. Výber zo slovenskej rukopisnej ľudostnej poézie 1560 – 1860. Red. J. Minárik. Bratislava, Vydavateľstvo Tatran 1979. 367 s.
- BD Brevis dispositio infirmorum pauperum in gratiam eorundem et neopresbyterorum eosdem disponentium olim et nunc denuo edita per pp. missionarios ord. min. S. P. Francisci Conventualim. Košice, Univ. tlač. 1768; Levoča, Podhoranský 1779. 108 s.
- ČS Kratke a giste człoweka na cestu spasenij wečneho gedinkeg wjry spasytedlneg neomilnimi znaky sprowazenj. Košice, Univ. tlač. 1754. 2, 58 s.
- DS BEAUMONT, Prince de: Ďetiná spratoweň aneb rozmluwi medzi múdru dworskomištriňu i dámami z cneho urodzeňá geg wichowaňu porušením. 1795. 397 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. MJ 404.
- HPS Hlasz pobosneho spéványa, to jeszt Pesnye kresztanszke na rotsné svjátki i k jinsím svetím prilesitoszem szporádane, chtore z uharszkoho jaziku na szlovenszki prelosil S. A. Debrecín, J. Margitai 1752. 1, 135, 5 s.

- KoB KOMENSKÝ, J. A.: *Ianua lingvæ latinæ reserata aurea sive seminarium linguæ latinæ et scientiarum omnium*. Levoča, L. Brewer 1649. (Slovenský rkp. preklad F. Buľovského z r. 1666 pripojený k jednotlivým stranám tlačou vydaného diela.) 503 s. V LAMS v Martine sign. B 529.
- KrP Krátke poznamenáni sweta, to gest: Malý spis kragén, mést, wód, áno y národuw rozličných. 1760. 294 s. Rkp. v OSzK v Budapešti, sign. Quart. Slav. 37.
- KS (Kamaldulský slovník). *Syllabus dictionarij Latino-Slavonicus... cum brevi quoque methodo parvulorum, rite videlicet: scribendi, formandi et pronunciandi nonnullas voces in Ortographo Slavonico Idiomate, quod exemplis deducitur*. 1763. 948 s. Rkp. v UK v Budapešti, sign. H 64.
- LD LATSNY, A.: *Dictionarium cognationem seu convenientiam lingvarum: Hungaricæ et Slavicæ exhibens pro nationalibus scholis Slavonicis adornatum*. 1767 – 1797. (18. stor.) 358 s. Rkp. v UK v Budapešti, sign. H 10.
- LR1 (Formuly a rady lékařské.) 17. stor. 84 s. Rkp. v SNM v Martine, sign. 500/675.
- LR 7 Lekarstvo na žaludek, žreny a koliku. 18. stor. 48 s. Rkp. EÚ SNM v Martine. sign. 478.
- MBF MEDIOLOANO, J. – BEL, M.: *Flos medicinæ sive scholæ Salernitanæ de conservanda bona valetudine. Præcepta metrica auctore Joanne de Mediolano*. In vsum adolescentiæ edidit et perantiqua versione Bohemica illustravit Matthias Bel. Bratislava, J. P. Royer, 1721. 3, 56 s. (Fragment rukopisného prekladu J. Ribaya, 18 s.) Rkp. v OSzK v Budapešti, sign. Oct. Slav. 14.
- MS MOKOŠ, D.: *Sermones pro festo B. Virginis Mariæ Immaculatae*. 1749. 142 s. Rkp. v OSzK v Budapešti, sign. Quart. Slav. 66 – *Sermones panegyrico-morales*. 1758. 566 s. Rkp. v súkr. vlastníctve.
- RG (Receptár gemerský.) 18. stor. 124 s. Rkp. v súkr. vlastníctve.
- RO (Receptár osturniansky.) 18. stor. 27 s. Rkp. vo VM v Košiciach, bez sign.
- SJ *Sermones Jasov*. 18. stor. 388 s. Rkp. v LAMS v Martine, bez sign.
- SR SINAPIUS-HORČIČKA, D.: *Register Ducha swateho na wssecky modlitebne knihy*. 112 s. – *Hortulus animæ piæ. Zahradka dussicky pobožne*. 245 s. – *Kratké wiswetlenj naboženstwjch z takmenowané Nebeské cesty, blahoslawené pameti pana D. Jana Günthera wzaté*. 36 s. – *Počjtanj wsseh wedle pjsem swatých hned od počastku Stareho zakona až po prjssty Messyasse giž narozeneho*. 39 s. – *Krátičký spis hystorycky o nezmenenem wyznánj augs-spurskem*. 15 s. 17. stor. Rkp. v MTAK v Budapešti, sign. Egyh és Bölc. 80. 28.
- SQ *Sermones quadragesimales*. Malacky 1781, 57 s. Rkp. v súkr. vlastníctve.
- TP THAMASSY, M.: *Prawa katolicka ručny knyžka, kteražto ručny knizce ale leweg doktora Matyasssa Hoe na odpor widana gest*. Trnava, J. A. Friedl 1691. 13, 655, 4 s.
- WP ILLÝSS, A.: *Prjklad života krestianského aneb zrcadlo, to gest Žiwot swatých*. (Z maďarčiny preložil J. Valášik.) Trnava, Univ. tlač. 1768. 1060 s.
- AB Anton Bernolák
- HSSJ Historický slovník slovenského jazyka
- KSSJ Krátky slovník slovenského jazyka
- f. feminínium
- m. maskulínium
- n. neutrum
- o. okres
- angl. anglicky
- bielorus. bielorusky
- bulh. bulharsky
- csl. cirkevnoslovansky
- čerem. čeremisky
- dl. dolnolužickosrbsky

fin.	fínsky
hl.	homolužickosrbský
chorv.	chorvátsky
gr.	grécky
lat.	latinsky
lot.	lotyšský
mac.	macedónsky
maď.	maďarský
poľ.	poľský
psl.	praslovanský
rus.	ruský
slov.	slovenský
slovin.	slovinsky
srb.	srbský
stind.	staroindický
strlat.	stredovekolatinský
strus.	staroruský
stsl.	staroslovienský
tal.	talianický
ukr.	ukrajinský

MÄKKOSTNÁ KORELÁCIA A SPOLUHLÁSKA *l'***Ján Findra***Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
e-mail: findra@fhv.umb.sk*

FINDRA, J.: Palatal Correlation and Soft Consonant *l'*. In *Slovak Speech*, 2011, vol. 76, no. 1-2, p. 56-62.

Abstract: The author analyses the linguists' opinions on the pronunciation of soft consonant *l'* on time axis. He also monitors their approaches to the codification of its pronunciation in The Rules of the Slovak Orthography. From the synchronic point of view and in the background of diachronic dynamics, he registers the tension between a codified norm and usage. He states that articulatory-acoustic convergence of the consonants *l – l'* is conditioned by historical, sociolinguistic, administrative-legal and subjective reasons. Taking into account this analysis, the author expects that a discussion about dual pronunciation of soft consonant *l'* will be actual and legitimate, as Ľudovít Novák considered it in the thirties. The tension between norm and usage is impossible to solve by administrative steps or legal orders. External interventions in the language have to be very sensitive and well thought-out.

Key words: palatal correlation, soft consonant *l'*

Z historického i zo synchronného hľadiska patrí mäkkostná korelácia k charakteristickým črtám slovenského jazyka. V staršej fáze vývinu slovenčiny bol však podstatne vyšší počet mäkkostných párov (*b – b'*, *p – p'*, *m – m'*, *v – v'*, *s – s'*, *z – ž*). Svedčí o tom aj situácia v sotáckych nárečiach, kde sa zachovala aj korelácia mäkkosti *k – k'*, *g – g'*, *ch – ch'*, *h – h'* (Kováčová, 2004). Od 12. storočia a najmä v priebehu 14. – 15. storočia sa mäkkostná korelácia postupne rozpadávala (Novák, Pauliny, Krajčovič). Dodnes sa v súčasnej spisovnej slovenčine uplatňuje mäkkostný protiklad pri pároch *d – d'*, *t – t'*, *n – ň*, *l – l'*. V nárečiach je však situácia odlišná, najmä pri dvojici *l – l'*, a to hlavne v západoslovenských nárečiach, ale aj v niektorých severoslovenských nárečiach.

Postupný rozpad mäkkostných konsonantických korelácií vo vývine slovenčiny súvisí s celkovou tendenciou k redukcii konsonantických foném (Krajčovič, 1981). Práve oslabená opozícia v páre *l – l'* naznačuje, že tento proces nie je ešte ukončený. Potvrdzuje to aj rozkolísaná výslovnosť mäkkého *l'* v bežnej jazykovej praxi. Popri mäkkej výslovnosti zisťujeme v príslušných pozíciách jeho polomäkkú, tvrdú alebo ešte aj hyperkorektnú výslovnosť, a to predovšetkým v dedinskom prostredí pod vplyvom miestneho nárečia.

Na toto napätie medzi normou a úzom reaguje aj odborná literatúra. Ako je známe, už Ľ. Štúr vyradil mäkké *l'* zo spoluhláskového systému, a to z dvoch dôvo-

dov. Odvolávajúc sa na koncepčné východisko, že jazyk, ktorý opisuje vo svojej Náuke reči slovenskej, je vyvedený „docela zo života“, zdôrazňuje, že „mekuo ‚l‘ len u daktorých a málo Slovákov je v običaji a už aj tam pomalí zakapáva.“ Argumentuje aj estetickými dôvodmi, pretože je to „zvuk pre svoju veľkú rozťeklosť neprijemní a deťinskí v čistej slovenčine lepšie keď sa viňehá“ (Náuka reči slovenskej, 101 – 102). Ale už po bratislavskej dohode v októbri 1851 sa na základe hodžovsko-hattalovskej jazykovej reformy v Hattalovej Krátkej mluvnici slovenskej včlenilo do spoluhláskového systému aj mäkké *l'*. Kodifikoval sa systémový výslovnostný rozdiel medzi korelovanými dvojicami *d – d'*, *t – t'*, *n – ň*, *l – l'*: „Hlások *d*, *l*, *n*, *t* pred mäkkými samo- a dvojhláskami: *e*, *i*, *í*, *ia*, *ie*, *iu* ustavične sa obmäčkujú“ (Krátka mluvnica slovenská, s. 5). Pritom sa uvádzajú aj prípady, keď sa tieto spoluhlásky v uvedených pozíciách vyslovujú ako tvrdé (s. 5 – 6). Toto Hattalovo pravidlo sa v podstate v identickej podobe dodnes uvádza vo všetkých nasledujúcich kodifikačných príručkách. Okrem jednotlivých vydání Pravidiel slovenského pravopisu uvedme napríklad Czambelovu Rukoväť spisovnej reči slovenskej (1919, s. 3) a Damborského Slovenskú mluvnicu pre stredné školy a učiteľské ústavy (1930, s. 84).

Hoci kodifikovaná norma takto jednoznačne vymedzovala hláskové okolie, ktoré si žiada mäkkú výslovnosť spoluhlásky *l'*, v jazykovej praxi sa táto požiadavka dlhodobo nedodríava. Svedčia o tom kritické reakcie v dobovej tlači. Výrečná je najmä kritická analýza výslovnosti mäkkého *l'* v článku V. Uhlára (1941), podľa ktorého „by sme mohli dokonca hovoriť o stupňujúcom úpadku výslovnosti *l'*“ (s. 204). Domnieva sa, že „chyba je v učiteľoch, profesoroch a univerzitných profesoroch“ (s. 205), a preto by bolo „načím zistiť vinu školy“ (s. 206) na tomto stave. Zaujímavé je, že už v tomto čase sa zároveň hovorí aj o „dani z módy“ (s. 207). Zmierlivejší je E. Jóna (1946), ktorý pripomína, že mäkké *l'* sa do spisovnej slovenčiny zaviedlo po Štúrovi, a keďže sa vyskytuje iba na malom území, „v súčasnom spisovnom jazyku zaniká“ (s. 104). Vyskytol sa aj návrh, aby sa podľa Štúrovho príkladu mäkké *l'* odstránilo z pravopisu a aby sa vo výslovnosti pripustila jeho dvojaká výslovnosť (Novák, 1931, 1936). Tento návrh však narazil na odpor.

Diskusiu vyvolal aj novinový návrh pravidiel, ktoré vyšli ako Pravidlá slovenského pravopisu v roku 1953 a priniesli výraznejšiu pravopisnú reformu. V tomto návrhu sa tiež uvažovalo o dvojakej výslovnosti spoluhlásky *l'* hlavne pred samohláskou – *e* a prípadne aj v skupinách *li*, *lia*, *liu*. Proti tomuto návrhu sa ostro postavil A. Habovštiak (1952). Kritické stanovisko zaujal aj V. Blanár (1952), podľa ktorého sa nepalatálna výslovnosť šíri z kultúrneho centra. Tolerantnejšie stanovisko zaujali J. Horecký a Š. Peciar, konštatujúc, že výslovnosť slabík *le*, *li* nie je v dnešnom spisovnom jazyku o nič menej rozšírená, ak nie bežnejšia ako ich mäkká výslovnosť. Pripomínajú, že ani rozhlasoví hlásatelia a herci nevyslovujú *l'e*, *l'i*. Ľ. Melišovi – Čugovi prekáža na návrhu iba to, že zavádza „dvojkoľajnosť“. Je síce presvedčený,

že výslovnosť „*lipa*, *les* je peknejšia, starostlivejšia, esteticejšia“, no dodáva, že „ak je výslovnosť *lipa*, *les* rozšírenejšia a tento zreteľ je závažnejší, nech sa návrh prikloní k druhej alternatíve.“ (s. 117). V Kultúrnom živote sa proti uvedenému návrhu vyslovili aj V. Záborský, J. Štolc a J. Stanislav.

Napätie medzi kodifikovanou normou a úzom pri výslovnosti korelovanej dvojice *l – l'* pretrváva dodnes a možno je ešte výraznejšie. Potvrdzujú to aj zistenia M. Považaja (2008): „Z médií, a to nielen komerčných, často odznievajú prejavy, v ktorých sa nerešpektujú základné pravidlá slovenskej výslovnosti (vyskytujú tvrdé spoluhlásky *d*, *t*, *n*, *l* tam, kde by sa mali vyslovovať mäkké spoluhlásky *d'*, *t'*, *ň*, *l'*)“ (s. 3 – 4). Odvolávajú sa na listy, v ktorých používatelia jazyka vyslovujú množstvo „otázok na jazykovú správnosť“, podobne ako V. Uhlár vyslovuje presvedčenie, že „treba podniknúť opatrenia, a to predovšetkým v oblasti školstva“ (s. 4). Aj preto víta iniciatívu vlády SR, ktorá v roku 2001 prijala materiál Koncepcia starostlivosti o štátny jazyk, ako aj naň nadväzujúci materiál Opatrenia v oblasti štátneho jazyka z roku 2007 (s. 5).

Zo synchronného hľadiska a na pozadí diachrónnej dynamiky, a teda aj perspektívne bude v tejto súvislosti vhodné uviesť, že v druhej polovici minulého storočia nie sú zriedkavé ani konštatácie o slabšej pozícii opozitnej dvojice *l – l'* v kontexte ostatných korelovaných spoluhláskových párov. Zaiste je relevantné konštatovanie J. Ružičku, ktorý najmä na vedeckých konferenciách o jazykovej kultúre – predovšetkým v diskusii i v polemických stretoch s E. Paulinym (porov. konferenčné zborníky 1967, 1979, 1986, 1995) – dôsledne presadzoval záväznosť kodifikovanej normy spisovného jazyka. Vo svojej charakteristike synchronného stavu jazyka, zrejme aj s ohľadom na situáciu v úze, pripustil, že konsonant *l'* „je v konsonantickom systéme viazaný slabšie“ (1973, s. 132). No jeho systémovo-funkčnú opodstatnenosť odôvodňoval tým, že „v rámci morfológie sa pri ňom zákonitosti spisovnej reči prejavujú pevne“ (ibid., s. 132). Zo synchronného i perspektívneho hľadiska sú nemenej závažné zistenia J. Sabola, ktorý tiež hovorí o oslabovaní opozície *l – l'* v slovenskej spisovnej výslovnosti. Konštatuje, že sa artikulačná a akustická diferencovanosť medzi nimi „trochu znižuje“, čo „so sebou prináša výslovnostný rozptyl ... v pozíciách pred e-ovým a i-ovým prvkom v nižšom štýle výslovnosti“ (Sabol, 1989, s. 121). Zároveň, odvolávajú sa aj na Á. Kráľa (1984), pripomína, že prienik takejto výslovnosti do neutrálneho štýlu treba hodnotiť ako porušenie platnej kodifikácie.

Ako vidieť, artikulačná a akustická variabilita spoluhlásky *l'*, ktorá postupne zvyšovala napätie medzi úzom a kodifikovanou výslovnostnou normou, sa v 20. storočí stala a dodnes zostáva citlivým jazykovým a kultúrno-spoločenským problémom. Dokonca do takej miery, že sa aj na základe jej výslovnosti posudzuje kultúrnosť a kultivovanosť ústneho jazykového prejavu nielen vo vysokom, ale aj

v neutrálnom štýle výslovnosti. Vo verejnom oficiálnom prostredí sa jednoznačne predpokladá jej normovaná výslovnosť. Jazyková prax však tento predpoklad nenaplní, ba až príliš často svedčí o opaku.

Zrejme je to aj dôsledok toho, že mäkké *l'* bolo jablkom sváru už v čase štúrovskej a hodžovsko-hattalovskej kodifikácie. Ako sme mohli sledovať, v nasledujúcich desaťročiach sa nielen jazykovedci a pracovníci v kultúrno-spoločenskej oblasti, ale aj bežní používatelia jazyka opakovane vracajú k jeho výslovnosti ako k neuralgickému bodu jazykovej kultúry. Práve tejto súvislosti bude vhodné spomenúť konferenciu o kultúre spisovnej slovenčiny, ktorá sa konala 5. – 7. decembra 1966 v Smoleniciach (zborník Kultúra spisovnej slovenčiny, 1967). V teoreticko-metodologickej rovine sa na tejto konferencii riešil hierarchický vzťah medzi normou, úzom a kodifikáciou. Pokiaľ ide o jazykovú kultúru v teoretickej rovine a v tej súvislosti o napätie medzi normou, úzom a platnou kodifikáciou, viacerí diskutéri sa vracali k myšlienke, ktorú v hlavnom referáte prezentoval J. Ružička, že totiž jazyková prax je „v havarijnom stave“ (s. 20). Ako akútny problém sa pritom opakovane vynáral aj problém výslovnosti mäkkého *l'*. A opäť tu boli vo vyššie naznačenom zmysle pólavo odlišné názory (porovnaj V. Uhlár, s. 185 – 188, Ľ. Novák, s. 192 – 194). Ľ. Novák argumentoval aj tým, že „ani jeden z našich lingvistov ideálnu výslovnosť nedodržiava. Niektorí sa usilujú“ (s. 192). Rozruch i pobúrenie vyvolalo vystúpenie J. Lišku, (s. 149 – 160, 197 – 200), ktorý na základe magnetofónového záznamu tiež „usvedčil“ lingvistov, že vo svojich prejavoch nedodržiavajú kodifikovanú výslovnosť. Pritom naznačil, že „túto výslovnosť majú dodržiavať predovšetkým tí lingvisti, ktorí ju obhajujú, ale vo svojich prejavoch sa sami proti nej prehrešujú až na 98 %“. To nepotrebuje komentár.

Aj v internetových diskusiách o jazykových otázkach, sa často pretriasa práve výslovnosť mäkkého *l'*. Diskutéri sa rovnako zanietenie vyslovujú za i proti jeho kodifikovanej výslovnosti. Možno preto povedať, že Slováci sú vskutku jazykový národ. Dokážu veľmi kriticky a občas aj nevyberaným spôsobom posudzovať jazykovú úroveň tých druhých. Pritom v pozitívnom, spravidla však v negatívnom zmysle hodnotia najmä výslovnosť celebrit, hercov, redaktorov, hlásateľov, moderátorov, ako aj predstaviteľov kultúrnych, spoločenských, politických a vládnych inštitúcií, ktorých prejavy odznievajú vo verejnom oficiálnom prostredí. Vlastnej jazykovo-vyjadrovacej praxi však venujú menšiu pozornosť.

Naznačené problémy, ktoré súvisia s artikulačno-akustickým zblížovaním korelačného páru *l – l'*, sú podmienené viacerými príčinami:

a) Dôvody historické. Predovšetkým ide o postupný rozpad mäkkostnej korelácie, v dôsledku čoho dochádzalo k zužovaniu počtu mäkkostných párov. S tým súvisí aj diferencované uplatňovanie korelácie mäkkosti v jednotlivých regiónoch Slovenska, ako aj fakt, že výslovnosť mäkkého *l'* je v slovenských nárečiach rozšírená

iba na malom území (Jóna, 1946, s. 104). Mnohí používatelia jazyka po „prestupe“ do iného sociálneho prostredia si jeho výslovnosť musia osvojovať ako nový jazykový prvok, čo sa im – zo subjektívnych i objektívnych príčin – nie vždy darí.

b) Dôvody ekonomické a administratívno-správne. Ide o hospodársky (ekonomicky a finančne), kultúrne, spoločensky i politicky dominantné postavenie mestských centier v jednotlivých regiónoch Slovenska. Významný je najmä vplyv Bratislavy, ktorej jazykovo-komunikačné „niveau“ je heterogénne, rodí sa na priesečníku „importovaných“ jazykových východísk, pričom spravidla dochádza aj k zrážke medzi individuálne podmieneným a sociálne predpokladaným.

c) Dôvody sociolingvistiké. Sú nadstavbou nad predchádzajúcimi dvoma dôvodmi, ktoré sú ich funkčným podhubím. Závažné je napätie medzi idiolektom a sociolektom, medzi individuálnou jazykovo-komunikačnou kompetenciou a tlakom sociálneho okolia. Kultúrno-spoločenské prostredie centra (centier), elektronické médiá, predstavitelia kultúrnych, spoločenských, politických a vládnych inštitúcií, vychytené celebrity, herci a speváci toto napätie skôr problematizujú, než by ho pomáhali riešiť.

d) Subjektívne dôvody. Ide o tradičné gestačné, plagátové vyznávanie lásky k hodnotám, medzi ktoré sa patrí aj jazyk. Práve najhorlivejší nositelia verbálne prezentovaných vlasteneckých postojov k týmto hodnotám vo svojej existenčnej praxi, vrátane jazykovo-vyjadrovacej, na ne až príliš často zabúdajú, ba akoby ich programovo zrádzali.

A tak sa na diskusiu ponúka viacero otázok. Ako aktuálna i opodstatnená sa javí úvaha, či by aj vzhľadom na dlhodobé zužovanie artikulačno-akustického priestoru medzi spoluhláskami *l* – *l'* nebolo načase vrátiť sa k myšlienke o dvojakej výslovnosti jej mäkkého pendanta – mäkkej a polomäkkej, ako o tom uvažoval Ľ. Novák a ako to predpokladal pôvodný návrh Pravidiel slovenského pravopisu v päťdesiatych rokoch minulého storočia. Najnovšie – odvolávajúc sa na uvedené návrhy – sa za takéto kodifikačné riešenie prihovára aj S. Ondrejovič (2009); považuje ho za najrealistickejšie a pre používateľov najpriateľnejšie. Opodstatnene sa pritom odvoláva na zistenie, že „skutočný stav v živom jazyku je už teraz iný: už teraz sa aj v najkultivovanejších prejavoch vyskytuje celý vejár výslovnostných realizácií v pozícii pred *e*, *i* a *i*-ými dvojhĺskami od palatálnej po nepalatálnu“ (s. 225). Nemenej aktuálna je aj úvaha, či neustále pripomínanie, aby sa pred mäkkými samohláskami a dvojhĺskami uplatňovala výslovnosť *s* palatálnym *l'*, nie je kontraproduktívne, ba či nemôže mať, ako zrejme aj má, i negatívne dôsledky. Zvyšovanie úrovne jazykovej kultúry a kultúry vyjadrovania nemožno totiž zabezpečovať administratívno-právnymi opatreniami, ani zákonnými nariadeniami. Okrem iného aj preto, že jazyk žije svojím vlastným životom a vyvíja sa podľa vlastných zákonitostí, a to najmä pokiaľ ide o napätie norma – úzus. Vonkajšie zásahy do tohto jeho

života musia byť preto veľmi citlivé a uvažlivo premyslené. Potvrďuje to aj vývin nášho jazyka od desiateho storočia podnes.

Literatúra

- BLANÁR, Vincent: K novému vydaniu Pravidiel slovenského pravopisu. *Slovenská reč*, 18, 1952/53, s. 11 – 17.
- CZAMBEL, Samo: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky Svätý Martin 1919.
- DAMBORSKÝ, Ján: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy. Nitra 1930.
- HABOVŠTIAK, Anton: O výslovnosti skupín le, li. *Slovenská reč*, 18, 1952/53, s. 225 – 234.
- HATTALA, Martin: Krátka mluvnica slovenská. V Prešporku 1952.
- HORECKÝ, Ján: Poznámky k návrhu Pravidiel. In: *Slovenská reč*, 18, 1952/53, s. 171 – 175.
- HORECKÝ, Ján: K jednotlivým bodom novej pravopisnej reformy. In: *Slovenská reč*, 18, 1952/53, s. 35 – 47.
- Jazyková politika a jazyková kultúra. Zborník z konferencie konanej 17. – 19. apríla 1985 v Smoleniciach. Red. J. Kačala.
- JÓNA, Eugen: Poznámky k návrhom na reformu slovenského pravopisu. In: *Slovenská reč*, 12, 1946, s. 46 – 57, 103 – 113.
- KOVÁČOVÁ, Viera: Súčasná podoba sotáckych nárečí v komunikácii obyvateľov severovýchodného Zemplína. In: *Súčasná komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici 2004, s. 230 – 240.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Pôvod a vývin slovenského jazyka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981.
- Kultúra spisovnej slovenčiny. Zborník z konferencie konanej 5. – 6. decembra 1967 v Smoleniciach. Red. J. Ružička.
- MELIŠ – ČUGA, Ľudovít: K návrhu nových Pravidiel slovenského pravopisu. In: *Slovenská reč*, 18, 1952/53, s. 116 – 124.
- NOVÁK, Ľudovít: K problému reformy československého pravopisu. In: *Sborník Matice slovenskej*, 9, 1931, s. 38 – 72.
- NOVÁK, Ľudovít: Reforma slovenského pravopisu v duchu Štúrovom. In: *Slovenský učiteľ*, 17, 1936, s. 537 – 545.
- Obsah a forma v slovnej zásobe. Zborník z konferencie konanej 1. – 6. decembra 1983 v Smoleniciach. Red. J. Kačala.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Slovenská výslovnosť a jej kodifikácia. In: *Slovenská reč*, 74, 2009, s. 219 – 230.
- PAULINÝ, Eugen: Fonologický vývin slovenčiny. Vydavateľstvo SAV 1963.
- PECIAR, Štefan: K jednotlivým bodom novej pravopisnej reformy. In: *Slovenská reč*, 17, 1951/52, s. 278 – 298; 18, 1952/53, s. 35 – 47, 81 – 86.
- POVAŽAJ, Matej: Jazyková kultúra a verejné jazykové prejavy. In: *Kultúra slova*, 42, 2008, s. 3 – 7.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným slovníkom. Praha: Štátní nakladatelství/Státní nakladatelství 1931.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1940.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953, 1954, 1957, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1970, 1971.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava: Veda, vydavateľstvo slovenskej akadémie vied 1991, 1998, 2000.
- RUŽIČKA, Jozef: Charakteristické črty synchronného stavu jazyka. In: *Slovenská reč*, 38, 1973, s. 129 – 137.

- SABOL, Ján: Syntetická fonologická teória. Bratislava: Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied 1989.
- Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Zborník z konferencie 27. – 29. októbra 1994 v Budmericiach. Red. J. Doruľa.
- STANISLAV, Ján: Niektoré otázky spisovnej výslovnosti a návrh na reformu slovenského pravopisu. In: Kultúrny život, 8, 1953, č. 3.
- ŠTOLC, Jozef: O prameňoch spisovnej normy. In: Kultúrny život, 7, 1952, č. 51/52.
- ŠTÚR, Ľ.: Nauka reči slovenskej. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006.
- UHLÁR, V.: Slovenské ľ. (Príspevok k slov. ortoepii, k nápravným cvikom). In: Slovenská reč, 8, 1940/41, s. 204 – 211.
- ZÁBORSKÝ, Viliam: O správnej výslovnosti. In: Kultúrny život, 7, 1952, č. 9.
- Z teórie spisovného jazyka. Zborník z konferencie konanej 21. – 23. januára 1979 v Smoleniciach. Red. J. Kačala.

KONŠTITUTÍVNE PRINCÍPY ŠTYLISTIKY

Miloš Horváth

Katedra žurnalistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Štúrova 9, 814 99 Bratislava 16

e-mail: milos.horvath@gmail.com

HORVÁTH, Miloš: Formational Principles Of Stylistics. In *Slovak Speech*, 2011, vol. 76, no. 1-2, p. 63-71.

Abstract: This contribution is aimed at elaborating on earlier explanatorily oriented linguistic research presented, in particular, on the ground of the Department of Slovak Language of the Faculty of Philosophy of the Comenius University, as well as at encouraging a general scholarly discussion on this complex issue, and thus, filling in the existing gap in the explanatorily focused research in Slovak linguistics. In the essay, the author attempts, firstly, to explain the mechanism of the functioning of a principle in science, which he regards as an “invisible hand of science”, secondly, to focus on the abstraction and interpretation of specific formational principles extending to the sphere of theoretical and, especially, practical stylistics. The author’s attention is focused especially on those principles that govern, or regulate and coordinate the process of style and text formation. These include, for instance, the following principles: the principle of anomaly, the principle of analogy, the principle of configuration, the principle of cooperativeness, etc.

Key words: conversational implicatures, formational principles, principle of text’s configuration

Je všeobecne známe, že slovenská lingvistika bola dlho v zajatí deskriptívneho nazerania na predmet svojho výskumu. Uvedené konštatovanie však rozhodne netreba brať ako kritiku do vlastných radov, ale ako prirodzenú postupnosť vývinu lingvistikého bádania v našich podmienkach. Prvoplánovo sa totiž žiadalo uchopiť stav slovenského jazyka v celej jeho šírke z pozície deskripcie, t. j. čo najpresnejšie opísať jeho stavbu, štruktúru, vývin a fungovanie a až následne sa mohlo pristúpiť k explanácii vnútorných mechanizmov, ktoré vytvárajú a riadia už opísanú sústavu prvkov na paradigmatickej i syntagmatickej osi, a to zo synchronného aj diachrónneho aspektu. Preto, vari, ani neprekvapí, že až prácu s názvom PRINCÍPY STAVBY, VÝVINU A FUNGOVANIA SLOVENČINY (1999) od kolektívu autorov Juraja Dolníka, Pavla Žiga, Jozefa Mlaceka, Eugénie Bajzikovej a Eleny Tomajkovej považujeme vôbec za prvý krok v systematickom explanačne zameranom výskume na poli slovenskej lingvistiky.

Pokračovaním v tejto línii explanačného nazerania na jazyk v podmienkach slovenskej lingvistiky je aj ďalšia publikácia z autorskej dielne Dolník – Mlacek – Žigo s názvom PRINCÍPY JAZYKA (2003), kde sa hneď v predslove naráža na potrebu, ale i náročnosť a možné metodologické chyby pri takomto nazeraní na jazyk. „Doterajšie explanačné sondáže do nášho jazyka z pozície predpokladaných princípov len potvrdzujú náročnosť cesty k tým „silám“, ktoré riadia stavbu, vývin a fungovanie jazyka. Predovšetkým sa ukazuje, že bádateľ je vystavený nebezpečenstvu takpovediac poznávacej fatamorgány, ktorá mu zastiera reálnu hranicu medzi deskripciou a explanáciou. Zahmlieva mu rozdiel medzi reálnymi princípmi, z ktorých sa dajú

vyvodit' stavebné, funkčné aj vývinové zákonitosti jazyka, a veľmi všeobecnými pojmami, ktoré vystihujú isté stránky jazyka“ (Dolník – Mlacek – Žigo, 2003, s. 4). V kontexte týchto ideí by mal aj náš príspevok prispieť k rozvinutiu systematickejšieho explanačného výskumu v našich podmienkach, a tak podnietiť záujem lingvistov i nelingvistov o túto náročnú metodologickú stratégiu výskumu.

Explanačná vedecko-výskumná paradigma, ktorá má za cieľ zmierniť spomínaný metodologický deficit, je v našej lingvistike aktuálne postavená na abstrahovaní výstavbových a riadiacich princípov podieľajúcich sa na stavbe, vývine a fungovaní jazyka. Otázka identifikácie relevantných princípov, ktoré sú prítomné v samotnom jadre skúmaných objektov, je teda pre procedúru explanácie kľúčová. Za princíp totiž považujeme „to, čo je v základe poznávaného, na čom je poznávaný výsek skutočnosti založený, čo určuje štruktúru tohto výseku a riadi jeho fungovanie a vývin. Poznanie princípov podmieňuje pochopenie závislosti poznávaného od vzťahu (vzťahov), ktorý ho integruje do istého celku, ktorý ho teda predurčuje ako komponent tohto celku“ (Dolník, 1998, s. 5). Nami vyabstrahované princípy sa budú primárne týkať sféry teoretickej a najmä praktickej štylistiky, aj keď nepopierame, že viaceré z nich môžu nadobúdať všeobecnolingvistickú povahu. Konkrétnym cieľom našej štúdie je teda poukázať na konštitutívne princípy pôsobiace v štylistike, ktoré buď riadia, alebo „aspoň“ regulujú či koordinujú štýlotvorný a textotvorný proces.

Pristavme sa však ešte na chvíľu pri pojme princípu z hľadiska všeobecného, teoreticko-metodologického. Pre začiatok môžeme vychádzať z tradičného konštatovania, že princíp je „základ, zásada, východisková myšlienka, základný zákon, resp. východisko, z ktorého je odvodzovaná teória“ (Encyklopedický slovník, 1993, s. 875). Podstata existencie a fungovania istého princípu vo vede je však oveľa zložitejšia, než naznačuje uvedená slovníková definícia. Zložitejšia v tom, že princíp ako abstraktný fenomén nie je hmatateľný, aj keď sa dá empiricky dokázať jeho pôsobnosť. Preto je potrebné zdôrazniť, že za princíp v teórii a metodológii vied považujeme taký vnútorný či vonkajší mechanizmus, ktorý stojí akoby „za“ viditeľnými prejavmi prítomnosti alebo fungovania istého javu v danom objekte skúmania, čím princíp nadobúda povahu abstraktného konštruktú, ktorý môžeme uplatniť pri explanácii alebo interpretácii fungovania určitého systému. Dalo by sa povedať, že princíp v predmetnej oblasti akejkol'vek vedy plní funkciu akejsi „neviditeľnej ruky vedy“¹, ktorá je síce sama len ťažko identifikovateľná, resp. neidentifikovateľná, ale podieľa sa na riadení procesov v systéme (doslova „hýbe“ týmito procesmi), a tak prináša efekty jednak do vnútra systému, a jednak i mimo neho tým, že celý systém robí pojmovo uchopiteľným a interpretovateľným.

¹ Tento pojem – termín sme si vypožičali od škótskeho ekonóma Adama Smitha, ktorý do politickej ekonómie zaviedol termín „neviditeľná ruka trhu“. Jeho pojem sme potom aktualizovali v želanom kontexte.

Princíp ako východiskový element každého systému je teda v procese stavby, štruktúry a fungovania istého systému len implicitne prítomný, jeho manifestácie sú však už explicitné, priamo pozorovateľné a môžu mať riadiaci, regulačný či koordinačný alebo iný charakter. V procese poznávania sa teda každý princíp formalizuje do podoby všeobecne platného a verifikovateľného zákona alebo pravidla.

V zhode s tvrdením uvedeným hneď v úvode našej štúdie treba konštatovať, že aj štylistika sa zatiaľ v priebehu svojej nie dlhej existencie na poli teórie a metodológie lingvistických vied spravidla javila ako veda deskriptívneho a preskriptívneho (normatívneho) charakteru, a tak sa aj konštituovala. Deskriptívneho v tom zmysle, že cieľom teoretickej štylistiky bolo predovšetkým opísať jazykovo-štylistickú ako aj obsahovo-tematickú podobu rôznych druhov a typov textov a identifikovať medzi nimi spoločné znaky na rôznych úrovniach, a tým segregovať od seba jednotlivé štýly a modelové štruktúry textov. Preskriptívny charakter si zase štylistika zachovávala v súvislosti s jej ambíciou kreovať sústavu pravidiel a noriem vzťahujúcich sa na jazykovú (i nejazykovú, t. j. neverbálnu a paralingválnu), ale aj obsahovo-tematickú výstavbu textov, čím sama vytvárala predpoklady na úspešné a efektívne² zvládnutie procesu štylizácie.

V prvom prípade sa výskumné otázky, ktoré štylistika zahŕňala a riešila, týkali opisu a interpretácie hotových textových produktov (v prvej fáze jej konštituovania predovšetkým textov s aktualizovanou umelecko-estetickou funkciou) s cieľom odhaliť ich povrchovú i hĺbkovú štruktúru, a tak ich podľa rôznych kritérií klasifikovať, resp. typologizovať. V druhom prípade do výskumného rámca štylistiky patrila tvorba a ustáľovanie štýlovej normy platnej pre tú-ktorú modelovú štruktúru textov, čo v konečnom dôsledku uľahčovalo ich samotnú korektnú produkciu.

Pri abstrahovaní prvých dvoch konštitutívnych princípov štylistiky sa musíme vrátiť ešte do ďalekej antiky, keď pojem štylistiky v dnešnom vymedzení ešte neexistoval a štylistika sa rozvíjala v rámci troch špecifických disciplín, a to rétoriky, poetiky a dialogiky. Už v tomto období a potom prakticky počas celého vývinu štylistiky, a nielen štylistiky, sa upozorňovalo na existenciu dvoch protichodných „síl“, ktoré majú dopad na štruktúru a fungovanie jazyka, a z užšej, stylistickej perspektívy na proces i výsledný produkt textácie. V našom ponímaní tieto „sily“ reprezentujú dva proti sebe pôsobiace princípy: **princíp analógie** a **princíp anomálie**.

Princíp analógie má všeobecnolingvistickú platnosť a je jedným z najextenzívnejších pôsobiacich princípov v jazyku, keďže sa manifestuje prakticky vo všetkých jeho podsystémoch, diachróniu nevynímajúc. „Je všeobecne známe, že na tomto princípe sa zakladá pravidelnosť jazykových štruktúr a že integračná sila tohto princípu nie je absolútna, ale že je z hľadiska vývinu v jednotlivých jazykových rovinách nerovnomerne, ale predsa oslabovaná“ (Dolník et al., 1999, s. 21). V praktic-

² Efektívne nielen v zmysle funkčnom, ale i pragmatickom.

kej štylistike môžeme princíp analógie formalizovať do pravidla: Hovor, píš, štylizuj tak, ako hovorili, písali, štylizovali slávni rečníci, politici, dramatici a pod., z čoho vyplýva, že tento princíp je založený na vedomej či nevedomej tendencii po napodobňovaní, resp. rozširovaní pôsobnosti istého modelu (vzoru) z jednej textovej štruktúry na druhú.

Princíp anomálie stojí v zásade v konflikte s princípom analógie, presnejšie povedané princíp anomálie obmedzuje platnosť (pôsobnosť) princípu analógie. Princíp anomálie sa v štylistike formalizuje na všeobecné pravidlo: Hovor, píš, štylizuj inak ako všetci ostatní, pretože len tak bude tvoj prejav neopakovateľný a len tak môže naplno vyniknúť tvoje individuum. Čiže tento princíp spočíva v tendencii po vyniknutí, resp. po jedinečnosti a originalite. V reálnom, praktickom štýlotvornom procese však spomenuté dva princípy nie sú až v takom ostrom kontraste, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať. Práve naopak si dovoľíme tvrdiť, že každý kvalitný štylista by mal vedieť dokázať sklbiť obidva spomenuté protichodné princípy a vytvoriť tak text, ktorý je v zhode s danými normami, ale zároveň je originálny a jedinečný v kontexte autorovej individuálnej i nadindividuálnej tvorby. Dôkazom toho sú i samotné dejiny konštituovania štylistiky (ešte aj v rámci rétoriky), ktoré sú poznačené chvíľkovou dominanciou buď jedného alebo druhého princípu, príp. – a to chceme zdôrazniť – úsilím o akceptáciu obidvoch z nich v čo najkonzistentnejšej podobe.

Ďalšiu dvojicu, resp. trojicu konštitutívnych princípov pôsobiach v štylistike vyčleníme na podklade všeobecne akceptovanej funkčnej definície jazykového štýlu. V rámci mistríkovej koncepcie štýlotvorných činiteľov sa jazykový štýl definuje ako „spôsob prejavu, ktorý vzniká cieľavedomým výberom, zákonným usporiadaním a využitím jazykových i mimojazykových prostriedkov so zreteľom na tematiku, situáciu, funkciu, autorov zámer a na obsahové zložky prejavu“ (Mistrík, 1997, s. 31). Z citovanej definície jednoznačne vyplýva, že celý štýlotvorný a textotvorný proces je riadený **princípom selekcie** a následne **princípom kombinácie (kombinovateľnosti)**. Princíp kombinácie spočíva vo výbere jazykových i nejazykových prostriedkov z relatívne neobmedzeného³, inventára prvkov resp. štýlém. A princíp kombinácie zase v ich relatívne voľnom⁴ usporiadaní a zoskupovaní.

Uvedené dva princípy však v reálnom praktickom procese štylizácie neprebiehajú postupne, ale skôr paralelne, pričom nemožno medzi ne klásť ostrejšiu hranicu.

³ Prívlastkom „relatívny“ v súvislosti s princípom selekcie máme na mysli, že hoci máme pri štylizovaní k dispozícii prakticky celý inventár jazykových jednotiek, využívať môžeme len tie, ktorú sú v zhode so štýlovou normou vzťahujúcou sa na daný štylistický útvar, resp. druh a typ textu.

⁴ Prívlastkom „relatívny“ v súvislosti s princípom kombinácie (kombinovateľnosti) máme na mysli, že kombinovať môžeme len tie prvky, ktoré sú jednak v súlade s príslušnou štýlovou normou, ale jednak aj v súlade so širšie platnými syntaktickými normami a pravidlami spájateľnosti prvkov na syntagmatickej, ale i paradigmatickej rovine.

To nás vedie k presvedčeniu, že obidva spomenuté princípy by sa dali zjednotiť pod jeden komplexnejší princíp, ktorý by v sebe zahŕňal rovnako mechanizmus selekcie, ako aj mechanizmus kombinácie (kombinovateľnosti), a pritom by lepšie vystihol vnútornú podstatu kategórie štýlu. To docielime abstrahovaním **princípu konfigurácie**, ktorý je založený na zoskupení, rozložení, resp. doslova rozhraničení istých dynamických prvkov kreujúcich štýl. Takto chápaný princíp konfigurácie už predpokladá procesuálny komponent selekcie i kombinácie a zároveň v sebe inherentne obsahuje i princíp kontrastu, na základe ktorého sa prvky vzájomne od seba rozhraničujú.

Princíp kontrastu je pomerne mocným a oddávna reflektovaným princípom v teoretickej i praktickej štylistike a je založený na „narušení pravidelného vzorca neprediktabilným prvkom. Pravidelný vzorec predstavuje následnosť relatívne identických prvkov; v texte sú to bezpríznačkové a neutrálne výrazové prostriedky. Ak do tohto homogénneho kontextu (vzorca) nečakane vstúpi odlišný (expresívny) prvok, ponadeň sa vyníma kontrastne. Takto vzniká štylistický kontext, ktorý na seba upozorňuje diferencovanými emocionálnymi a estetickými kvalitami“ (Findra, 2009, s. 143). V našom ponímaní sa však domnievame, že princíp kontrastu nie je potrebné špecificky vyčleňovať, pretože je implicitne zahrnutý v komplexnejšom princípe konfigurácie.

Ak sa vrátíme k už spomínanej, Jozefom Mistríkom preferovanej koncepcii štýlotvorných činiteľov, štýl sa potom javí ako presná konfigurácia konkrétnych vnútorných a vonkajších faktorov, t. j. ako konfigurácia objektívnych a subjektívnych štýlotvorných činiteľov. O opodstatnenosti abstrahovania takto chápaného zjednocujúceho princípu konfigurácie svedčí napokon zmienka o ňom aj v druhej, pre našu štylistiku kľúčovej teórii štýlu, ktorej autorom je František Miko. V jeho výrazovej teórii sa štýl vymedzuje ako „dynamická konfigurácia výrazových vlastností v jazykovom prejave“ (Miko, 1969, s. 12). Princíp konfigurácie pôsobiaci v štylistike je teda komplexnejším princípom, ktorý presnejšie vysvetľuje kategóriu štýlu a jeho konkretizáciu na osi horizontálnej ako aj na osi individuálno-interindividuálnej.

Ďalšie konštitutívne princípy teoretickej i praktickej štylistiky budeme sledovať v súvislosti s pragmatickou dimenziou jazyka a textu. Konkrétne nadviažeme na i v našej lingvistike dostatočne známy model konverzačných implikátúr anglického lingvistu Herberta Paula Gricea, ktorý sa vo svojej prelomovej štúdii, ako sám konštatuje, zamerlal na „niektoré podmnožiny nekonvencionalizovaných implikátúr, ktoré sú vo svojej podstate základnými rysmi diskurzu“ (1975, s. 45) a označil ich ako konverzačné implikátúry⁵. Jeho model neskôr obohatil a dopracoval ďalší anglo-americký lingvista Geoffrey Leech. Pri Leechovej sústave princípov interpersonál-

⁵ V anglickom origináli sa uvádza termín „conversational implicatures“.

nej komunikácie (1983, s. 16) sa zameriame len na všeobecné princípy (pravidlá) vyplývajúce z širšie chápanej teórie komunikácie a princípy vzťahujúce sa na výstavbu textu ako aj jednotlivé zásady prislúchajúce k nim necháme nateraz bokom, pretože, ako priznáva i Dana Slančová, niektoré princípy a zásady z Leechovej taxonómie „majú skôr regulatívny ako konštitutívny charakter, tvoria teda viac súčasť normy ako nevyhnutný predpoklad existencie textu (a štýlu – doplnil M. H.). Uplatňujú sa v rozličných komunikačných situáciách rozlične a v nerovnakej miere. Môžu byť vo vzájomnom komplementárnom vzťahu (dopĺňajú sa), alebo suplementárnom vzťahu (vzájomne sa vylučujú)“ (Slančová, 1996, s. 69).

Prvým a základným konštitutívnym princípom interpersonálnej komunikácie, ktorý sa nepochybné dotýka aj praktickej stylistiky, je **princíp kooperativity** (Cooperative Principle). Tento princíp má v praktickom dorozumievacom akte veľmi široké uplatnenie, pretože vychádza z logického predpokladu, že obaja komunikanti (expedient i recipient) vstupujú do komunikácie preto, aby vzájomne spolupracovali. Ak by tento logický predpoklad splnený nebol, komunikačný akt by bol zákonite neefektívny (nekorektný), resp. by k nemu ani nedošlo. Princíp kooperativity má však v teórii komunikácie aj špecifickejšie uplatnenie. Jedna z možností, ako sa tento princíp formalizuje v štýlotvornom a textotvornom procese, sa nám ponúka v interpretácii Jána Horeckého, ktorý v rámci tohto princípu vytyčuje tri zásady: zásadu kvality, zásadu kvantity a zásadu modality. „Podľa zásady kvantity prejav nemá obsahovať viac informácií, než sa v danom prípade vyžaduje. Podľa zásady kvality má jazykový prejav obsahovať len to, čo je pravdivé. Inými slovami, jazykový prejav nemá obsahovať to, čo jeho autor pokladá za nepravdivé, ale ani to, pre čo niet zrejmych dôkazov. Zásada modality sa dotýka ďalších spôsobov a okolností prejavu. Podľa nej treba sa vyjadrovať opatrne, treba sa vyhýbať nejasnému, nezreteľnému vyjadrovaniu, treba predchádzať dvojznačnosti. A napokon, treba sa vyjadrovať stručne a vždy vo vzťahu k danej téme“ (Horecký, 1979, s. 97 – 98). Uvedené zásady sú síce formulované výstižne, no majú skôr regulatívny ako riadiaci charakter a v niektorých špecifických komunikačných sférach a situáciách sa dokonca zámerne popierajú. Napríklad vo sfére marketingovej komunikácie alebo reklamy sa zásada kvality obchádza pomerne „okato“ a drvivá väčšina potenciálnych adresátov s tým dokonca nevyhnutne ráta.

Ak odhliadneme od týchto formalizácií a zameriame sa na podstatu princípu kooperativity, môžeme povedať, že tento princíp spočíva na existencii dvoch odlišných súboroch očakávaní, z ktorých každý sa skladá z predpokladaného systému znalostí a kognitívno-komunikačných dispozícií. Jeden súbor očakávaní sa konfiguruje na strane expedienta (autora textu) a druhý na strane percipienta (potenciálneho adresáta textu). Expedient očakáva, že jeho text bude interpretovaný v zhode s jeho komunikačným zámerom, a to aj napriek potenciálnym dvojzmyslom, prvkom iró-

nie a iným sémanticko-štylistickým pascám, vždy však v závislosti od očakávaného, resp. želaného systému znalostí a kognitívno-komunikačných dispozícií na strane percipienta. V súvislosti s použitým pojmom sémanticko-štylistickej pasce⁶ len dodávame, že expedient pri tvorení svojho textového produktu nezámerné (z ľahkovážnosti, z nedostatočnej znalosti normy a pod.), ale aj zámerné, a to zdôrazňujeme, zakomponúva do textu istý počet nejasností, dvojzmyslov, ironických poznámok a pod., pričom sa od percipienta očakáva, že tieto pasáže správne identifikuje a následne korektne dešifruje a tak sa neohrozí celostný proces adekvátnej interpretácie.

Percipient zase očakáva, že na základe svojho súboru znalostí a kognitívno-komunikačných dispozícií bez väčších ťažkostí i časových strát pochopí význam a zmysel percipovaného textu a odhalí potenciálne dvojzmysly, prvky ironie i ostatné sémantické pasce zakomponované do textu, k čomu mu dopomáha systém znalostí a kognitívno-komunikačných dispozícií (vrátane postojov), ktorý predpokladá u samotného autora, či už na základe predchádzajúcich komunikačných skúseností s daným autorom alebo typom textu, príp. na základe svojej „holej“ intuície.

Ako vidieť z našej interpretácie princíp kooperativity je viac princípom kognitívno-lingvistickým ako všeobecnolingvistickým, pretože sa primárne dotýka systému znalostí a zručností komunikantov. Kognitívnej sféry človeka sa budú dotýkať aj ďalšie vyabstrahované princípy, a to **princíp zdvorilosti** (Politeness Principle), **princíp irónie** (Irony Principle) i **princíp intuitívnosti**⁷, ktorý je akýmsi spúšťacím mechanizmom, či naopak brzdou predchádzajúcich dvoch princípov.

Princíp zdvorilosti ako aj princíp irónie považujeme už za sekundárne princípy, pretože ich fungovanie je v zásade podmienené už vyššie interpretovaným princípom kooperativity. Na druhej strane však platí, že isté modelové štruktúry textov v sú s štylistike primárne vybudované práve na týchto princípoch. A tiež platí, že princíp irónie je založený na čiastočnom popretí zdvorilostného princípu, čo však nemusí platiť naopak, pretože zdvorilostné formulky sa často využívajú aj v ironických konotáciách, a to často i v oficiálnej či polooficiálnej komunikácii.

Princíp zdvorilosti spočíva vo vyrovnávaní, resp. zmierňovaní asymetrie medzi komunikačným zámerom expedienta a akceptovaním príslušných sociokultúrnych noriem vo vzťahu k percipientovi. Z toho nám vychodí, že pri uplatňovaní tohto

⁶ Pojem – termín sémanticko-štylistickej pasce je čisto produktom myšlienkového experimentu autora štúdie a v tejto fáze si nenárokuje na terminologickú jednoznačnosť a presnosť vymedzenia. Každopádne sa však dá predpokladať, že v istých štylistických útvaroch bude výskyt takýchto textových sekvencií pomerne vítaný, ba dokonca funkčne motivovaný (napr. v útvaroch umeleckého, náboženského a čiastočne i publicistického štýlu), a naopak v iných modelových textových štruktúrach bude ich prítomnosť nežiaduca až neprijateľná (napr. v útvaroch administratívneho štýlu, legislatívneho štýlu a pod.).

⁷ Tento princíp sa na rozdiel od predtým spomínaných princípov zdvorilosti a irónie v Leechovej taxonómii nenachádza. Je vyabstrahovaný autorom štúdie.

princípu v praktickom štylistickom procese musíme vo vzťahu k percipientovi brať ohľad nielen na bezpodmienečné dosiahnutie nášho komunikačného zámeru pri vyvinutí čo najmenšej námahy, ale aj na jeho sociálne postavenie a sociálny status, z ktorého vyplývajú príslušné socio-kultúrne normy a pravidlá etikety. Je zrejmé, že odhadnutie sociálneho postavenia adresáta (adresátov) a poznanie príslušných socio-kultúrnych noriem a pravidiel etikety vzťahujúcich sa k jeho spoločenského statusu spadá tiež do už spomínaného systému znalostí a kognitívno-komunikačných dispozícií expedienta, a preto niet závažnejšieho dôvodu vyčleňovať princíp zdvorilosti ako konštitutívny princíp štylistiky. Okrem toho sa domnievame, že na procese sa zúčastňuje tento princíp nie riadiacou, ale skôr regulatívnou silou.

Pristavme sa teraz pri princípe irónie, ktorý, ako sme už naznačili, je a musí byť podriadený komplexnejšiemu princípu kooperativity a zároveň princíp irónie čiastočne vylučuje uplatnenie princípu zdvorilosti. Princíp irónie spočíva v zásade na aktualizovaní disproporcie medzi obsahom a formou istej jazykovej štruktúry a jej funkčnom zapojení do textu. V súvislosti s týmto princípom máme teda do činenia s istým typom sémanticko-štylistickej pasce, ktorej konkrétne jazykové vyjadrenie sa môže pohybovať na škále od jemnej, nenásilnej komiky až po urážku či zjavnú dehonestáciu objektu irónie. Uplatnenie tohto princípu v štýlotvornom a textotvornom procese má však aj svoju pozitívnu stránku, pretože „umožňuje expedientovi spoločensky prijateľne vyjadriť aj nepríjemné skutočnosti, pričom však platí, že pri využití tohto princípu je dôležité umiestniť do textu dostatočné množstvo signálov, aby v zhode s komunikačným zámerom bol zmysel textu interpretovaný ako ironický“ (Slančová, 1996, s. 79). S princípom irónie, resp. jeho textovými manifestáciami treba teda narábať opatrne, pretože ich nesprávna (nekorektná) interpretácia na strane príjemcu môže spôsobiť výrazný odklon od zamýšľanej propozície i ilokúcie. Ak sa tak stane, vo väčšine prípadov sa to však nepovažuje za chybu apercepcie adresáta, ale naopak za chybu štylizácie autora textu, čo zdôrazňuje i Herbert Paul Grice, keď tvrdí, že „pri potenciálnej nejednoznačnosti sa máme zamerať len na takú nejednoznačnosť, ktorá je vopred premyslená (uvážená) a o ktorej hovoriaci predpokladá alebo očakáva, že bude rozpoznaná počúvajúcim. Takýto problém, ktorý musí počúvajúci riešiť je vlastne dôvodom, prečo sa doňho hovoriaci púšťa v záujme zachovania „konverzačnej hry“, pričom má smerovať k odstráneniu tejto nejednoznačnosti“ (Grice, 1975, s. 54).

Pre praktickú štylistiku je viac ako žiaduce zabezpečenie kompatibility, resp. istej miery spolunažívania vyššie spomínaného princípu zdvorilosti a princípu irónie, ako aj operacionalizácia princípu kooperativity v komunikačnej a štylistickej praxi. To by mal podľa nášho názoru zabezpečovať ďalší vyabstrahovaný riadiaci princíp pôsobiaci v štylistike, a to **princíp intuitívnosti**, resp. **emocionálnej intuitívnosti**. Je založený na istom iracionálnom mechanizme, ktorý vychádza z našej

kognície. Umožňuje alebo zabráňuje použiť istú formuláciu (štylizáciu) v danej konkrétnej komunikačnej situácii, a tak spriechniť, resp. v istých prípadoch i ohroziť uplatnenie princípu kooperativity. Inak povedané autor by mal využiť na základe svojich znalostí, predchádzajúcich skúseností, ale i subjektívnych pocitov, čo si v danom texte s ohľadom na komunikačnú situáciu dovoliť môže, čo je vhodné, a čo naopak už neakceptovateľné vo vzťahu k adresátovi, prirodzene, pri zachovaní aktuálneho postoja i komunikačného zámeru. Je evidentné, že detailnejšie opísať tento zložitý kognitívny mechanizmus istého druhu metajazykovej intuície presahuje rámec imanentnej lingvistiky a vyžaduje si ciele interdisciplinárne skúmanie.

Našu enumeráciu konštitutívnych princípov pôsobiacich v teoretickej a praktickej štylistike, ktoré sa podieľajú na riadení, príp. regulovaní či koordinovaní štylotvorného a textotvorného procesu, zakončíme konštatovaním, že je viac ako zrejmé, že viaceré tu interpretované princípy sa týkajú kognitívnej sféry autora i príjemcu komunikátu, a teda spočívajú na odhaľovaní kognitívnych procesov a štruktúr zúčastňujúcich na procese textácie (štylizácie). Preto sa domnievame, že práve kognitívnolingvistické sondy do štylistiky by mohli byť primárnym zdrojom poznatkov smerujúcich k adekvátnemu vysvetleniu štylotvorného a textotvorného procesu v duchu systematického explanačne zameraného lingvistického výskumu.

Literatúra

- DOLNÍK, Juraj: Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny (výskumný program). In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 1, s. 3 – 13.
- DOLNÍK, Juraj et al.: Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny. Bratislava: STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FIF UK 1999, 166 s.
- DOLNÍK, Juraj – MLACEK, Jozef – ŽIGO, Pavol: Princípy jazyka. Bratislava: STIMUL 2003, 138 s.
- Encyklopedický slovník. Ed. H. Brandová et al. Praha: Odeon 1993, 1256 s.
- FINDRA, Ján: Zvuková realizácia textu a masmédiá. In: Kultúra slova, 2009, roč. 43, č. 3, s. 138 – 144.
- GRICE, H. Paul: Logic and Conversation. In: Syntax and Semantics, Vol. 3, Speech Acts, ed. by Peter Cole and Jerry L. Morgan. New York: Academic Press 1975, s. 41 – 58.
- HORECKÝ, Ján: Kultúra jazykového prejavu. In: Kultúra slova, 1979, roč. 13, č. 4, s. 97 – 100.
- LEECH, Geoffrey: Principles of Pragmatics. London: Longman Group Limited 1983, 250 s.
- MIKO, František: Estetika výrazu (Teória výrazu a štýl). Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, 296 s.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997, 600 s.
- SLANČOVÁ, Dana: K vymedzeniu pojmu a termínu štyléma. In: Slovo o slove. 12. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2006, s. 10 – 16.
- SLANČOVÁ, Dana: Praktická štylistika. Prešov: SLOVACONTACT 1996, 178 s.

VEDECKÝ SEMINÁR VENOVANÝ PROFESORVI VINCENTOVI BLANÁROVI

Iveta Valentová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

e-mail: ivetav@juls.savba.sk

Profesor PhDr. Vincent Blanár, DrSc., nestor slovenskej jazykovedy a onomastiky, oslávil 1. decembra 2010 svoje deväťdesiate narodeniny. Pri príležitosti tohto vzácneho životného jubilea Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Univerzitná knižnica v Bratislave, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a Slovenská onomastická komisia usporiadali 8. decembra 2010 v priestoroch Univerzitnej knižnice v Bratislave vedecký seminár zameraný predovšetkým na tie oblasti jazykovedy, ktorým sa oslávenec najviac venoval – na dejiny slovenského jazyka, lexikológie a lexicografie, všeobecnej, slovanskej a slovenskej onomastiky a jazykovej kultúry.

Účastníkov seminára a osobitne profesora Vincenta Blanára privítal riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV Pavol Žigo. Vo svojom úvodnom príhovore vyzdvihol predovšetkým široký záber jazykovedného výskumu Vincenta Blanára a prínos jeho vedeckého diela pre slovenskú i slovanskú jazykovedu.

Milan Majtán vo svojom príspevku PROSTRIEDKY IDENTIFIKÁCIE VLASTNÉHO MENA vychádzal zo základnej tézy teórie vlastného mena V. Blanára, a to spoločensky podmienenej identifikácie objektov a javov, ktorá je základným prostriedkom onymickej nominácie a vyjadruje sa rozličnými jazykovými i mimojazykovými prostriedkami. Na konkrétnych príkladoch, hlavne z oblasti chrématonymie, uviedol okrem základného prvku identifikácie, ktorým je vlastné meno, aj iné identifikačné prostriedky, akými sú apelatíva, čísla a ostatné encyklopedické údaje. Odmietol snahu modelovať aj tie názvy výrobkov, ktoré nie sú vlastnými menami, hoci plnia identifikačnú funkciu. Pripomenul aj dva druhy vlastných mien pri názvoch výrobkov a prechodné pásma medzi apelatívami a proprietami.

Keďže objektom výskumu Vincenta Blanára boli aj vlastné mená v Maďarsku, ďalšie dva referáty pochádzajú práve z tejto krajiny. Anna Divičanová začala referovanie svojho príspevku PRÍČINY ODLIŠNOSTI PRIEZVISK V SLOVENSKÝCH OSADÁCH V MAĎARSKU osobným vyznaním, ako sa aj vďaka prácam prof. Blanára dostala k výskumu vlastných mien, hoci je slavistka. Potom pokračovala v téme svojho referátu a kategorizovala priezviská v slovenských osadách v Maďarsku, pričom ako naj-

frekventovanejšiu skupinu uviedla priezviská motivované pôvodom, ďalej zamestnaním a i., skúmala príčiny výskytu nemeckých a maďarských priezvisk a rozdiely v priezviskách obyvateľov v niektorých konkrétnych slovenských osadách v Maďarsku aj s rôznym vierovyznaním. Referentka sa dotkla aj príčin a spôsobov pomáďarčovania slovenských priezvisk. A. Divičanová sa pri výskume priezvisk Slovákov v Maďarsku zameriava najmä na migračné vplyvy, čo je cieľom projektu atlasového spracovania priezvisk Slovákov v Maďarsku, ktorý pripravujú maďarskí kolegovia.

Ďalším hosťom z Maďarska bola Mária Žiláková, ktorá v referáte s názvom BULHARSKÁ MENŠINA V SLOVENSKEJ OBCI ČÍV (PILISCSEV) z etnografického pohľadu predstavila minoritnú enklávu Bulharov v obci Čív, ich príchod a etapy osídľovania, zvyky, obyčaje a etnické svojráznosti, výskumy v tejto oblasti a ďalšie možnosti aj lingvistického skúmania, napr. výskum trilingvizmu.

Prvý dopoludňajší blok referátov zakončila Iveta Valentová príspevkom ONYMICKÁ MOTIVÁCIA FUNKČNÝCH ČLENOV ŽIVÝCH MIEN V HORNONITRIANSKEJ OBLASTI. Vychádzala takisto z teórie Vincenta Blanára a pripomenula jej zameranie na funkčné hľadisko, designáciu antroponyma, sémantické príznaky a hlavne motivačný model. Uviedla druhy motivácií živých osobných mien a charakterizovala motivácie jednotlivých funkčných členov živých osobných mien v dvoch obciach hornonitrianskej oblasti, ich vplyv na onymickú slootovoru a upozornila na rozdielnosť onymickej motivácie, na základe ktorej došlo k nominácii, a motivácie slootovorného základu osobného mena, ale aj na kumuláciu viacerých motivantov v jednom funkčnom člene.

Druhý dopoludňajší blok otvoril Ivor Ripka príspevkom ENDONYMÁ A ICH ADJEKTÍVNE DERIVÁTY V SLOVNÍKOCH, v ktorom priblížil zložitú problematiku písania kvantit v sufixe *-ský/-sky* v adjektívnych derivátoch endoným, príp. exoným a v súvislosti s tým diskutabilnosť neplatnosti pravidla o rytmickom krátení pri cudzích slovách vzhľadom na to, že v cudzích slovách sa dve samohlásky vedľa seba chápu ako samostatné fonémy. Upozornil, že treba brať do úvahy aj grafickú podobu cudzieho názvu, príp. apelatíva, a jeho výslovnosť. Na niekoľkých príkladoch endoným a ich adjektívnych derivátoch uviedol svoje návrhy písania kvantit v sufixe *-ský/-sky* v porovnaní s jej uvádzaním v iných slovníkoch, pravidlách slovenského pravopisu a iných prácach.

Z neonomastického súdka bol referát Slavomíra Ondrejoviča K JAZYKOVEJ KULTÚRE 30. ROKOV 20. STOROČIA NA SLOVENSKU, keďže V. Blanár sa venoval aj dejinám jazykovedy. Slavomír Ondrejovič pripomenul lesk i biedu obdobia 30. rokov minulého storočia v slovenskej jazykovede, filologické i politické reakcie na Vážneho *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1931, bližšie komentoval príčiny a dôsledky purizmu, vznik a smerovanie Slovenskej reči. Na záver upozornil, že treba sa z tohto obdobia poučiť, ale nie prenášať jeho princípy do súčasnosti.

Pavol Žigo sa v príspevku *APELATÍVUM BLANÁR V SLOVENSKÝCH NÁREČIACH* pokúsil objasniť príčiny areálovo obmedzeného výskytu apelatíva *blanár* vo význame „kožušník“ v západoslovenskom nárečovom areáli a vo význame „sklenár“ na severovýchodnom Slovensku, ako funguje toto apelatívum a v akom vzťahu je k propriu *Blanár* z hľadiska slovanského jazykového priestoru, ale aj z hľadiska diachronicko-synchronického. M. Majtán sa v diskusii priklonil k vysvetleniu slova *blanár* vo význame „kožkár, garbiar, varga“, hoci v slovníkových heslách sa uvádza význam „kožušník“.

Popoludňajšie rokovanie otvorila príspevkom *O JEDNOM PRIEZVISKU Z POŽITAVSKEJ OBLASTI* Adriana Ferenčíková, v ktorom rozobrala priezvisko *Tinák*, jeho výslovnosť, výskyt v minulosti i v súčasnosti v úradnom i živom pomenovaní osôb a možné motivácie lexikálneho základu, pričom sa priklonila k možnosti, že vzniklo z koreňa opakovacieho slovesa *tiňať* vo význame „zatínať“.

V príspevku z oblasti historickej jazykovedy *ŽÁNROVÉ A ŠTÝLOVÉ ČLENENIE HUNGARIZMOV V PREDSPISOVNEJ SLOVENČINE* Renáta Ondrejková opísala medzijazykové vzťahy a v predpisovnom období slovenského jazyka charakterizovala vplyvy maďarčiny na slovenský jazyk a podiel hungarizmov na celkovom počte prevzatej predpisovnej lexiky uvedenej v Historickom slovníku slovenského jazyka a žánrovú a štýlovú diferenciáciu hungarizmov.

V ďalšom historicko-lingvistickom referáte *DVA POZORUHODNÉ ZÁZNAMY V LISTOCH M. HRADSKÉHO (PRVÁ POLOVICA 17. STOROČIA)* sa hosť z Chorvátska Siniša Habijanec pokúsil fonologicky interpretovať hláskovú skupinu *gy* + samohláska v tvaroch akuzatívu plurálu *zagyacow* a lokálu plurálu *magyerach* v listoch M. Hradského ako zachytenie stavu, keď sa po *j* vyvinuli dvojhĺasky, ale sa ešte nezjednodušili, a so súvzťažným týchto zmien s rytmickým zákonom sa pokúsil vysvetliť i súčasný stav.

K onomastickej tematike sa vrátil Miroslav Kazík v príspevku *ANTROPONYMUM A RELÍGIA*, v ktorom referoval o vplyve predovšetkým kresťanského náboženstva a cirkvi na vznik a fungovanie antroponým, venoval sa napríklad biblickým menám, teológii mena, významom základov niektorých krstných mien a spôsobom ich výberu, ako aj vplyvom relígie na neúradnú, živú pomenovaciu sústavu osobných mien.

Analýze metaforickosti skupiny medzijazykových slovenských a slovinských homoným, ktorá predstavuje lexikálno-sémantický mikrosystém, vyznačujúci sa osobitým spracovaním mimojazykovej skutočnosti, sa venoval v príspevku *METAFORICKOSŤ SLOVENSKO-SLOVINSKÝCH HOMONÝM* Juraj Vaňko, pričom metaforickosť predstavil v zmysle mentálnej obraznosti.

Posledný čisto onomastický blok otvoril referátom *VÝSKUMNÉ OBLASTI SOCIOONOMASTIKY* Ján Bauko, ktorý vychádzal z teórie vlastného mena V. Blanára a uviedol niektoré možnosti socioonomastického výskumu, napr. v neúradnom pomenovaní,

pri výskume rozdielnych matričných zápisov niektorých rodných mien v bilingválnej slovensko-maďarskej oblasti alebo vplyv určitých faktorov na motiváciu vlastných mien ap. M. Majtán v diskusii okrem iného pripomenul, že predmetom socio-onomastiky je predovšetkým fungovanie vlastných mien, ale zápis rôznych podôb krstného mena v matrikách do skúmania socioonomastiky nepatrí, pretože ide iba o výsledok činnosti matrikárov, ktorí meno zapísali.

Z oblasti onomastickej gramatiky bol príspevok Jany Marie Tuškovej DEKLINACE ČESKÝCH OIKONYM ŽENSKÉHO RODU – PŘÍSPĚVEK K ONOMASTICKÉ GRAMATICE, v ktorom prezentovala návrh deklinačných tried a typov českých ojkonym ženského rodu, ich frekvenciu a produktivitu, formálne štruktúrne typy českých ojkonym a faktory ovplyvňujúce voľbu dubletných tvarov.

Stanislava Spinková v referáte POMÍSTNÍ JMÉNA SOUVISÍCÍ S POHYBEM DOBYTKA vychádzajúc z anojkonymického materiálu, ktorý sa spracúva do Slovníka pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku, charakterizovala anojkonymá s lexikálnym základom *skot* a anojkonymá odvodené od slovesa *hnát* v porovnaní s apelatívnou slovnou zásobou a slovenskou propriálnou lexikou z hľadiska areálového výskytu.

Z oblasti hydronomastiky bol príspevok POSESÍVNOST V SLOVENSKÝCH HYDRONYMÁCH, v ktorom Andrej Závodný na základe doterajších zistení onomastikov a vlastného výskumu charakterizoval motivačné obsahovo-sémantické príznaky posesívnych foriem slovenských hydroným.

Pavol Odaloš príspevkom O SÉMANTICKÝCH PRÍZNAKCH (AJ) NÁZVOV VLAKOV zakončil vedeckú časť seminára. Úvodom sa venoval prehľadu súčasných moderných teórii vlastných mien, predovšetkým teórii V. Blanára s prihliadnutím na sémantické príznaky prostredníctvom sémantických opozícií. V ďalších častiach prednášky sa zamerail na históriu pomenúvania vlakov vlastným menom a výskum názvov vlakov, ich členenie a motivácie. Pavol Žigo, Milan Majtán i iní upozornili, že nejde o názvy vlakov, ale o názvy vlakových spojov. V diskusii v priateľskom duchu odznali ešte aj ďalšie otázky a inšpiratívne pripomienky k predneseným príspevkom.

Po vedeckej časti seminára na slávnostnej recepcii P. Žigo za všetkých zamestnancov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, M. Majtán za členov Slovenskej onomastickej komisie a A. Ferenčíková za členov Slovenskej jazykovednej spoločnosti zablahoželali profesorovi V. Blanárovi k životnému jubileu. Ku gratuláciám sa pridali aj ďalší bývalí kolegovia, spolupracovníci, priatelia, nasledovníci a žiaci pána profesora.

EDÍCIA ŠTÚDIE Z KORPUSOVEJ LINGVISTIKY A JEJ PRVÝ ZVÄZOK

(Korpusová lingvistika: Stav a modelové prístupy. Studie z korpusové lingvistiky. Sv. 1. Ed.: F. Čermák – R. Blatná. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006. 358 s. ISBN 80-7106-865-9)

Mária Šimková – Katarína Gajdošová

Slovenský národný korpus Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

Panská 26, 813 64 Bratislava

e-mail: marias@korpus.sk, katarinag@korpus.sk

Na úvod krátka história

Ústav Českého národního korpusu vznikol pod vedením Františka Čermáka v r. 1994 na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe s cieľom vybudovať reprezentatívnu elektronickú databázu českého jazyka v jeho rôznych podobách. Keď sa z tohto pracoviska v r. 2000 sprístupnil na internete prvý 100-miliónový korpus češtiny SYN2000, záujemcovia o prácu s ním dostali k dispozícii aj praktickú príručku (Český národní korpus – úvod a příručka uživatele, 2000), no najmä prehľad o hlavných odvetviach a smeroch korpusovej lingvistiky v podobe výberového súboru 22 štúdií od popredných svetových odborníkov v tejto oblasti. Išlo o obsiahlu knihu prekladov predovšetkým metodologicky a kritériálne orientovaných príspevkov, ktorú jej editori F. Čermák, J. Klímová a V. Petkevič nazvali *Studie z korpusové lingvistiky* (2000).

Snahou vydavateľov a prekladateľov bolo predstaviť korpusovú lingvistiku nielen ako zdroj a sprostredkovateľ a pre iné odbory, ale aj ako samostatný odbor s vlastnou rozvíjajúcou sa terminológiou (súčasťou publikácie je i anglicko-český slovník odborných termínov), s vlastným predmetom a cieľmi. Kniha bola zároveň zamýšľaná ako zdroj inšpirácie pre podobnú prácu s Českým národným korpusom (ďalej ČNK). Tento zámer sa postupne začal naplňovať jednak vďaka tvorbe a sprístupňovaniu ďalších korpusov (nielen v rámci ČNK, ale aj v Ústave formálnej a aplikovanej lingvistiky Matematicko-fyzikálnej fakulty UK v Prahe a na Katedre informačných technológií Fakulty informatiky Masarykovej univerzity v Brne, ktoré ako pracoviská technického charakteru vyvíjajú aj príslušné softvérové nástroje), jednak vďaka záujmu lingvistov, ktorí pochopili význam korpusovej metódy a využitia materiálu nebyvalého rozsahu na prehĺbenie poznania jazyka. Na nie jednoduché vyrovnávanie sa s týmito novými možnosťami upozornil napr. projekt F. Štíchu s príznačným názvom Možnosti a meze gramatiky češtiny ve světle Českého národního korpusu a viacero jeho čiastkových výstupov: Korpus jako zdroj dat o češtině (2004), Gramatika a korpus / Grammar & Corpora 2005 (2007), Možnosti a meze české gramatiky (2006).

Edícia Studie z korpusové lingvistiky (2006 – ...)

V predhovore k prvému zväzku hlavný editor F. Čermák konštatuje, že sa ním začína séria, ktorej cieľom je zverejňovanie najdôležitejších výsledkov práce lingvistov s korpusom. „Tato řada navazuje na stejnojmennou knihu ..., která v podobě základní oborové čítanky představila v překladu některé z nejvýznamnějších prvních příspěvků v oboru korpusová lingvistika. Nicméně práce s Českým národním korpusem se překvapivě rozmohla natolik, že už je tu nová řada i domácích autorů, jejichž výsledky a analýzy stojí za to zveřejnit a naznačit tak pokračování po předchozím „nultém“ svazku“ (s. 7). Jednotlivé zväzky majú mať podľa vyjadrenia hlavného editora pracovnú povahu a majú predstavovať reálne a aktuálne výsledky práce s korpusom.

Od r. 2006 obsahuje edícia Štúdie z korpusovej lingvistiky už 13 zväzkov v podobe zborníkov i monografií:

2. Kolokace. Ed.: F. Čermák – M. Šulc. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006. 452 s.
3. Blatná, Renata: Viceslovné předložky v současné češtině. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006. 351 s.
4. Kopřivová, Marie: Valence českých adjektiv. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006. 125 s.
5. Esvan, François: Vidová morfologie českého slovesa. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2007. 342 s.
6. Šonková, Jitka: Morfologie mluvené češtiny: Frekvenční analýza. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008. 356 s.
7. Čeština v mluveném korpusu. Ed.: M. Kopřivová – M. Wacławicová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008. 273 s.
8. Cvrček, Václav: Regulace jazyka a Koncept minimální intervence. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008. 230 s.
9. Čermáková, Anna: Valence českých substantiv. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009. 124 s.
10. Šimandl, Josef: Dnešní skloňování substantiv typů *kámen*, *břímě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2010. 374 s.
11. Načeva-Marvanová Mira: Perfektum v současné češtině. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2010. 224 s.
12. Mnohojazyčný korpus InterCorp: Možnosti studia. Ed.: F. Čermák – J. Koček. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2010. 292 s.
13. InterCorp: Exploring a Multilingual Corpus. Ed.: F. Čermák – A. Klégr – P. Corness. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2010. 253 s.

Mnohé z predstavených výskumov sa realizujú aj na Slovensku na materiáli Slovenského národného korpusu a špecializovaných podkorpusov, takže dosiahnuté výsledky možno priamo porovnávať a konfrontovať slovenčinu a češtinu ako dva

blízkopříbuzné jazyky. Viaceré témy však u nás čakajú na podobné monografické spracovanie.

Čitateľov Slovenskej reči budeme o jednotlivých zväzkoch Štúdií z korpusovej lingvistiky postupne informovať v sérii recenzií a rozhľadových článkov.

Korpusová lingvistika: Stav a modelové prístupy. Studie z korpusové lingvistiky. Sv. 1. Ed.: F. Čermák – R. Blatná. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006. 358 s.

18 príspevkov je síce v zborníku zoradených abecedne podľa priezvisk autorov, ktorých je 17, ale v našom prehľade sa ich pokúsime usporiadať tematicky. Viaceré štúdie sú metodologického a kritériálneho charakteru, čím tento prvý zväzok edície priamo nadväzuje na spomínaný východiskový súbor prekladov.

Úvod zborníka predstavuje zhrnujúca štúdia F. Čermáka *Korpusová lingvistika dnešní doby* (s. 9 – 18). Na jednej strane autor poskytuje ešte východiskový opis odboru vrátane základných termínov (*korpus, korpusová lingvistika, anotácia, konkordancia, korpusový manažér, kolokácia, lema*)¹, na druhej strane zužitkúva niekoľkoročné skúsenosti z práce s korpusmi a vystihuje ich prínosy a odlišnosti od iných zdrojov (jazykových) informácií (napr. internet), ich nedostatky, ako aj nové tendencie v ich využívaní. Z prínosov je to okrem rozsahu a pestrosti dát (korpusy písaných textov s miliardami jednotiek, historické, hovorené, paralelné a i. korpusy) najmä možnosť využitia korpusových textov na skúmanie súvislostí, spoluvýskytov a textových súvzťažností, teda syntagmatiky jazyka, na rozdiel od predchádzajúceho takmer výlučne paradigmatického prístupu a sledovania viac-menej izolovaných javov. Nedostatky korpusov a korpusovej metodológie, ako na nich upozorňujú aj autori ďalších príspevkov, spočívajú paradoxne opäť v rozsahu a pestrosti jazykových dát, ktoré prinášajú nemalé formálne, technické aj lingvistické problémy. Ide napr. o spoľahlivosť anotácie, potrebu nástrojov na triedenie a selekciu ľudsky často nezvládateľného rozsahu materiálu, variabilnosť jazykových prostriedkov, homonymiu, rozpoznanie viac-slovných jednotiek. A ako ukazuje Jan Králík vo svojom *Zamyšlení nad velkými výběry* (s. 205 – 209) z pohľadu štatistiky, veľké textové korpusy nespôsobili isté problémy iba v lingvistike, no zasiahli aj oblasť matematickej teórie, jej aplikačných postupov, ale aj základných stĺpov teórie pravdepodobnosti, predovšetkým axióm a zákona veľkých čísel. K výsledkom získaným z korpusov treba vo všeobecnosti pristupovať vo svetle obmedzenosti vs. neobmedzenosti dát (ak niečo nie je v korpuse, to ešte neznamená, že to nie je v jazyku) a ich matematicko-štatistického videnia (porovnávanie porovnateľných dát a hodnôt).

¹ Samostatný širší súpis pojmov z korpusovej lingvistiky v češtine bol uverejnený napr. v publikácii M. Šulca (1999); podobný výberový terminologický slovníček sme vypracovali aj pre slovenčinu (Šimková, 2006) a zaradili ho aj do Slovenskej terminologickej databázy (<https://data.juls.savba.sk/std/>).

Ako v matematike, tak aj v lingvistiky sa dá na korpuse pozerat' ako na narušitele osvedčených postupov, spochybňovateľa dosiahnutých výsledkov a dlhé roky vypracúvaných teórií alebo – pokúsiť sa korpuse využiť na overenie či precizovanie doterajších poznatkov. Viacerí autori prezentujú pozitíva (i obmedzenia) poslednej možnosti dokonca pri skúmaní syntaktických javov.

Eva Hajičová zdôraznila, že lingvisticky (t. j. aj syntakticky) anotované dáta sú „nedoceniteľným testom pro lingvistickú teóriu stejně jako dosud nevidaným zdrojem informací o daném jazyce, které je možné s výhodou využít pro budování nových gramatik“ (s. 118). V príspevku *Využití korpusu pro ověřování lingvistických hypotéz* (s. 118 – 130) rozvinula niektoré svoje predchádzajúce hypotézy a pozorovania a zhrnula aj čiastkové výsledky ďalších analýz rozpracovaných na túto tému. Overované hypotézy sa týkajú aktuálneho členenia vety², vlastností syntaktickej štruktúry a analýzy diskurzu. Napr. v hypotéze B autorka formulovala predpoklad, že závislostné stromy na tektogramatickej (hlbkovej) rovine sú projektívne, t. j. nedochádza k pretínaniu vetiev smerujúcich od radiácií k závislým členom. Analýzou zistené odchýlky od tejto podmienky predstavujú syntaktické štruktúry s predsunutými zámenami, časticami, pomocnými slovesami a pod., ale aj rozdelené syntagmy v prípadoch uplatnenia základného slovosledného princípu českej vety – umiestnenia kontrastu v počiatočnej pozícii (*Společnou máme především tuto odpovědnost.*). Uvedený typ predstavuje v súbore viet Pražského závislostného korpusu 6 % zo zistených odchýlok.

V ďalších troch príspevkoch sa autori venovali nielen preskúvaniu možnosti využitia korpusu na overenie hypotéz lingvistickej teórie, ale aj formulovaniu pravidiel na zlepšenie anotácie korpusu a získaniu podkladov na budovanie formálnej gramatiky. Vladimír Petkevič sa v prípadovej štúdií ako príspevku k automatickej dezambiguácii českých textov zamerail na *Automatické rozpoznání infinitivu* (s. 226 – 253) a Alexander Rosen doplnil, *O čem vypovídá pád doplňku infinitivu* (s. 254 – 284). Petkevičov súpis homonymných infinitívnych a iných slovných tvarov tvorí 6 skupín, z ktorých dezambiguačne najnáročnejšou a zároveň najfrekvencovanejšou je skupina obsahujúca tvary *stát, moci, pomoci, růst, nemoci, obrat, drát, vzrůst, srůst*.³ Autor analyzuje všetky syntaktické vlastnosti slovesných významov uvedených lexém a pomocou pravidiel ich diferencuje od substantívnych významov: infinitív

² Na základe teórie P. Sgalla rozvíjanej jeho žiakmi sa v súčasnosti vo svetovej lingvistiky všeobecne prijíma, že aktuálne členenie vety patrí medzi javy relevantné pre jej význam.

³ V slovenčine by sa na prvý pohľad mohlo zdať, že infinitívne zakončenie na -ť vylučuje homonymiu s inými tvarmi, ale máme minimálne dve lexémy, ktoré sú ako slovesá veľmi frekvencované, a to aj v infinitíve, a súčasne homonymné so substantívami v N a A tvare: *mať, stať (sa)* – substantívum *mať* vo význame matka, mater, substantívum *stať* vo význame článok, väčšia časť textu. Napr. lema *mať* sa v korpuse prim-4.0-public-all vyskytuje 2 414 658 x, z toho tvar *mať* 199 939 x. Značku S (substantívum) má automatizovane priradenú 1 522 týchto slov, ale ručným triedením zisťujeme, že iba približne 30 – 40 % z nich je naozaj správne označené substantívum *mať*. Automatizovaná anotácia založená iba na štatistike nemôže byť v takýchto prípadoch dostatočne spoľahlivá.

nemôže mať pred sebou predložku ani adjektívum, nemôže mať genitívnu valenciu a pod. Exaktne formulované pravidlá sa prevádzajú do podoby počítačových pravidiel a zlepšujú lingvistickú anotáciu textov v korpuse. Ak V. Petkevič v úvode svojho príspevku konštatoval, že „infinitív je slovní tvar dost nevděčný“ (s. 228), tak A. Rosen ukázal, že doplnok infinitívu a jeho pád je jav teoreticky oveľa zložitejší a náročný aj na správne použitie v praxi. Už vyhľadávanie zodpovedajúcich konštrukcií v korpuse (typu *Marie odnaučila Honzu přicházet opilý/opilého.*; *Mobilita stylu umožnila Čapkovi být zároveň obsažný i sdělný.*) je problematické vzhľadom na to, že pád pri závislom infinitíve sa neriadi všeobecnými pravidlami, ale môže sa líšiť aj podľa morfosyntaktických kategórií zúčastnených vetných členov. Okrem korpusových metód autor využíval aj introspekciu a elicitáciu a zamýšľal sa nad výhodami a nedostatkami každého postupu. Automatickým určením základných (morfo)syntaktických funkcií tvarov slovesa *byť* v češtine sa v príspevku *Pomocné sloveso být a automatická identifikace jeho hlavních funkcí* (s. 131 – 152) zaoberali Milena Hnátková a V. Petkevič. Autori si vytýčili za cieľ správne identifikovať sloveso *byť* a jeho tvary vo funkcii pomocného slovesa na tvorenie minulého času, opisného pasíva a opisného futúra nedokonavých slovies. Zameriavali sa na jednoduché vety, v ktorých nie sú čiarky ani iné viacvýznamové interpunkčné znamienka (vydeľujúce elipsu, parentézu, vnorenú vedľajšiu vetu a pod.), ktoré by komplikovali automatické určovanie funkcií tvarov slov. Každé z tvrdení o funkcii slovesa *byť* autori generalizovali pomocou vzorca spolu s vysvetlením a diskusiou k tvrdeniu. Predpokladajú, že sa im podarilo predstaviť komplexný výpočet všetkých možných variantov funkcií slovesa *byť*. V niektorých prípadoch je konečný výpočet problematický – najmä vo funkcii spolutvorby opisného futúra nedokonavých slovies vzhľadom na viacfunkčnosť futurálnych tvarov slovesa *byť* a infinitívu nedokonavých slovies. Výskum priniesol nové poznatky, ktoré boli po implementovaní do počítačových programov použité najmä pri tvorbe Frekvenčného slovníka češtiny (2004).

Špecifickým problémom – *Neshoda adjektiva s následujícím substantivem* (s. 153 – 179) – sa zaoberal Tomáš Jelínek. Na lepšie objasnenie problematiky autor podrobne zhrnul typy adjektív v češtine, predovšetkým však roztriedil výskyty spojení adjektívum a substantívum zo syntaktického hľadiska (priame a nepriame), výskyty týchto spojení ako súčasť nominálnej frázy, ale aj nezhody spôsobené rôznymi chybami. Cieľom príspevku bolo okrem podrobnej exemplifikácie chýb v anotácii bigramov adjektívum – substantívum prispieť aj k odstráneniu tohto typu chýb v automatickej morfologickej anotácii dát v ČNK.⁴

⁴ Podobnú analýzu na materiáli Slovenského národného korpusu a na zlepšenie jeho anotácie realizovala K. Gajdošová (2010). Okrem chýb priamo v texte (preklepy, rozdelené slová) a chybného označenia jedného z členov bigramu vyčlenila aj skupinu lingvisticky zaujímavých a pre slovenčinu nie celkom typických prípadov rozdelenej syntagmy.

Do súboru syntaktických príspevkov môžeme zaradiť aj príspevok F. Čermáka *Lexikon nebo syntax? Nechce se mi a sestry její* (s. 68 – 94). Autor v ňom informuje o existencii osobitnej skupiny viet, ktoré sú problematické pre teoretickú syntax a ktorým sa bádatelia bežne nevenujú, hoci ich tvoria veľmi frekventované slovesá. Ide o typy viet s formálnou absenciou subjektu, s kombináciou reflexívneho *sa* a datívu a pod., napr. *Chce se mi spát.; Dělá se mi nanic.; Tobě se to řekne!* Autor tieto javy kategorizuje a kladie si otázku, či sú uvedené a im podobné konštrukcie syntakticky rozložiteľné alebo ide o už hotové skupiny slov, po ktorých používateľ siahne, ad hoc ich použije, príp. ich rozvinie či doplní. Prehľad názorov na uvedené konštrukcie dopĺňa autor porovnaním jednotlivých skupín s podobnými javmi (najmä s ergatívom) v iných jazykoch, ale aj v starej češtine. V závere F. Čermák konštatuje, že je nevyhnutné načrtnuté triedy syntakticky problematických javov analyzovať na báze korpusu a uvádzať ich v gramatikách a slovníkoch explicitne komplexným výpočtom.

Na pomedzí lexikónu a syntaxe sa nachádzajú aj príspevky o adjektívach (Marie Kopřivová: *Kolokační profil nejčastějších adjektiv v korpusech ČNK*, s. 180 – 204⁵) a časticách (Renata Blatná: *Částice v kontextovém okolí víceslovných předložek*, s. 36 – 52; Martin Stluka: *Příklonné částice v textech počátků české prózy*, s. 314 – 329). R. Blatná predstavila jednak formálnu analýzu časticovo-predložkových kombinácií, jednak sa pokúsila o sémantickú kategorizáciu častíc v závislosti od pozície v kontextovom okolí viacslovných predložiek (na základe klasifikácie F. Čermáka). Pri viacslovných predložkách sa podľa jej zistení najčastejšie nachádzajú emocionálno-intenzifikačné častice *predevším, zejména, i*, ktoré stoja najmä pred predložkami s významom determinácie (*na základě, v případě*), času (*v době*) a kauzality (*v důsledku*). M. Stluka vo svojom diachrónnom bádání tentoraz dokazuje, že príklonné častice *t-ového* a *ž-ového* charakteru (*jakžtotě, jěz že, kamžť*) patria na konci 14. st. medzi značne využívané jazykové prostriedky, pričom ich funkcia nie je obmedzená na zosilňovanie významu lexém, ale vyskytujú sa ešte v deiktickom význame, ba bolo by možné uvažovať aj o vetnočlenskej platnosti tohto typu častíc.

Špecifický diachrónny výskum na materiáli korpusu vytvoreného z výberu z českých textov od polovice 13. st. (dohromady 2 mil. slov) predstavil Karel Kučera: *Kvantitativní charakteristika průběhu a uplatnění změn ý>ej, ú>ou a aj>ej v češtině od 14. století do současnosti* (s. 210 – 225). Obmedzený rozsah materiálu a analýza iba troch hláskových zmien mu síce neumožňujú robiť všeobecné závery, no predsa sa autorovi ukazuje, že priebeh a uplatnenie sledovaných hláskových zmien sa neriadi jedinou hierarchiou troch základných pozícií (začiatočná, stredová, koncová), ale jednotlivé zmeny sa na nich realizujú nerovnakým spôsobom.

⁵ Postupy a výsledky M. Kopřivovej budú podrobnejšie opísané v recenzii jej monografie o adjektívnej valencií, ktorá vyšla ako 4. zväzok edície Štúdie z korpusovej lingvistiky.

Kým v oblasti histórie jazyka je vždy nedostatok jazykového materiálu, pri analýze súčasných písaných textov zhromaždených v korpuse už zvyčajne nastáva problém s veľkým rozsahom vyhladaných dokladov, ako sme spomínali aj vyššie. Michal Šulc vo svojom príspevku *Frekvence jevu v korpusu a dva typy jejího referenčního rámce* (s. 330 – 346) ponúka námety, ako využiť funkciu absolútnej frekvencie pri práci na báze korpusu. Na príklade výskumu slovotvorného formantu *-dlo* s významom miesta vysvetľuje v niekoľkých krokoch nadväznosť jednotlivých negatívnych filtrov tak, aby získal čo najoptimálnejší materiál bez prítomnosti nerelevantných výskytov (nečeská majuskula, interpunkcia a pod.). Autor prezentuje jednu z možností spracovania skúmaného javu a vyzdvihuje existenciu viacerých postupov práce s materiálom a jeho filtrácie. V závere vyčísľuje komunikačnú zaťaženosť zvoleného formantu a porovnáva ju s inými konkurenčnými formantmi (*-ovka*, *-ovna*). Dostatok materiálu nechýbal ani v príspevku *Určení jazykové základovosti barev v Českém národním korpusu* (s. 285 – 313). Věra Schmiedtová a Barbara Schmiedtová v ňom dopĺňajú a rozširujú starší výskum s podobným zameraním, pričom sa sústreďujú na zvyšné farby zo skupiny základových farieb (zelená, modrá, žltá, šedá/šedivá, ružová, hnedá, fialová, oranžová). Pomenovania týchto farieb skúmajú zo sémantického a frekvenčného hľadiska, všimajú si ich zapojenie do jazykového systému ako napr. tvorenie derivátov, frazém, termínov, ale aj spracovanie výkladov jednotlivých farieb v štyroch základných českých slovníkoch. Príspevok je bohatý na grafy a tabuľky s vyčíslením výskytov jednotlivých farieb a ich derivátov, nimi tvorených frazém a termínov, ich sémantickej zaťažnosti a pod. Vzhľadom na vysokú frekvenciu a spätateľnosť vyčleňujú autorky len malý priestor aj odtieňom týchto základových farieb.

Osobitnú tému predstavujú v zborníku príspevky o hovorených korpusoch. F. Čermák sa v štúdiu *Mluvené korpusy* (s. 53 – 67) zameriava na ich typológiu (špecializovaný korpus, všeobecný korpus) a venuje sa aj aspektom a faktorom, ktoré výstavbu hovorených korpusov ovplyvňujú. Ide o jazykové (čas a priestor, vzťah autora a adresáta, funkcia a cieľ komunikácie, štruktúra prehovoru) i nejazykové aspekty. Časť príspevku venoval autor problému získavania dát do hovoreného korpusu z médií a stratégií terénneho zberu. Prehľadovo je spracovaná pasáž o existencii a vývoji niektorých hovorených korpusov vo svete a v ČR. F. Čermák podrobne analyzuje aj kritériá stratifikácie hovoreného korpusu, osvetľuje metadáta – informácie o respondentovi a nahrávke, ktoré považuje v hovorenom korpuse za nevyhnutné. Rozsiahla príloha k článku pozostáva z ukážky prepisu zvukovej nahrávky z Pražského hovoreného korpusu, z komentovaného frekvenčného slovníka a zoznamu kolokácií z uvedenej ukážky. François Esvan v článku *Srovnávací rozbor mluvených korpusů (PMK a BMK): metodologické problémy a první výsledky* (s. 95 – 117) podrobne vysvetľuje štruktúru Pražského mluveného korpusu a Brnenského mluveného korpusu z hľadiska metadát. Autor matematicky analyzuje koeficient korekcie

pre jednotlivé korpusy pri práci s dátami na porovnávacie výskumné ciele s použitím štatistických nástrojov. Metodologické úvahy overuje na príklade výskumu koncovky *-ej* v PMK a BMK. V závere upozorňuje na skreslené výsledky porovnávacieho výskumu v prípade nerešpektovania korekcie, ale aj na nevyhnutnosť ďalšieho materiálového dopĺňania databáz na porovnávacie výskumy. Výsledok modelového výskumu F. Esvana nabáda tvorcov korpusov na doplnenie nových kategórií do metadát o respondentoch. Martina Waclawičová príspevkom *Mluvené korpusy v ČNK: niekoľik poznámek k mluveným projevům a polyfunkčním výrazům* (s. 347 – 358) dopĺňa predchádzajúce informácie o pohľad do českých hovorených subkorpusov a o zhrnutie základných vlastností spontánnej komunikácie ako situačná ukotvenosť, výskyt kontaktných, nadväzovacích, výplnkových výrazov, nepripravenosť, opakovanie, opravy a nedokončené vety. Autorka sa sčasti zmieňuje aj o koncepcnej príprave jednotlivých českých hovorených korpusov, najmä Českého mluveného korpusu, o spolupráci s vysokými školami, ale aj o problémoch s vyváženosťou hovorených subkorpusov. *Tvary minulého přičestí v ČNK: táh, táhl, či táhnul?* (s. 19 – 35) skúmal Neil Bermel na písaných aj hovorených korpusoch češtiny. Jeho cieľom bolo zhodnotiť súčasný stav variantnosti v tomto type, zistiť jeho funkčné rozlíšenie a konfrontovať gramatické výklady so sondami do materiálu ČNK. Ukázalo sa, že reálne využitie rôznych variantov, ako dokladujú korpusové údaje, vcelku zodpovedá gramatickému opisu, ktorý by však bolo možné doplniť informáciami o využití a funkciách aj okrajovejších tvarov.

V zborníku *Korpusová lingvistika: Stav a modelové prístupy* sú zhrnuté metodologické i analytické príspevky, ktoré odrážajú stav korpusovolingvistického výskumu v Českej republike v r. 2005 – 2006. Vývoj vedy a výskumu je v súčasnosti oveľa dynamickejší než bol ešte pred 15 – 20 rokmi, čo osobitne platí o nových, akceleračne sa rozvíjajúcich odboroch, akým je aj korpusová lingvistika. Viacerí z prezentovaných autorov medzitým rozvinuli svoje analýzy a pozorovania do syntetických monografických prác, spolupodielali sa na príprave 1. zväzku *Mluvnice současné češtiny* (2010) založenej na reálnych dátach z písaných a hovorených korpusov. Ústav Českého národného korpusu vydal okrem toho ďalšie frekvenčné slovníky (hovorenej češtiny, autorské – Karla Čapka, Bohumila Hrabala, ako aj slovník jazyka z obdobia komunistickej totality), rozšírili a skvalitnili sa korpusové zdroje, k dispozícii sú nové anotačné procedúry a vyhľadávacie nástroje. Edícia *Studie z korpusové lingvistiky* a jej jednotlivé zväzky však môžu byť aj s odstupom času metodologicky inšpiratívne a výsledkami realizovaných výskumov môžu poslúžiť pri komparatívnom štúdiu slovenčiny a češtiny, ako aj iných jazykov. Využiť sa pri tom dá jednak rozsiahly dokladový materiál uvedený v zborníku, jednak jedno z nesporných pozitív každého korpusu: možnosť opakovanej analýzy toho istého materiálu a verifikácie výsledkov.

- CVRČEK, Václav a kol.: Mluvnice současné češtiny. I. Praha: Nakladatelství Karolinum 2010. 354 s.
Český národní korpus – úvod a příručka uživatele. Ed. J. Koček – M. Kopřivová – K. Kučera. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK 2000. 159 s.
Frekvenční slovník češtiny. Ed.: F. Čermák – M. Křen. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004. 596 s.
GAJDOŠOVÁ, Katarína: Lingvistická analýza automatizovanej anotácie datívu adjektíva v heterogénnych menných skupinách v Slovenskom národnom korpusu. In: Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Ed.: M. Šimková. Bratislava: Veda 2010, s. 309 – 330.
Gramatika a korpus / Grammar & Corpora 2005. Ed. F. Štícha – J. Šimandl. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2007. 304 s.
Korpus jako zdroj dat o češtině. Ed. P. Karlík. Brno: Masarykova univerzita 2004. 208 s.
Možnosti a meze české gramatiky. Ed. F. Štícha. Praha: Academia 2006. 304 s.
Studie z korpusové lingvistiky. Ed. F. Čermák – J. Klímová – V. Petkevič. Acta Universitatis Carolinae. Philologica 1997, č. 3 – 4. Praha: Karolinum 2000. 531 s.
ŠIMKOVÁ, Mária: Výberový slovník termínov z počítačovej a korpusovej lingvistiky. In: Sondy do morfosyntaktického výskumu slovenčiny na korpusovom materiáli. Ed. M. Sokolová – M. Ivanová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2006, s. 187 – 193. Dostupný aj na [www: http://korpus.juls.savba.sk/publications/block1/2006-simkova-vyberovy%20slovník%20terminov.pdf](http://korpus.juls.savba.sk/publications/block1/2006-simkova-vyberovy%20slovník%20terminov.pdf)
ŠULC, Michal: Korpusová lingvistika. První vstup. Praha: Karolinum 1999. 94 s.

KORPUSOVÝ POHLED NA SPÁJATELNOST SLOV

(Kolokace. Studie z korpusové lingvistiky. Svazek 2. Ed. F. Čermák, M. Šulc. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Ústav Českého národního korpusu 2006. 452 s. ISBN 80-7106-863-2)

Daniela Majchráková

*Slovenský národný korpus Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: danam@korpus.sk*

V roku 2006 vyšiel druhý zväzok Studií z korpusové lingvistiky s názvom Kolokace. Táto zbierka 16 štúdií je prvým českým zborníkom venovaným danej tematike, hoci čiastkové výstupy sa objavili už skôr.¹

V úvodnom príspevku *Kolokace v lingvistice* (s. 9 – 16) František Čermák čitateľa oboznamuje so základnými poznatkami týkajúcimi sa kolokácií, čím mu poskytuje potrebnú teoretickú bázu pre jednotlivé štúdie zamerané na čiastkové otázky. Kolokácie autor považuje za kľúč k poznávaniu spôsobov, pravidiel a hraníc správa-

¹ Spomeňme napríklad štúdiu F. Čermáka Syntagmatika slovníku: typy lexikálných kombinácií. In: Čeština – univerzália a špecifika 3. Eds. Z. Hladká, P. Karlík. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity 2001, s. 223 – 232.

nia sa lexém a definuje ich ako zmysluplné spojenia slov, ktorých vznik je podmienený vzájomnou kolokabilitou (spájateľnosťou) a kompatibilitou (sémantickou viazanosťou). Každé slovo slovnej zásoby je jedinečné tým, že sa spája so špecifickou skupinou slov (kolokátov), s nimi vytvára kolokácie, ktoré spolu tvoria jeho kolokačnú paradigmu. F. Čermák predostiera svoje členenie kolokácií ako lexikálnych kombinácií vyskytujúcich sa v textoch a vyčleňuje niekoľko typov spojení od ustálených, sémanticky zviazaných (*cestovní kancelář, ležet ladem, černá díra*) až po voľné, náhodné spojenia (*virové hrátky, třesnutí vtipný*). Pojem kolokácie sa podľa autora spája s korpusmi textov, z ktorých sú identifikované na základe rôznych metód korpusovej lingvistiky. Vzájomný spoluvýskyt dvoch slov sa vyhodnocuje pomocou štatistických mier ako MI-score, t-score, Z-score, cost-criterion a ďalších. Z nich najčastejšie používané asociatívne miery na skúmanie spájateľnosti dvoch slov sú MI-score a t-score. Kým MI-score, miera vzájomnej informácie, nachádza najmä zriedkavejšie spojenia, t-score, miera kontrastu, je metóda vhodná pre frekventovanejšie slová.²

Nasledujúce príspevky zborníka sme v našom prehľade rozdelili podľa tematických okruhov. Korpusovým metódam identifikácie kolokácií v textoch sa v zborníku podrobne venujú autori troch štúdií. Analýzu kolokačných mier predstavil v príspevku *Kolokační míry a čeština: srovnání na datech Českého národního korpusu* (s. 223 – 248) Michal Křen. Autor sa zamerával na šesť štatistických mier, a to MI-score, t-score, log-likelihood, dice, odds a X^2 . Jeho výskumná metóda spočívala v aplikácii jednotlivých mier na bigramy obsahujúce vybrané kľúčové slová (päť slovných tvarov: *hlava, jazyk, křížem, když, jako* a päť lem: *nebezpečí, odpověď, pozornost, ohled, doprava*). Na základe analýz rozdelil kolokačné miery do troch skupín: prvú tvoria miery MI-score a odds, ktoré nachádzajú kolokácie výnimočné, málo frekventované, často však aj nesystémové (*zbystrit pozornost, křížem nařízeme*), v druhej skupine sú t-score a log-likelihood, ktoré pomáhajú identifikovať veľmi frekventované a často systémové kolokácie (*hlava nehlava, křížem krážem*). Tretia skupina štatistických mier, dice a X^2 , tvorí podľa autora umiernený prechod medzi dvoma predchádzajúcimi krajnými pólmí a môže byť vhodná na hľadanie kolokácií. Jedným z možných prístupov je aj kombinácia jednotlivých mier, napríklad MI-score a t-score, typická pre lexikografiu.

Cieľom štúdie Václava Cvrčka *Metoda zjišťování kolokační platnosti frekventovaných bigramů pomocí ranku* (s. 36 – 55) bolo ukázať spôsob ako odlišiť kolokácie, ktoré majú pevnejšiu väzbu danú systémovými jazykovými vzťahmi, od frekventovaných kombinácií slov, spojení bez týchto väzieb. Autor zisťoval kolokačnú

² Bližšie v publikácii ČERMÁK, František – BLATNÁ, Renata a kol.: Jak využívat Český národní korpus – studijní příručka. Praha: Lidové noviny – Ústav Českého národního korpusu 2005 alebo na <http://ucnk.ff.cuni.cz/>.

platnosť vzorky sto najfrekvencovanejších bigramov pomocou tzv. substitučnej metódy. Vychádzal z predpokladu, že pokiaľ je daný bigram kolokáciou a má v korpuse určitú frekvenciu, potom pozmenený bigram, vytvorený napríklad substitúciou, by mal mať frekvenciu výrazne odlišnú. Skúmal a porovnával štatistické miery kolo-kačných párov *cestovní kancelář – cestovní ruch, mít čas – trávit čas, milion korun – milion dolarů, valná hromada – valné shromáždění*. Podľa autora je možné túto metódu aplikovať len na veľmi frekvencované bigramy.

V ďalšom príspevku *Statistické metody hledání frazémů a idiomů v korpu-sech* (s. 94 – 106) sa František Čermák zaoberal možnosťami identifikácie frazeo-logických jednotiek v korpuse. Vytvoril zoznam automaticky vygenerovaných bigramov typu substantívum – adjektívum z korpusu SYN2000. Daný výstup ná-sledne filtroval podľa hodnoty MI-score. Ručným triedením lingvistického mate-riálu zistil, že frazémy je možné nájsť na celej škále MI-score. Dôvodom je fakt, že frazémy obsahujúce veľmi frekvencované komponenty, dosahujú nízke hodnoty MI-score, ako napríklad frazémy s častým komponentom *hlava* (frazéma *čistá hla-va* preto dosahuje hodnotu MI-score 2,617). Na identifikáciu frazém danej adjek-tívno-substantívnej štruktúry autor považuje za vhodné pásmo MI-score 18 až 7, pričom na úrovni MI-score 7 je možné pozorovať výrazný prechod od frazém k bežným kolokáciám.

Anna Čermáková v štúdiu *Kolokace a valence některých případů substantiv* (s. 107 – 141) sa pokúsila opísať valenciu českých substantív z lexikologického hľadiska. Autorka neopisuje valenciu iba z formálneho hľadiska, ale všima si aj javy s ňou spojené, napríklad kolokačné profily slov, ktoré vychádzajú z analýzy korpusových dát. V príspevku sa venuje trom okrajovým javom valencie substantív: koordinova-ným substantívnym výrazom (*civilizace a demokracie, tolerance a respektování*), no-minatívnej substantívnej valencii, ktorú tvoria dve po sebe nasledujúce substantíva s rovnakým denotátom (*chudák holka*), konkurencii genitívu a atributívneho adjektíva pri substantívach (*porost trávy – trávni porost*) a niekoľkonásobnej genitívnej valencii. V prípade tejto valencie zistila, že spoločnou charakteristikou analyzovaných slov je ich sémantická nesamostatnosť a silná tendencia ku genitívnej valencii (*vyhlášení stávkové pohotovosti od příštího týdne*). Štúdia predstavuje len čiastkový výskum, v neskoršej syntetickej práci (*Valence českých substantiv*, 2009), ktorej recenziu pri-pravujeme, podala autorka rozšírený výklad tejto problematiky.

Ako uvádza Milena Hnátková, cieľom jej príspevku *Typy a povaha kompen-tů neslovesných frazémů z hlediska lexikálního obsazení* (s. 142 – 167) bolo podrobiť analýze kombinácie slovných druhov v ustálených spojeniach, prevažne frazémach, z hľadiska slovnodruhového a lexikálneho obsadenia. Vychádzala zo zoznamu slov-ných spojení uvedených v Slovníku českej frazeologie a idiomatiky (SČFI). Najprv sa autorka venovala základným pojmom ako frazéma, kolokabilita, monokolokabi-

lita, kompatibilita a polysémia, ktoré vysvetľovala na príkladoch adjektív. V osobitnej časti príspevku sa venovala adjektívam ako komponentom frazém a rozdelila ich do niekoľkých sémantických skupín. Nakoniec vytvorila niekoľko slovnodruhových štruktúr na základe lexikálneho obsadenia frazém, konkrétne substantívne konštrukcie (*staré zlaté časy, agent provokatér, plnou parou vpřed*) a koordinácie (*nebe a dudy, oáza klidu a míru, tělem i duší*). Výsledkom tejto sondy bolo konštatovanie, že automatické spracovanie textu nám dáva možnosť automatického vyhľadávania frazém, ale ich automatická identifikácia je často nespoľahlivá.

Problematike lexikografického zachytenia kolokácií sa venovali autori Aleš Klégr a Pavlína Šaldová v štúdiu *Kolokační faux amis* (s. 168 – 177). Nastolením otázky kolokačných faux amis (tzv. zradných kolokácií ako translatologického problému) podčiarkujú potrebu skúmať prekladovú ekvivalenciu predovšetkým na rovine syntagmatických jednotiek. Rozlišujú tri typy kolokačných faux amis: transpozíčné, na základe typu transpozície, napr. *třít bídu/be poor*, ktoré vyžadujú slovnodruhový posun; modulačné, ktoré vyžadujú lexikálnu obmenu, napr. *vykročit pravou nohou/put best foot forward*; a adaptačné, ktoré je potrebné zásadne preformulovať, napr. *být solí v očích někomu/be a thorn in his flesh*. Samotní autori považujú toto delenie za hrubé a neúplné, možno ho použiť ako základ na podrobnejšiu analýzu zradných kolokácií a hľadanie ich ekvivalentov. Rovnako poukazujú na to, že na rozdiel od „zradných slov“ tvoria kolokačné faux amis dynamické celky, ktoré je v texte zväčša ťažké identifikovať.

Adverbiálnym kolokačným typom sa venovala v štúdiu *Kolokace některých intenzifikačních adverbii* (s. 178 – 222) Marie Kopřivová³. Najprv skúmala postavenie adverbii medzi ostatnými slovnými druhmi, potom na základe frekvencie pripravila výber intenzifikačných adverbii, pri ktorých sledovala spájateľnosť s adjektívom a adverbiom. Vyhľadávané spojenia rozdelila do dvoch skupín. Prvú skupinu tvoria napríklad adverbiá *daleko, ohromně, šíleně, náramně*, ktoré sa objavujú s adjektívom alebo adverbiom menej než v polovici svojich výskytov. Druhú skupinu tvoria adverbiá ako *velmi, velice, mnohem, značně, podstatně*, ktoré sa prevažne spájajú s adjektívami a averbiami. Zamerala sa tiež na typické kolokáty podľa hodnôt MI-score a t-score. Na základe analýz autorka napríklad zistila, že adverbiá *mnohem, daleko, podstatně* vyžadujú adverbiom alebo adjektívum v komparatíve, adverbii *náramně, ohromně, navýsost, neskonale* sa spájajú s kolokátmi s kladnými významami, adverbii *značně, strašlivě, příšerne* sa spájajú s negatívnymi významami. Porovnaním kolokátov tvarov *hluboko – hluboce, vysoko – vysoce a široko – široce* zas zistila, že tvary *hluboko, vysoko* majú konkrétne významy, zatiaľ čo *hluboce, vysoce, široce* majú významy abstraktné.

³ M. Kopřivová je aj autorkou publikácie Valence českých adjektiv (2006), ktorá je štvrtým zväzkom edície Studie z korpusové lingvistiky.

Problematicou lexikálnej sémantiky sa zaoberá František Čermák v štúdiu *Polysémie a kolokace: případ adjektiva měkký* (s. 56 – 93). Ako autor uvádza, jej cieľom je kritický náhľad na hlavné problémy lexikografickej praxe vyplývajúce z potreby opísať významy polysémických lexém. Vychádza z poznatku, že všetky potrebné informácie o význame slova sú uložené v jeho syntagmatike, v kontextovom použití slova. Analyzuje konkordancie adjektíva *měkký* a v nich obsiahnuté kolokácie, pričom sa zameriava na kolokabilitu adjektíva s rôznymi typmi substantív. Výsledkom tohto rozboru je sémantický profil slova pozostávajúci zo štyroch skupín substantív, a teda štyroch významov adjektíva *měkký*. Autor zdôrazňuje, že k dokonalému spracovaniu sémantiky lexémy patrí i spoľahlivá kvantitatívna informácia, predovšetkým frekvencia.

Nasledujúce tri príspevky obsahovali rozbor rôznych adjektívnych kolokácií. Pavel Vondrička sa v štúdiu *Významová spojitelnost adjektivních opozit* (s. 403 – 452) zaoberá štatistickým prehľadom najfrekventovanejších spojení opozitných stupňovateľných adjektív so substantívami. Vybral si niekoľko centrálnych párov adjektív s najvyššou frekvenciou výskytu vo Frekvenčnom slovníku češtiny (2004), napr. *velký – malý*, *dobrý – zlý / špatný*, *dlhý – krátký*, *starý – mladý*, a zisťoval v korpuse SYN2000, s akými substantívami sa uvedené adjektíva najčastejšie spájajú. Na základe tejto analýzy chcel postihnúť skutočnú šírku významu jednotlivých adjektív a porovnať, nakoľko a v akom kontexte ide skutočne o opozitá a do akej miery sa použitie týchto adjektív líši na základe významu a kontextu. Spáateľnosť jednotlivých adjektívnych opozit analyzoval z hľadiska ich ustálenosti a sémantickej a pragmatickej motivácie.

Cieľom príspevku Martina Stluku s názvom *Kolokace lexémů vel(i)ký a malý v nejstarší staročesky psané próze* (s. 362 – 373) bolo hľadanie kolokačných vzťahov adjektív *velký* (*veliký*) a *malý* vrátane ich derivátov v troch písomných pamiatkach staročeského písomníctva: v Pasionáli, v Živote Krista Pána a v Životoch svätých. Všetky tri rukopisy sú súčasťou diachrónnej časti Českého národného korpusu a sú čiastočne ručne lematizované. Autor určoval lexikálnu frekvenciu jednotlivých odvodenín daných adjektív (*malický*, *malichný*, *větší*) a následne analyzoval kolokácie a ich distribúciu v textoch (*veliký mor*, *veliká pohroma*, *veliké utrpení*). Autorovi sa podarilo identifikovať aj niekoľko ustálených spojení v češtine z prelomu 14. storočia, ktoré mal podložené výraznejšou frekvenciou výskytu (*Veliká noc*, *malá hodinka*).

Věra Schmiedtová sa v štúdiu *Volná a vázaná spojitelnost/kolokabilita názvů barev a jejich odstínů v češtině: analýza na základě ČNK* (s. 311 – 361) zamerala na kolokabilitu slov označujúcich farby, konkrétne spojení ich adjektívnych označení s adverbiami. Autorka zistila, že pri vyjadrovaní farebnej sýtosti sa používajú adverbá ako *temně*, *bledě*, *sytě*, *měkce*; pri vyjadrovaní intenzity farby sa používajú ad-

verbiá *oslnivě, zářivě, matně, tlumeně* a pod. Pri vybraných ustálených spojeniach označujúcich farbu analyzovala, s akými objektmi sa spájajú. Vytvorila štyri kategórie: *člověk, příroda, výrobky* a *abstraktá*. V prípade kategórie človek zistila, že niektoré pomenovania smerujú k monokolokabilite, napríklad adjektíva *blond, blondatý, snědý* a *prošedivělý* sa prevažne spájajú so substantívom *muž*. V poslednej časti príspevku sa autorka venovala prirovnaniam typu *mající barvu jako* a zistila, že k nim hovoriaci pristupuje tvorivo a okrem lexikalizovaných spojení nachádzala množstvo voľne utvorených spojení (*růžový jako dítě, hnědý jako čokoláda*).

Spájateľnosti predložiek sa venovali dvaja autori. Vladimír Petkevič (s. 262 – 310) analyzoval *Složitě předložkové skupiny (kolokace předložek a jmen)*. Ide o predložkové skupiny, ktoré obsahujú nominálne skupiny, kde po predložke nasleduje ako prvé meno v inom páde, než aký predložka valenčne vyžaduje, napr. *na deštěm smáčaném hřišti, ke státem řízenému hospodářství, k vámi citovanému bodu*. Cieľom autora bolo vytvoriť klasifikáciu týchto predložkových skupín na účely automatickej dezambiguácie textov v korpusoch češtiny, najmä na správnejšie určenie pádov mien. Jednotlivé typy podrobne klasifikoval, vytvoril hlavné štruktúrne typy zložitých predložkových skupín podľa jednotlivých pádov a každý typ doložil príkladmi z korpusu. Tieto poznatky boli použité na vytvorenie pravidiel, zapísaných v špeciálnom programovacom jazyku, na rozpoznávanie takýchto skupín slov v korpusoch.

Problematike viacslovných predložiek sa venovala Renata Blatná v štúdiu *Víceslovné předložky ve funkci víceslovných spojek* (s. 17 – 25). Skúmala slovnodruhový prechod predložiek typu *na základě něčeho, vzhledem k něčemu, v souvislosti s něčím, nehledě na něco*. Podľa autorky v tomto prípade hovoríme o extenzii javu, ktorého úzus je príznačný najmä pre odbornú literatúru. Slovnodruhový prechod je typický tým, že valenčná pádová pozícia viacslovnej predložky sa obsadzuje najčastejšie zámenom *ten* v neutre singuláru v príslušnom páde a za ňou nasleduje klauza uvedená spojkou alebo iným spájacím výrazom, napr. *na základě toho, že ...; vzhledem k tomu, že ...; v souvislosti s tím, zda ...; nehledě na to, že...* Autorka sa venovala podrobnej frekvenčnej analýze piatich vybraných štruktúrnych typov viacslovných predložiek. Jedným zo zistení je fakt, že najčastejším spájacím výrazom na začiatku vedľajšej klauzy je *že*, potom *který, co, kdo*, a v prípade adverbii *kdy* a *jak*.

Michal Šulc sa v príspevku *Slovní asociace versus korpusové kolokace* (s. 374 – 402) snažil dokázať, že nejde o totožné pojmy. Slovné asociácie chápal z psycholingvistického hľadiska ako slovné spojenia získané na základe asociačného testu a textové kolokácie ako štatisticky signifikantné spojenia slov. V svojom výskume porovnával zoznam kolokácií vygenerovaných a zoradených podľa hodnoty miery MI-score so zoznamom slovných asociácií získaných experimentálne na vzorke 50 respondentov, ktorí mali zaznamenávať asociácie k 150 podnetovým slovám. Autor zistil, že 35 % slovných asociácií z prvých miest zoznamu sa nevyskytovalo ani

v strednom pásme kolokačného zoznamu (v niektorých prípadoch dosahovali hodnotu MI-score menšiu ako 6). Vzhľadom na výraznú diskrepanciu autor tvrdí, že slovné asociácie nemožno stotožňovať s textovými kolokáciami.

Poslednou štúdiou je práca Karla Kučeru *Neustálené kolokace tvarů s provedenými a neprovedenými hláskovými změnami ve starších českých textech* (s. 249 – 261). Jedným z rysov staročeských textov je, že vedľa seba stoja tvary s uskutočnenými aj s neuskutočnenými hláskovými zmenami typu *učenej vlaský král, takovou nepruvodnú věc*. Autor si kládol otázku, či usporiadanie vývojovo starších a vývojovo mladších foriem v rámci jednej kolokácie je náhodné alebo súvisí s ich vlastnosťami? Vychádzal pri tom zo štyroch alternatívnych hypotéz, ktoré sa týkali preferencií starších alternantov proti mladším, zadnejším proti prednejším, nižších proti vyšším a diftongických proti monodiftongickým. Na výskum použil vzorku kolokácií, ktoré boli vyextrahované z diachrónej časti Českého národného korpusu. Kvantitatívnou analýzou 401 neustálených kolokácií obsahujúcich páry hláskových alternancií *ě – e, ó – uo, ý – ej, ú – ou, ie – í, uo – ú, é – í* zistil, že výber hláskových alternantov v kolokáciách nie je úplne náhodný a súvisí s tendenciou používať v prvej zložke kolokácie nižšie hláskové alternanty.

Tematický zborník *Kolokace* nám poskytuje prehľad výsledkov v oblasti výskumu spätelnosti slov v češtine. Jednotlivé štúdie môžu byť inšpiratívne pre ďalšie bádanie v tejto oblasti aj v iných jazykoch, najmä poukázaním na možnosti práce s korpusovými databázami a štatistickými nástrojmi. Na Slovensku sa výskum kolokácií v súčasnosti orientuje skôr lexikograficky, jedným z jeho výsledkov je *Slovník slovenských kolokácií* (pripravovaný od roku 2008), ktorý bude čoskoro dostupný v tlačenej i elektronickej podobe. V slovníku sa spracúvajú kolokačné profily najfrekvencovanejších substantív slovenčiny vytvorené pomocou štatistických nástrojov, z ktorých najefektívnejší je Sketch Engine. V čase zostavovania zborníka *Kolokace* tento nástroj ešte nebol k dispozícii.

REPREZENTATÍVNY VÝBER Z VEDECKÉHO DIELA

(FINDRA, Ján. 2009. Jazyk v kontextoch a v textoch. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2009. 317 s. ISBN 978-80-8083-924-6)

Vladimír Patrás

*Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
e-mail: patras@fhv.umb.sk*

Autorova ďalšia knižná monografia približuje pol stovky jeho bazových štúdií, usúvzťažnených do viac ako 300-stranového vlastného výberu z doterajšieho vedeckého diela. Z nadhľadovej pozície osvetľuje koncepčné piliere, teoreticko-metodologické pôdorysy, vedecké konštanty a premenné, pedagogické úvahy a osobnostné i osobné zázemie 50-ročného vytrvalého, trpezlivého a systematického putovania profesora Jána Findru po eticko-estetických, spoločensko-kultúrnych, jazykovo-komunikačných, lingvistických a najmä štylistických areáloch, v ktorých sa uplatňuje verbálna komunikácia.

Publikáciu, vydanú aj ako jeden z výsledkov riešenia vedeckého grantového projektu¹, vystužujú osvedčené vedeckovýskumné medzníky autorových bádateľských aktivít. Tieto minuciózne vybudované opory poznáme z jeho doterajšej tvorby, ktorá popri lingvistickej štylistike venuje pozornosť aj komunikologicky ladeným témam a sociolingvistickým vzťahom a súvislostiam. Výberu pomáha úspešne putovať k príjemcovi koncepčne premyslené, výrazovo pôsobivé vzájomné prepojenie a stvárnenie vedeckých motívov, náučných cieľov a didaktických zámerov. Uvedené determinanty sú v diele uvedené do viacúrovňových, logicko-príčinne pevných súvislostí, pravdaže, vrátane novoutvorených konotácií, ktoré sa zvyrazňujú práve v monografickom predstavení. Vzťahová sieť sa vo východiskovej podobe vedeckých štúdií či seriálovo pripravovaných článkov, uverejňovaných v časopisoch a zborníkoch, vcelku prirodzene nemohla preukázať v takomto syntetickom poňatí.

Nielen pre recenzovanú monografickú prácu, ale pre celú vedeckú spisbu J. Findru je príznačný dôsledný záujem o text v univerzálnom poňatí, systémovom metodologickom uchopení a predstavení. Autor pri skúmaní akéhokoľvek textu totiž vždy berie ohľad na teoretické, ale aj na praktické stránky jeho vzniku, prenosu a uplatňovania (zhodnotenia, prípadne zužitkovania) v dorozumievaní. Text opráv-

¹ Ide o projekt podporovaný Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied č. 1/4713/07 *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny*. Zodpovedným riešiteľom v tomto čase už uzavretého projektu bol J. Findra. Riešenie grantovej výskumnej úlohy sa uskutočnilo v rokoch 2007 – 2009 v sekcii slovenského jazyka a komunikácie Katedry slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných vied UMB v Banskej Bystrici. Findrova monografia obsahuje viacero štúdií, ktoré poslúžili riešiteľskej zostave ako súčasť koncepčných východísk pri budovaní skeletu príslušného vedeckého projektu.

nene poníma ako jedinečnú bilaterálnu entitu na úrovni langue i parole, avšak napospol so zreteľnými modelovými kontúrami, ktoré sa objavujú na priesečníku binárne usporiadaných parametrov a polygonálne usúvzťažných komunikačných podmienok. Text ako výsledok spoločenských predispozícií a individuálnych ambícií je nielen schopný, ale priam povinný vstúpiť do sociálno-komunikačného priestoru. Len takto môže získať svoj hodnotový rozmer a naplňovať svoje nezastupiteľné humanistické poslanie v príslušnom komunikujúcom spoločenstve.

Pri vnímaní, uchopení a hodnotení reprezentatívneho publikačného počínu profesora Findru nie je príliš náročné určiť leitmotív, odkryť účel či vcelku zreteľne identifikovať pravdepodobného adresáta diela. Ako už bolo naznačené, JAZYK V KONTEXTOCH A V TEXTOCH nanovo približuje a koncepčne zreťazuje obsahovo-tematické línie, ktoré badáme v celej doterajšej autorovej tvorbe. Sú zasadené do lingvisticko-štylistického teritória, ktorému sa otvárajú ďalšie – komunikačno-pragmatické, eticko-estetické a kulturologické územia.

Uvedenému poznaniu zodpovedá aj usporiadanie monografie, jej smerovanie a vlastný obsah. Publikačný zámer a zmysel vybraných a zoradených textov nespočíva v ich časovom, ale v motivicko-tematickom štruktúrovaní. Zostavovateľské úsilie zvýrazňuje Findrove vedecké dominanty, ktoré sa overili vo vedeckom kontexte a potvrdili aj v plynutí času. Autor – jazykovedec, skúsený vysokoškolský učiteľ a akademický funkcionár, verejný činiteľ, kultúrny pracovník – popri ťažiskovej jazykovednej problematike jemne vkomponúva do svojich textov aj myšlienky so všeobecnejším záberom a aplikačné súčasti: eticko-spoločenské náhľady, metodické poznatky a pedagogické odporúčania. Z komplexného hľadiska teda možno obsah a predurčenie diela považovať za vedecky a osobnostne reprezentatívne, s ambíciami hodnotne osloviť nielen členov samotnej jazykovednej komunity, vysokoškolských učiteľov a študentov, ale aj širšie kultúrne spoločenstvo.

J. Findra člení monografiu do troch okruhov, hierarchicky usporiadaných a prepojených na výslednici všeobecné (spoločenské, teoretické, potenciálne – invariantné) – špecifické (individuálne, praktické, aktuálne – variantné). V blokoch, kapitolách a, pravdaže, v ich návratnostiach a spätostiach vnímame popri tematických špecifikách niekedy priam vyžadované, inokedy zasa prípustné interdisciplinárne dotyky a prieniky. Kompozičnú os knihy utvárajú termíny *prirodzený jazyk a jeho roviny – národný jazyk – jazykový systém – hĺbková a povrchová rovina – modelové štruktúry textu – štýl, štylistika a štýléma – komunikácia* a v neposlednom rade aj *norma, žáner a kultúra vyjadrovania*, príp. *jazyková kultúra* ako prienikové faktory monografie. Predstavenie, usúvzťažnenie a rozvinutie motivických dominánt prináša v podobe čítavých, nadčasových štúdií najmä vysokú vedeckú hodnotu, racionálne konštatácie a cenné závery, nikdy však nie s „právom posledného slova“. Netreba zdôrazňovať prítomnosť odborne vyargumentovaného poukazovania na takpovediac

citlivé miesta v (nielen domácej, slovenskej) jazykovede, jazykovej situácii a komunikačných sférach s príslušnými textami, ktoré sa v nich uplatňujú a využívajú.

Prvú, teoreticko-metodologicky orientovanú časť JAZYKOVÉ A MIMOJAZYKOVÉ KONTEXTY otvárajú esejisticky ladené pristavenia. Dve vstupné štúdie – (EST)ETIKA KOMUNIKÁCIE a JAZYK AKO INDIVIDUÁLNY A SOCIÁLNY FENOMÉN – predstavujú nielen, ale aj koncepčný, kompozičný a hodnototvorný program celej publikácie. Nadhľadovo, zúčastnene, bez poučania, ale presvedčivo približujú i autorove životné konštanty a zaraďujú celé výberové dielo do širších spoločenských súvislostí vrátane vedeckej a vzdelávacej oblasti. V tomto okruhu je okrem iného pozoruhodné zistenie, že estetické parametre a funkcie sú prisudzované aj vecným textom; estetická hodnota nemusí byť identická len s umeleckou hodnotou. Estetický rozmer textu sa prostredníctvom paradigmatických vlastností štylém preukazuje na povrchovej úrovni textu. Findrova bilaterálna konceptualizácia v zmysle úsilia o harmóniu medzi hĺbkovou a povrchovou štruktúrou textu smeruje k poznaniu, že estetické stránky sú prejavom etického (hĺbkového) textového podložia.

Ďalšie štúdie z prvého okruhu sú venované jazykovej kultúre a kultúre vyjadrovania, (ú)nosnosti komunikovania v súlade, nezriedka kontraste s jeho sociopragmatickým smerovaním (JAZYKOVÁ KULTÚRA, KULTÚRA VYJADROVANIA, PREPÍNANIE KÓDU; JAZYKOVÁ KULTÚRA A KULTÚRA AKTUÁLNEHO TEXTU; NORMA, ÚZUS, JAZYKOVÁ PRAX). J. Findra zameriava pozornosť aj na príležitostné jazykové prejavy a texty z náboženskej komunikačnej sféry (KÁZEŇ V PRIESTORE NÁBOŽENSKEJ KOMUNIKAČNEJ SFÉRY) a na umelecký prednes a javiskovú reč (UMELECKÝ PREDNES AKO KOMUNIKÁCIA; JAVISKOVÁ REČ A VERŠ KLASICKEJ DRÁMY²). Bokom neponecháva ani komunikovanie prostredníctvom internetu (ŠTYLISTIKA INTERNETOVÝCH TEXTOV). Z hľadiska zmieneného grantového projektu, ktorý sa netají ambíciami prerásť do celoslovenského a medzinárodného výskumu, je poruke jeden z kľúčových teoretických príspevkov na výskumy hovorenej/ústnej komunikácie (PROGRAM VÝSKUMU REČOVEJ PRAXE V ÚSTNEJ VERBÁLNEJ KOMUNIKÁCIÍ).

V druhom bloku ANALYTICKÉ SONDY DO TEXTU sa spracúva problematika, viazaná na jednotlivé jazykové roviny. J. Findra všeobecne poukazuje na dynamické trendy v jazyku vrátane slovenčiny, ktoré možno zreteľne badať na všetkých plánoch jazykového systému. Pravdaže, inventár textových súčastí, vzťahov a súvislostí medzi nimi sa ako „paradigmatická zásobáreň“ funkčne zhodnocuje v úlohe štylém. Rámcové úvahy sa viažu k fónickej rovine (FREKVENCIA FONÉM V ÚSTNYCH PREJAVOCH; KVANTITA: SPISOVNÝ JAZYK VERZUS NÁREČIA; VETNÁ MODALITA A STAVBA TEXTU). Trvalý prínos do poznatkového teozauru nielen slovenskej štylistiky predstavujú príspevky o štylistickom využití slovnej zásoby (LEXIKA V TEXTE A SOCIÁLNO M KONTEXTE; K ŠTYLISTICKEJ KLASIFIKÁCIÍ SLOVNEJ ZÁSOBY; DYNAMIKA ŠTYLISTIKY LEXÉM; PREMENY SÉMANTI-

² Prajne poznamenajme, že tieto motívy sa stávajú základom ďalšej Findrovej monografie JAVISKOVÁ REČ A UMELECKÝ PREDNES, ktorá sa v čase písania recenzie nachádza v predfinálnom štádiu prípravy.

KY A ŠTYLISTIKY LEXÉM; INVARIANTNOSŤ SLOHOVÉHO VÝZNAMU; SYNONYMIA V JAZYKU; PROFESIONALIZMY AKO VRSTVA SLOVNEJ ZÁSOBY; DYNAMIKA ŠTYLISTICKÝCH VÝZNAMOV SLOVA), o štylistických možnostiach asymetrie medzi obsahom a formou v slovnej zásobe (O FUNKČNÝCH MOŽNOSTIACH POLYSÉMIE A HOMONYMIE) a o rozvinutí synonymie do priestoru mimo svojho „domovského prostredia“, teda najmä gramatiky (O ŠTYLISTIKE SYNTAGMY; Z FUNKČNÝCH MOŽNOSTÍ SYNTAKTICKEJ SYNONYMIE). Súbor analytických štúdií dopĺňajú pristavenia pri čiastkovej problematike (O KONKURENCII VZŤAŽNÝCH ZÁMEN ČO/KTORÝ; MIKROPARADIGMA SLANGU A ELIPSA *NEMUSÍM*).

Menej známa vedecká štúdia K ŠTYLISTICKEJ KLASIFIKÁCII NÁREČOVEJ LEXIKY potvrdzuje myšlienku J. Findru o úspešnom rozvinutí štylistickej pozornosti aj na iné roviny jazykového systému než na spisovnú formu (útvár, varietu) národného jazyka. Aj táto skutočnosť si nárokuje na vážny metodologický dosah. Autor prostredníctvom štylistického priezoru úspešne rehabilituje „nespisovné“ prvky, prostriedky a postupy, poukazujúc na ich diferencované využitie v komunikovaní. Jazyk sa takto životaschopne uplatňuje nie ako spoločenský korzet, ale stáva sa účinným a prirodzeným prostriedkom individuálnej slobody. Obrazne povedané: nepotrebuje byť spútaný do paragrafových formulácií, nechce podliehať úzkostlivej, dojemnej starostlivosti, ale žiada si predovšetkým kompetentného a zodpovedného používateľa.

Tretia časť ŠTYLÉMA A TEXTOVÉ MODELÝ predstavuje kvintesenciu Findrových náhľadov, konštatovaní a argumentácií, tvoriacich vedecký a autorský program i jeho nedávno vyjdenej monografickej publikácie ŠTYLISTIKA SLOVENČINY (2004). Popri usúvzťažnení kľúčovej terminológie do systémovej podoby (PREDMET ŠTYLISTIKY; ŠTÝL AKO ZÁKLADNÝ POJEM ŠTYLISTIKY; K PROBLEMATIKE KLASIFIKÁCIE ŠTÝLOV; ŠTYLÉMA A PARADIGMATIKA ŠTYLISTIKY; PARADIGMATICKÉ A SYNTAGMATICKÉ ZARADENIE PRVKOV V ŠTYLISTIKE; ŠTYLÉMA A TEXT; VYMEDZENIE ŠTÝLOVEJ VRSTVY; K PROBLEMATIKE INDIVIDUÁLNEHO ŠTÝLU) jadro tretieho tematického bloku tvoria modelové štruktúry v hĺbkovej a na povrchovej rovine s ich funkčným prienikom v žánri (INDIVIDUÁLNE A SOCIÁLNE DETERMINANTY KOMUNIKÁTU; KONŠTITUTÍVNE DETERMINANTY TEXTU; MODELOVÉ ŠTRUKTÚRY A TVORBA AKTUÁLNYCH TEXTOV; ŠTÝL AKO MODELOVÁ ŠTRUKTÚRA; SLOHOVÝ ÚTVAR V PRIESTORE TEXTOVÝCH MODELOV; ŽÁNER AKO MODELOVÁ ŠTRUKTÚRA TEXTU; ŠTRUKTÚRNE A FUNKČNÉ VZŤAHY MEDZI TEXTOVÝMI MODELMI).

Štúdia INDIVIDUÁLNE A SOCIÁLNE DETERMINANTY KOMUNIKÁTU našla svoje miesto takmer presne v polovici tretej časti. Pôvodne bola predstavená na prvej medzinárodnej vedeckej konferencii o komunikácii v r. 1991, ktorá úspešne otvorila seriál známych a dodnes pravidelne uskutočňovaných bystrických sociolingvistických podujatí. Štúdia sa radí medzi autorove najzásadnejšie všeobecnometodologické príspevky, premost'ujúce jazykovo-štylistický potenciál textových modelov s jeho komunikačným využitím. Textové modely/typy sú v nej precizované na báze logických zásad funkčnej klasifikácie (distribúcie, konfigurácie) neverbálnych vlastností pri-

buzného, porovnateľného rázu, schopné konštituovať ten-ktorý model (typ)³. Textové modely ako „sociálne („ideálne“) textové štruktúry sú vyabstrahované aj na pozadí individuálnych textov“ (s. 239).

Mimo pozornosti profesora Findru v knihe neostáva ani štylistický potenciál nadvetných členiacich jednotiek textu (ODSEK A ŽÁNER; ODSEK A ODSUPŇOVANIE TEXTU). Úvahy z posledného bloku prostredníctvom ich podstaty – vzťahu medzi *type* a *token* – tvoria pevnú súčasť (česko)slovenských a európskych bádateľských axiém. Ako celok poukazujú na účinnú spoluprácu medzi štylistikou a teoreticko-komunikačnými prístupmi k vedeckým výskumom a aplikáciám poznatkov v širokých rozmedziach svojej odbornej oblasti.

Súčasť publikácie utvára prehľad bibliografických odkazov s viac ako 300 jednotkami a výpovedne cenný menný register. Obe rámcové zložky presvedčivo dokazujú systematickú nadväznosť autorových prác na domáce vedecké prostredie, ale poukazujú aj na konkurencieschopnosť diela v medzinárodnom bádateľskom rozmere.

Vedecká monografia J. Findru JAZYK V KONTEXTOCH A V TEXTOCH sa prezentuje ako ucelený súbor moderných poznatkov s ukotvením v lingvistickej štylistike, ktorý však neodmieta či nepopiera ani interdisciplinárne inšpirácie. Prajme reprezentatívneho výberu ambiciózne vstúpiť do vedeckého prostredia a (nielen vysokoškolskej) didaktickej sféry a účinne osloviť každého vnímavého príjemcu s vypestovaným vzťahom k (jazyko)vede, prirodzenému jazyku a dorozumievaniu. Napokon zažejajme autorovi, aby i naďalej podliehal tvorivému nepokoju a predkladal verejnosti ďalšie hodnotné počiny zo svojej dielne.

³ Hlbkovo ide o aplikáciu fonologického princípu, známeho napr. z charakterizovania obligatórnych a fakultatívnych variantov foném podľa náhľadov N. S. Trubeckého z konca 30. rokov 20. storočia. (O pojme „distribúcia“ a problematike distribučných modelov sociálnych variantov v jazyku v poslednom období v slovanskom kontexte inšpiratívne uvažuje napr. KIKLEWICZ, Aleksander. 2009. Dystrybucyjny model odmian społecznych języka. In: *Stylistyka. XVIII. Styl i kreatywność*. Ed. S. Gajda. Opole: Uniwersytet Opolski; Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk 2009, s. 33 – 54.)

ĎALŠIA MONOGRAFIA NA POLI KOMPARATÍVNEJ LINGVISTIKY

(GALLO, Ján: Vyjadrovanie kategórie neurčitosti v ruštine. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2008. 186 s. ISBN: 978-80-8094-320-2)

Marta Lacková

*Fakulta prírodných vied Žilinskej univerzity v Žiline, Univerzitná 8215/1
010 26 Žilina, e-mail: marta.kadorova@fpv.uniza.sk*

Ján Gallo, odborný asistent na Katedre ruského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, nazval svoju vedeckú monografiu *Vyjadrovanie kategórie neurčitosti v ruštine a slovenčine*. Túto 186-stranovú publikáciu vydala Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre v roku 2008.

Recenzovaná monografia sa venuje problematike sémantickej kategórie neurčitosti a spôsobom jej vyjadrenia. Kategória neurčitosti predstavuje zložitú otázku pri štúdiu jazykov a na úvod treba zdôrazniť, že prostriedky jej vyjadrenia sú navzájom spojené vzťahmi, ktoré umožňujú stanoviť funkčné zákonitosti jazykov. Za východiskový jazyk svojho bádania si autor zvolil ruský jazyk. Neskôr porovnáva spôsoby vyjadrovania kategórie neurčitosti v slovenčine a čiastočne i v češtine.

Monografia Jána Gallu *Vyjadrovanie kategórie neurčitosti v ruštine a slovenčine* je koncipovaná do piatich kapitol, z ktorých každá sa venuje inému spôsobu vyjadrovania kategórie neurčitosti. Monografiu dopĺňa úvod, záver, resumé v ruskom jazyku, summary v anglickom jazyku, rozsiahly zoznam bibliografických odkazov (str. 164 – 178) a prameňov.

V prvej kapitole *KATEGÓRIA NEURČITOSTI AKO PROBLÉM POROVNÁVACEJ LINGVISTIKY* (str. 15 – 20) autor predkladá stručný pohľad na doterajší výskum v oblasti určitosti – neurčitosti. Úvodom konštatuje, že lingvistická literatúra ponúka množstvo výskumných prác orientovaných na sémantiku a prostriedky vyjadrovania určitosti – neurčitosti. Táto kategória sa analyzuje najmä v rámci jazykov, ktoré majú členy. Aj mnoho prác ruských jazykovedcov je venovaných práve týmto jazykom. Autor zohľadňuje aj lingvistické práce, ktoré sa týkajú sémantiky a prostriedkov určitosti – neurčitosti v jazykoch bez členov s dôrazom na ruský jazyk. Osobitnú pozornosť venuje autor termínom *funkčno-sémantické pole a pole určitosti – neurčitosti*, ktoré, ako autor správne uvádza, považuje A. S. Krylov za funkčnú jednotu.

V druhej kapitole *LEXIKÁLNY SPÔSOB VYJADRENIA KATEGÓRIE NEURČITOSTI* (str. 21 – 50) sa po stručnom úvode do histórie problematiky v centre pozornosti autora nachádzajú neurčité zámená a príslovky ako základné prostriedky lexikálneho spôsobu vyjadrenia kategórie neurčitosti, pričom rozlišuje tri základné typy ich referenčného použitia: 1. Neurčité zámeno alebo príslovka sa vzťahuje k objektu síce jedinečnému, ale adresá-

tovi neznámemu, a teda pre neho aj neidentifikovateľnému; 2. Neurčité zámeno alebo príslovka sa vzťahuje k ľubovoľnému objektu danej triedy; 3. Neurčité zámeno alebo príslovka sa vzťahuje k triede objektov ako celku. Všetky tri typy použitia sú doplnené príkladmi. Záver kapitoly tvorí prehľadná tabuľka použitia neurčitých zámen a prísloviek v ruskom jazyku v porovnaní so slovenčinou. Tabuľka má aj didaktický význam a môže poslúžiť slovenským študentom pri praktickom osvojovaní si ruského jazyka.

V tretej kapitole LEXIKÁLNO-SÉMANTICKÝ SPÔSOB VYJADRENIA KATEGÓRIE NEURČITOSTI (str. 51 – 82) poskytuje autor prehľad o lexikálnych jednotkách s významom neurčitého množstva v ruštine s prekladmi jednotlivých príkladov do slovenčiny. Tieto lexikálne jednotky nazýva aj ako *neurčité kvantitatívne slová*. V druhej časti kapitoly autor skúma kategóriu slov, ktoré sa v ruskej i slovenskej jazykovednej literatúre považujú za *neurčito-quantitatívne číslovky*, resp. *neurčité číslovky*. V závere kapitoly je pomerne rozsiahly priestor venovaný neurčitým číslovkám v slovenskom jazyku, ktoré sa rozdeľujú do piatich skupín na: 1. neurčité základné číslovky; 2. neurčité skupinové číslovky; 3. neurčité násobné číslovky; 4. neurčité radové číslovky; 5. neurčité druhové číslovky. Podnetné sú zistenia autora, že v súčasných jazykoch prebieha aktívny proces vytvárania kategórie neurčitého množstva.

V štvrtej kapitole SYNTAKTICKÝ SPÔSOB VYJADROVANIA KATEGÓRIE NEURČITOSTI (str. 83 – 96) nájdeme analýzu viacerých syntaktických prostriedkov, ktoré slúžia na vyjadrenie kategórie neurčitosti. Ide najmä o aktuálne členenie výpovede, pričom autor analyzuje najmä termíny, ktoré sa používajú v rovnakom význame – *téma, réma, východisko výpovede, jadro výpovede*, atď. Potvrdzuje tak, že určitosť – neurčitosť a téma – réma sa križujú, ale nie sú úplne rovnaké. Autor sa ďalej sústreďuje na najabstraktnejšie a najpravidelnejšie druhy fungovania prostriedkov vyjadrovania určitosti – neurčitosti subjektu – slovosled a vetný prízvuk. Na základe analýzy viacerých príkladov konštatuje, že nejde o špecializované prostriedky vyjadrovania kategórie určitosti – neurčitosti v ruskom jazyku.

V piatej, najrozsiahlejšej, a teda ťažiskovej kapitole (str. 97 – 147) KONTEXTOVO-SYNTAKTICKÝ SPÔSOB VYJADROVANIA KATEGÓRIE NEURČITOSTI sa podrobne analyzujú konštrukcie, ktoré sú vo svojej podstate syntaktickým spôsobom interpretovania neurčitosti, no zároveň existujú v jazyku spolu s inými spôsobmi. Na tomto mieste je nutné podotknúť, že v týchto konštrukciách sa pozícia agensa – osoby nerealizuje. Ide predovšetkým o: 1. vety s neurčitým podmetom; 2. vety so všeobecným podmetom; 3. dvojčlenné vety s infinitívom v úlohe podmetu; 4. infinitívne jednočlenné vety; 5. jednočlenné vety so slovesným alebo menným predikátom v 3. osobe jednotného čísla.

V úvode piatej kapitoly sa autor venuje histórii bádania v tejto oblasti, najmä v rámci ruskej lingvistickej tradície, kde koexistujú dva zásadné prístupy k skúmanej problematike: Vety s neurčitým a všeobecným podmetom sa buď skúmajú ako

jedna kategória viet, alebo ako dva osobitné, ale blízke typy viet, ktoré sa odlišujú stupňom vyčlenenia podmetu. V kontexte toho sa spomína aj česká a slovenská produkcia, ktorá má v centre pozornosti vety s neurčitým alebo všeobecným podmetom (J. Rybák, J. Svetlík, J. Oravec, M. Kubík a ďalší).

Na záver už iba dodajme, že podnetná a aktuálna práca J. Gallu patrí k tým dielam, ktoré prinášajú systematický a pomerne ucelený pohľad na skúmanú problematiku na poli komparatívnej lingvistiky. Treba vyzdvihnúť, že monografia je spracovaná metodologicky prehľadne, s možnými aplikáciami nielen v oblasti teórie jazyka, ale aj v pedagogickej a prekladateľskej praxi.

PIATY DIEL VOJVODINSKÝCH SLOVAKISTICKÝCH ŠTÚDIÍ

(Slovakistický zborník 5. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť
2009, 110 s. ISBN 978-80-224-1094-6)

Marián Kamenčík, Peter Gregorík

*Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Cyrila a Metoda
v Trnave, e-mail: mkamencik@gmail.com*

Slovakistická vojvodinská spoločnosť zakorenila v Slovakistickom zborníku dobrú tradíciu ako prezentovať slovakistické vedecké aktivity vojvodinských slovakistov v spolupráci s lingvistami a literárnymi vedcami zo Slovenska. Toto číslo Slovakistického zborníka redakčne pripravil prof. Michal Týr a realizáciu jeho vydania finančne podporil aj Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí. Vedecké prieniky a vzájomnou reflexiou obohacovaný teoreticko-metodologický myšlienkový obeh vojvodinských i slovenských slovakistov úspešne rezultujú v nevyhnutnej potrebe takéhoto prezentačno-konfrontačného fóra, akým je predkladaný zborník. Naznačený „dvojhlas“ vedeckej slovakistiky manifestuje aj v poradí piate číslo Slovakistického zborníka, ktoré vychádza v jeden rok so štvrtým zväzkom. I tento fakt ukazuje na dobrú „kondíciu“ slovakistických výskumov, potrebu ich častejšej prezentácie. Dôležité tiež je, že vydanie druhého zväzku v jednom roku vyplýva z rastúceho dopytu preverovať a diskurzívne reagovať na tieto vedecké rezultáty. Ako bolo dobrým zvykom v predchádzajúcich zväzkoch, tak aj tento rešpektuje zaužívanú štruktúru jednotlivých rubriek. Dominujú štúdie z oblasti jazykovedy (6 prác), za ktorými nasledujú dve literárnovedné práce. Koncepciu zborníka následne dopĺňajú rubriky „Recenzie“ a „Jubileum“.

V jazykovednej časti ponúkajú slovakistické štúdie niekoľko zaujímavých príspevkov, ktoré sa týkajú jazykového systému slovenčiny, ale i aktuálnych komunikačných otázok v bilingválnom prostredí či slovakistiky vo Vojvodine. Ponúkajú tiež tri recenzie aktuálnych publikácií: mimoriadne rozsiahlu recenziu knihy Miroslava Dudka *Zachránený jazyk* (Anna Makišová), recenziu najnovšej monografie Jána Kačalu *Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine* (Juraj Glovňa) a recenziu knihy Márie Myjavcovej *Slovenská jazyková čítanka. O Slovenskom jazyku vo vojvodine* (Zuzana Týrová). Nemožno zabudnúť na zdravicu od Jána Kačalu pre známu osobnosť vojvodinskej slovakistiky docentku Máriu Myjavcovú pri príležitosti jej významného životného jubilea.

V úvodnej štúdii s názvom KONCEPT ČLENITOSTI JADRA VETY sa Ján Kačala, popredný slovenský syntaktik a jedna z najvýznamnejších postáv súčasnej slovenskej jazykovedy, zaoberá duálnou podstatou vety, resp. jej gramatickým a sémantickým jadrom. Nadväzuje tak na svoju najnovšiu monografiu *Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine* (Matica slovenská, 2009), ale i na svoje staršie práce ako napr. *Sloveso a sémantická štruktúra vety* (1989), *Syntaktický systém jazyka* (1998) či na množstvo štúdií v zborníkoch a časopisoch. Práce profesora Kačalu sa vždy vyznačujú systémovým charakterom a terminologickou presnosťou. V jeho koncepcii nie je nič náhodné, všetko má svoje pevné a systémové miesto. Podobne pristupuje aj ku koncepcii syntetického gramatického a sémantického jadra vety, ktoré môže byť rozčlenené (dvojčlenné vety) alebo nerozčlenené (jednočlenné vety). Samotné konštatovanie týchto faktov nie je ničím prevratným, Kačala však na základe teoretických dôkazov a analýzy konkrétneho jazykového materiálu spresňuje a ohraničuje všeobecne známe fakty (v už spomínanej monografii *Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine* sa zaoberá aj spornými typmi viet z hľadiska členitosti jadra). Tak ako vždy, aj v tejto štúdii má autor presne určený metodologicky adekvátny postup, ktorým sa plynulo dostane až k záverečnému výsledku. V úvodnej časti štúdie uvádza krátky prehľad slovenských (Hattala, Czambel, Škultéty, Damborský) a českých autorov (Zubaty, Mathesius, Trost, Trávníček...), ktorí sa vo väčšej či v menšej miere zaoberali otázkami členitosti vety. Oporným bodom Kačalovej koncepcie je to, že veta môže jestvovať v dvoch reálnych jazykovosystémových podobách podmienených konštrukčnými princípmi. Tak vznikajú vety s rozčleneným gramatickým a sémantickým jadrom alebo s nerozčleneným. Ide v podstate o princíp jednoty v dualite (s. 9). Túto koncepciu podopiera aj jestvovaním paralelných princípov v iných sférach spojených s jazykom, ale i v samotnom jazyku, napr. v znakových jednotkách. Autorov prínos však nie je v hľadaní rozdielov medzi dvoma základnými typmi viet z hľadiska členitosti, naopak. Jednočlenné a dvojčlenné vety považuje za rovnocenné súčasti jazykového systému aj komunikácie. To dokazuje na existencii paralelných dvojčlenných

a jednočlenných viet (Tatry sa mi páčia. / V Tatrách sa mi páči.) Rozdiel medzi dvojčlenným a jednočlenným jadrom vety je teda iba „rýdzo jazykový a nie je bezprostredne podmienený zobrazovanou mimojazykovou skutočnosťou“. (s. 12). Štúdia je ďalším z podnetných príspevkov autora v oblasti syntaktického výskumu slovenčiny, v ktorom neustále dokazuje svoju vysokú vedeckú kvalitu. Ostáva nám iba dúfať, že nezostane iba pri čiastkových výstupoch, ale že sa dočkáme aj komplexného akademického spracovania syntaxe slovenského jazyka, ktoré už slovenčine skutočne bytostne chýba a že inštitúcie, ktoré by sa týmto problémom mali zaoberať, sa ním aj zaoberať budú. Inak budeme musieť okolitým krajinám naďalej závidieť to, čo my nemáme.

Michal Týr sa v štúdiu *DÔSLEDKY ÚPRAV RYTMICKÉHO ZÁKONA NA TVORENIE SLOV A SKLOŇOVANIE* zaoberá javom, ktorý v posledných rokoch rozkmotril časť slovenských jazykovedcov a naďalej vyvoláva mnohé otázky. Ako príklad môžu slúžiť slovné „prestrelky“ na stránkach Slovenskej reči pred niekoľkými rokmi. Autor svoj príspevok rozvrhol do niekoľkých častí. V úvode podáva stručný prehľad danej problematiky v Pravidlách slovenského pravopisu pred rokom 1991. Jadro jeho štúdie však tvorí aktuálny stav a používanie rytmického zákona v niektorých problematických prípadoch. Ide o kvantitu v príponách *-ár*, *-áreň* a kvantitu v prechodníkových a prídavných príponách *-úc*, *-úci*. Chronologicky a vyčerpávajúco podáva evolúciu rytmického zákona v týchto prípadoch v PSP od roku 1991 až do roku 2000, no aj v Príručke slovenského pravopisu pre školy a prax (Ripka, Imrichová, Skladaná 2005). Ťažiskovú časť štúdie tvorí porovnávanie PSP a Slovníka súčasného slovenského jazyka A – G (2006). Autor pracuje nielen s kvalitatívnymi, ale i s kvantitatívnymi faktmi – na základe údajov z Retrográdneho slovníka slovenčiny (Mistrík 1976). Možno napísať, že autor vyčerpávajúco obsiahol problematické javy rytmického zákona a uvádza pri nich možné dvojtvary, teda tvary s uplatnením rytmického zákona i tvary bez jeho uplatnenia. V závere práce uvádza závažný fakt: „Zdá sa, že v praxi sa jednoducho neujali tvary typu *mliekar*, *mliekareň*, *bábkar*, *frézar*; a preto SSSJ vrátil aj pôvodné“ (s. 22). Ide o dosť problematické tvrdenie a zrejme by si vyžiadalo podrobnejší výskum, no ak autor vychádza z údajov v SSSJ, tak má pravdu. Treba však podotknúť, že SSSJ nemá platnosť kodifikačnej príručky a platná je kodifikácia v PSP z roku 2000.

Už názov štúdie Martina Ološtiaka *K TRIEDENIU VIACSLOVNÝCH POMENOVANÍ* prezrádza jej obsah. Ološtiak nadväzuje na svoju prácu v oblasti lexikálneho systému slovenčiny a v tejto práci sa zameria na klasifikáciu viacslovných pomenovaní v slovenčine. Konceptne vychádza najmä z prác J. Furdíka, ale odvoláva sa napr. i na J. Kuchařa, J. Kačalu či A. Jarošová. V štúdiu tak predstavuje a tvorivo využíva niekoľko prístupov ku klasifikácii viacslovných pomenovaní. Pridržiava sa syntaktickej motivácie viacslovných pomenovaní a ich hraničného postavenia medzi lexi-

kou a syntaxou. Z funkčného hľadiska sa drží delenia viacslovných pomenovaní na frazémy, odborné termíny, vlastné mená a lexikalizované spojenia. Prínosom jeho práce je najmä charakteristika poslednej skupiny. Ološtiak navrhuje pre tieto lexikálne jednotky termín neutrálne viacslovné pomenovania a uvádza relevantné dôvody pre toto pomenovanie. Z konštrukčného hľadiska rozdelil viacslovné jednotky na hyposyntagmatické, syntagmatické a hypersyntagmatické, no hyposyntagmatické považuje za syntakticky nemotivované, keďže sa v nich nerealizuje syntaktický vzťah a v niektorých prípadoch navrhuje uvažovať o morfologickej motivácii (v rámci, v spojitosti s...). Ološtiakov príspevok je teoreticky úplný a zároveň je podopretý aj jazykovým materiálom, čím otvára možnosť podrobnejšieho spracovania danej lexikálnej problematiky.

Anna Makišová sa v príspevku SLOVENČINA AKO MATERINSKÝ A NEMATERINSKÝ JAZYK V OBLASTI VYSOKÉHO VZDELÁVANIA VO VOJVODINE zaoberá slovakistikou v tejto časti Srbska. Pre Slovákov žijúcich na území Slovenskej republiky prináša mnohé zaujímavé informácie o tom, že Slováci a slovakistika nemajú svoje miesto iba na Slovensku, ale aj za jeho hranicami, ba čo viac, i tam tvorivo prebieha proces vyučovania a výskumu slovenčiny. V úvode autorka uvádza faktografické údaje z Vojvodiny o menšinách a ich právach, najmä v oblasti vyučovania slovenčiny, ktorá sa v Novom Sade začala v roku 1961. Podrobne informuje o predmetoch vyučovaných v slovenčine, pedagógoch, a dokonca aj o knižnom fonde. Študenti sa delia podľa toho, či je pre nich slovenčina materinský jazyk alebo nie, existuje i forma vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka. Makišová referuje aj o vyučovaní slovenčiny v Báčskom Petrovci a v Belehrade. Jej príspevok je prehľadným informačným zdrojom o vyučovaní slovenčiny v Srbsku, aby sme nezabudli, že i za hranicami Slovenskej republiky žijú rodáci, ktorí sa zaujímajú o slovenčinu a zveľaďujú ju vo svojom prostredí.

Ladislav György rozpracoval problematiku bilingvizmu v príspevku SLOVENČINA V KONTEXTE SLOVENSKO-MAĎARSKÉHO BILINGVIZMU (OKRES VEĽKÝ KRTIŠ). Predstavuje výsledky sociolingvistického výskumu hovorených prejavov z bilingválneho slovensko-maďarského prostredia v okrese Veľký Krtíš. Štúdia je metodologicky rozvrhnutá do niekoľkých častí. V úvode objasňuje metodicko-technické otázky a výskumný postup. Autor použil metódu priameho pozorovania i dotazníkovú metódu. Skúmanú skupinu rozdelil do troch funkčných skupín: len po slovensky hovoriaci bilingvisti; bilingvisti, pre ktorých je bilingvizmus prirodzeným javom; aditívni bilingvisti. Je veľká škoda, že rozsah príspevku neumožnil autorovi zverejniť podrobnejšie a najmä prehľadnejšie výstupy jeho výskumu, hoci v úvode o tom píše. Zaujímavá by bola napr. kategória zhody vo viacnásobných prísudkoch (hoci by sme mohli polemizovať, či zhodu možno považovať za kategóriu), ktorú v práci spomína. V záverečnej časti štúdie autor uvádza zistené fakty o hovorenej podobe sloven-

činy a maďarčiny v meste Veľký Krtíš na základe stanovených kritérií a tiež faktory prepínania kódov. Najväčšie odchýlky od normy autor zistil vo zvukovej rovine, naopak najstabilnejšou je syntaktická rovina. Príspevok vhodne dopĺňa výskum verbálnej komunikácie v danej oblasti, miernym negatívom je absencia graficky znázornených výstupov, ktoré by ho urobili prehľadnejším.

Zuzana Týrová vo svojom príspevku *POUŽÍVANIE FRAZEOLGIZMOV V BILINGVÁL-NOM PROSTREDÍ* sleduje slovensko-srbské bilingválne prostredie a používanie slovenských frazeologizmov v tomto prostredí. Správne vychádza z toho, že stupeň ovládania frazeologizmov poukazuje na jazykovú vyspelosť používateľa. Predpokladá však, že slovenská enkláva vo Vojvodine musí vykazovať istý stupeň autonómnosti v jazykovom vývine, a to sa musí odraziť aj na forme frazeologických jednotiek, ktoré sú v kontakte s iným jazykom. Na niekoľkých príkladoch, v ktorých sa pôvodná forma frazeologizmu čiastočne obmenila, to aj dokazuje (trasie sa za korunou / trasie sa za dinárom). Z jej štúdie vyplýva, že výskum frazeológie vojvodinských Slovákov si zasluhuje hlbší výskum, ktorý môže priniesť zaujímavé výsledky.

Ako predznamenáva rímska dvojka za titulom štúdie Zuzany Hurtajovej s názvom *PO STOPÁCH „LITERÁRNEJ ARCHEOLÓGIE“ II. K niektorým stredovekým slovesným motívom a ich starovekým protoverziám*, tak s témou „literárnej archeológie“ nás nezoznamuje prvýkrát. Tento fakt naznačuje dlhodobý a sústredený záujem autorky o korigovanie často skreslených, mechanicky preberaných a nekriticky vžitých názorov o pôvode niektorých motívov v stredovekej literatúre, no i v neskorších obdobiach. Voľnejší obsah špecificky formulovaného modelu „literárnej archeológie“ je výsledkom širšie koncipovanej predstavy o civilizačno-kultúrnom pohybe archetypálnej štruktúry istej motívickej paradigmy, ktorá sa významne a funkčne uplatňuje aj v slovesnom umení. Interaktívne pole Hurtajovej uvažovania predstavuje praktické overovanie nosnosti pojmov ako „inkulturácia“, „infiltrácia“, respektíve „prenos“ na materiáli epických a epizujúcich žánrov stredovekej literárnej proveniencie v konkrétnom motívickom prevedení. Z ich početnosti si interpretačne všíma sedem zaujímavých motívov. Ide o postavu stredovekého rytiera; postavu pomocníka, služobníka-dôverníka; motív čiernych a bielych plachiet; motív zväzku prútov; postavu literárnych šašov; motív vši v stredovekej anekdote; folklórny motív stromu/kríka, z ktorého vystrekne krv a napokon text štúdie uzatvára analýzou motívu pohodenia nechceného dieťaťa v lese. Minuciózne interpretačno-analytické vstupy do genézy jednotlivých motívov a motívických jadier príkladne dokladujú zvrchovaný princíp, ktorý určuje ich funkčné upotrebenie v rôznom priestore časovej, kultúrnej, geografickej a religióznej proveniencie. Tento princíp možno rozpoznať práve v procesoch fluktuácie – migrácie v priestore rôznych úrovní civilizačných kódov (kultúrny, náboženský atď.) a ich obsahovej transformácie (významové posuny, prekrývania, prieniky). Práca veľmi aktuálnym spôsobom načiera do problematiky výskumu star-

šej slovenskej literatúry, ktorej odborná reflexia je už tradične v rukách jednotlivcov literárnovednej menšiny a vzťahuje prostredníctvom analyzovaných motívov recepcné pole výskumu komparatívnym ťahom na jednej strane k starovekým kultúrno-civilizačným protoverziám skúmaných motívov, aby sa na druhej strane časovým oblúkom aktualizovala tieto motívy v novodobých literárnych obdobiach. Z tohto hľadiska sú ponúkané analýzy dobrou príležitosťou pozvať do diskurzu nielen literárny, ale i historický, mytologický, folklórny, kultúrny či semiotický kontext. Hurtajová v práci dokazuje, že stredoveká motivická inštrumentácia v slovesnom umení predstavuje nezanedbateľný rezervoár významového vrstvenia, ktoré prezentuje vlastné videnie sveta a odovzdáva ho ďalej. Týmto spôsobom sa stredoveká recepcná paradigma chápania jednotlivých motívov stala významným katalyzátorom pre úspešné fungovanie predmetných motívov aj v ďalších esteticko-umeleckých epochách. Práca je prínosná z viacerých hľadísk. Okrem prehľadnej, podrobnej a argumentačne vhodnými príkladmi dokladovanej analýzy a svojim takmer lexikografickým spracovaním pomôže každému záujemcovi najmä pri interpretácii textov stredovekej proveniencie, ktorí majú ambíciu hlbšie preniknúť do starobylého pôvodu slovesných motívov, aby s nimi mohli adekvátne narábať. Je potrebné, aby vznikali štúdie podobného razenia, kde moderný človek v rozširujúcom sa multikultúrnom prostredí Európy dokázal kompetentne nahliadať do vzniku, genézy a miery osvojenia si niektorých významových kódov.

Druhou a zároveň poslednou literárnovednou štúdiou v tomto čísle Slovakistického zborníka sa predstavila Marína Šimáková-Speváková (PRIENIKY A PARALELY MEDZI PRÓZOU VÍŤAZOSLAVA HRONCA A SRBSKOU PRÓZOU Z KONCA ŠEŠŤDESIATYCH, SEDEMDESIATYCH A OSEMDESIATYCH ROKOV). Predmetom jej záujmu je prozaická tvorba Vítázoslava Hronca, ktorú sa pokúša na základe nahmatávania afinít so srbskou prózou vývinovo a typologicky zdefinovať v časovom horizonte troch decénií (60., 70. a 80 roky 20. storočia). Vítázoslav Hronec reprezentuje autorskú elitu spisovateľov slovenskej dolnozemskej enklávy. V oblasti prozaickej spisby ho možno spolu so Zlatkom Benkom považovať za jej umelecky najvýraznejšiu osobnosť. Je len správnym krokom autorky, že vníma tvorbu V. Hronca ako jednu z dominant umeleckej originality, ktorá nemôže zostať bez primeranej teoretickej reflexie a konfrontácie so srbským literárnym kontextom. Porovnávacia perspektíva predstavuje optimálnu metodologickú aktivitu ako naznačiť presah prozaickej tvorby V. Hronca k srbským autorom. Predmetné jadro komparatívneho náhľadu na problematiku autora položila do skúmania modernistických a postmodernistických tendencií v dokazovaní poetologických analógií V. Hronca a srbských autorov. Pozadie jej výskumu rámcuje dobrá orientácia v srbskom literárnom priestore i interpretačne kritické vyrovnávanie sa s pluralitou názorov teoretického zhodnocovania tohto priestoru. Autorka problematizuje vývinový oblúk Hroncovej tvorby v skúmanom období

a ukazuje ako sa postupne mení jeho modernistická narácia na postmodernistickú. Na uvedenom výskumnom príklade autorka dokladá pestrosť dotykových plôch rôznych dolnozemských autorov píšucich rôznymi rečami. Zároveň stimulatívne komparačný polomer primeranej reflexie upozorňuje na zaujímavý rámec spoločných tvorivých čŕt. Takto zadaný multikultúrny odkaz, ktorý implicitne vyviera z rozvíjania podnetov M. Harpáňa, upozorňuje na moment prehodnotenia existujúceho kontextu vojvodinskej literatúry, a preto autorka navrhuje túto paradigmu redefinovať, aby „vojvodinský kontext mohol byť novým východiskom v interpretácii tak menšinových, ako aj väčšinových autorov pre spoločnú skúsenosť v dejinách“ (s. 73). Nech je formulácia tejto podnetnej úlohy ďalším krokom k poznávaniu kontaktných vzťahov, prienikov a paralel menšinových a väčšinových literatúr v dolnozemskej literárnej priestore. Svojím bádateľským zameraním je práca vhodným metodologickým i faktografickým prológom k prenikavejšej interpretačnej systematizácii dolnozemských literárnych vzťahov. Veríme, že autorka túto isto potrebnú konfrontáciu využije i v ďalších prácach.

Odbornosť a vedecká aktuálnosť príspevkov piateho zväzku Slovakistického zborníka je dobrým dokladom toho, že je stále potrebná fundovaná reflexia jazykových i literárnych problémov slovakistiky aj s ohľadom na slovenský dolnozemský kontext.

ŽIVOTNÉ JUBLEUM PROF. PHDR. JURAJA GLOVNŮ, CSC.

Marián Macho*Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Konštantína filozofa v Nitre,
Štefánikova 67, 949 74 Nitra, e-mail: mmacho@ukf.sk*

Na Nový rok 2011 si slovenská jazykovedná obec pripomenula okrúhle životné jubileum dlhoročného pracovníka Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre prof. PhDr. Juraja Glovnů, CSc. Azda nielen štyri jednotky v dátume jeho narodenia – symboly jednoty a nerozdelenia – prispeli k tomu, že osobný život i vedecko-pedagogická činnosť jubilanta sa vyznačuje permanentným úsilím harmonizovať, zjednocovať, syntetizovať a – čo ako jeho bývalý doktorand a mladší kolega môžem potvrdiť – vnášať pokoj i súlad.

Prof. Juraj Glovnů sa narodil 1. januára 1951 vo Veľkej Lomnici v okrese Kežmarok. Po maturite na Strednej všeobecnovzdelávacej škole v Kežmarku (1969) absolvoval vysokoškolské štúdium slovenského a nemeckého jazyka na Filozofickej fakulte v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (1969 – 1975). Na tejto fakulte obhájil aj rigoróznú prácu na tému USTÁLENÁ OBRAZNOSŤ V TITULKOCH DENNEJ TLAČE (1978). Kandidátsku dizertačnú prácu na tému ELIPSA V PÍSANÝCH TEXTOCH SO ZRETEĽOM NA VYUČOVANIE SLOVENSKÉHO JAZYKA (školiťel prof. PhDr. Ján Oravec, DrSc.) obhájil v roku 1985 v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave. Krátko po absolvovaní štúdia začal pracovať ako odborný asistent, neskôr docent (od roku 1989) a profesor (od roku 2006) v odbore slovenský jazyk na nitrianskej Univerzite Konštantína Filozofa (predtým Vysokej škole pedagogickej), s ktorou je jeho profesionálny život kontinuálne zviazaný až dodnes.

Aktivity prof. J. Glovnů na poli jazyka a lingvistiky môžeme rozdeliť najmä do pedagogickej, vedeckej a organizačno-inštitucionálnej oblasti. Ako pedagóg prednáša a vedie semináre z úvodu do štúdia jazykov, lexicológie a frazeológie, odborne profilujú i ľudsky motivujú niekoľko generácií budúcich učiteľov slovenčiny, adeptov vedeckého bádania na poli jazykovedy, prekladateľov a tlmočníkov a najnovšie aj editorov a vydavateľov. Organickou súčasťou pedagogickej dimenzie jubilantovho pôsobenia je dlhoročná systematická činnosť lektora slovenského jazyka a kultúry na zahraničných univerzitných pracoviskách. Taxatívne vymenovanie lektorských zastavení naznačuje jeho lingvodidaktický záujem o materčinu v roli cudzieho jazyka a vzácne pedagogické majstrovstvo, ktoré sa stretáva so živým ohlasom u posluchá-

čov aj na nemeckých a rakúskych univerzitách. Meno Juraja Glovňu je spojené s lektorátmi na univerzitných pracoviskách ako je Institut für Slawistik der Humboldt-Universität in Berlin (1986 – 1991), Slawisches Institut der Wiener Universität (1996 – 1999, 2001 – 2003), Slawisches Institut der Universität in Köln am Rhein (2003 – 2007). V roku 2009 nabrala jeho lektorská trajektória južný smer: terajším pôsobiskom prof. J. Glovňu je Katedra slovenského jazyka a literatúry (Odsek za slovakistiku) Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade, kde prednáša lexikológiu, frazeológiu, teóriu jazykovej kultúry a vedie semináre zo štylistiky a fonetiky, cvičenia z jazykovej kultúry a praktickej štylistiky pre študentov žurnalistiky.

Jubilant sa v bádateľskej činnosti orientuje predovšetkým na otázky súčasnej lingvistiky. Výsledky jeho niekoľkoročnej vedeckovýskumnej aktivity sumarizuje monografia DYNAMIKA KÓDU A REČI (Nitra 2002). Na úvahy o kóde (systéme, langue) a reči, t. j. realizácii systému, parole a o základných otázkach teórie jazyka nadväzujú reflexie v štyroch oblastiach jazyka – v syntaxi, vo frazeológii, v lingvistike prekladu i v sociolingvisticky orientovaných štúdiách. Venuje sa elipse a rozličným typom kondenzácie, skúma fungovanie frazém v reči v expresívnom kóde i pri výstavbe špecifických textov, napr. titulkov, vtipov a poézie. Štúdie venované lingvistike prekladov sú zacielené na tie texty, pri ktorých je existenčnou podmienkou komutácia formy a funkcie (poetické texty, modlitby a vtipy). Socio- a etnolingvisticky zamerané štúdie ústia do výskumu jazyka viedenských Slovákov, ktorému sa venoval v rámci medzinárodného projektu, zameraného na „zabudnutú menšinu“ – rakúskych Slovákov. Súhrne možno povedať, že monografia predstavuje dvojvrstvový prínos do poznávacieho fondu slovenskej jazykovedy: prvú vrstvu tvoria výskumné texty, ktoré nie sú v domácej lingvistike dostatočne prebádané (elipsa, irónia, vtip, modlitba), druhú zase epistemologický potenciál výkladov, v ktorých sa prejavuje, dolníkovsky povedané, pragmatická potencia používateľa vo vzťahu k svojmu jazyku.

Nemenej zaujímavou výskumnou oblasťou je porovnávanie nemeckého a slovenského frazeologického fondu. Konfrontačno-kontrastívny výskum, na ktorom sa jubilant podieľal, vyústil do vydania trojjazyčného slovníka SLOVAKISCHE, RUSSISCHE UND DEUTSCHE PHRASEOLOGISMEN. EIN HANDBUCH FÜR STUDIERENDE (Nümbrecht 2007, spoluautori Jutta Lindner, Ulrich Obst). Slovník je koncipovaný ako študijná príručka pre študentov slovenčiny ako cudzieho jazyka, no môže byť i dobrým pomocníkom pre prekladateľov a – širšie – všetkých záujemcov o základný frazeologický fond troch obsiahnutých jazykov (okrem slovenčiny aj nemčiny a ruštiny).

Okrem imanentnej jazykovedy skúma aj fungovanie jazyka v societe. Výsledkom spomenutého širšie koncipovaného sociolingvistického výskumu jazyka Slovákov v Rakúsku je knižná publikácia DIE UNBEKANNTE MINDERHEIT. SLOWAKEN IN WIEN UND NIEDERÖSTERREICH IM 19. UND 20. JAHRHUNDERT (Frankfurt am Main – Wien 2005), v ktorej v stati DIE ETHNOLINGUISTISCHE ANALYSE DER SLOWAKEN IN WIEN zacie-

lil svoju pozornosť na osobitosti jazykovej situácie, interkultúrnú komunikáciu, jazykové interferencie, prienikové variety a prepínanie kódu (code-switching) v rečovej komunikácii viedenských Slovákov.

Súčasťou vedeckého „portfólia“ prof. J. Glovňu je i teória a prax vyučovania slovenského jazyka ako cudzieho jazyka, a to na pozadí postulátov kognitívnej lingvistiky, teórie bilingvizmu a hybridizácie jazykov. Mnohorozmerná pluralitná orientácia jubilanta sa odráža v desiatkach štúdií a recenzií publikovaných v domácich i zahraničných zborníkoch a periodikách. Svoj vedecký potenciál a skúsenosti využíva aj pri riešení domácich i medzinárodných výskumných a vzdelávacích projektov, napr. v projekte Euronounce zameranom na analýzu a nácvik výslovnosti v niektorých slovanských jazykoch a nemčine či v projekte NIL – ZLEPŠENÍM JAZYKOVÝCH ZRUČNOSTÍ K PRÍPRAVE KVALITNÝCH JOINT DEGREES, realizovanom v spolupráci s nórskymi a islandskými univerzitami v Agderi, Nord-Trondelagu a Reykjavíku.

Dôležitou zložkou aktivít prof. J. Glovňu je aj jeho organizačno-inštitucionálna činnosť. Viedol Katedru slovenského jazyka FF UKF v Nitre (1996 – 1998, 2001 – 2003, 2007 – 2009), bol členom komisie Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky (2001 – 2003), v ostatných rokoch je posudzovateľom lingvistických projektov tejto agentúry, je členom Ústrednej jazykovej rady, poradného orgánu ministra kultúry (od roku 2008), členom redakčnej rady časopisu Kultúra slova (od roku 2007), členom Slovenského komitétu slavistov (od roku 2009), členom Komisie pre slovanské spisovné jazyky pri Medzinárodnom výbore slavistov (od roku 2009), v rokoch 2007 – 2009 bol predsedom Jazykového odboru Matice slovenskej.

O dynamike jeho povahy svedčia aj aktivity, spojené s pôsobením medzi dolnozemskými Slovákmí. V priebehu uplynulého roka viedol v Novom Sade o. i. kurz jazykovej kultúry pre novinárov, redaktorov, jazykových redaktorov a dopisovateľov. Nepreženieme, ak povieme, že každý, kto mal možnosť osobne spoznať jubilanta, ocenil jeho organizačný talent, operatívnu rozhodovacia (a to aj vo vypätých situáciách, keď sa okrem taktu a diplomacie vyžadovali aj zručnosti z „krízového manažmentu“), schopnosť hľadať kompromisy. Neodmysliteľnou súčasťou tejto črty jeho osobnosti je zmysel pre humor a permanentný optimizmus, ktorý prenáša aj do svojho okolia.

Stručný a zďaleka nie vyčerpávajúci výpočet aktivít stavia život prof. PhDr. Juraja Glovňu, CSc., do svetla, v ktorom vidno, že – požičajúc si obraznosť biblickej paraboly – svoje talenty nezakopal do zeme, ale zúročil ich. Do ďalšieho života želáme jubilantovi pevné zdravie, mnoho tvorivých síl, bergsonovský *élan vital* a životný optimizmus, ktorý v prehojnej miere rozdáva vôkol seba.

Ad multos annos!

VÝZNAMNÉ ŽIVOTNÉ JUBILEUM PhDr. ANNY ŠEBESTOVEJ

Klára Buzássyová

*Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: klarab@juls.savba.sk*

Človek sa stáva dobrým lexikografom viacročnou skúsenosťou získanou sústredenou prácou v tejto špecializácii, ktorej rozvíjaniu dobre prospieva popri jazykovom, filologickom vzdelaní široký kultúrny rozhľad, v dnešných časoch, pravdaže, flexibilita, schopnosť pohotovo a pružne si osvojovať a uplatňovať všetko, čo prináša so sebou počítačová lexikografia. V neposlednej miere patrí do „výbavy“ dobrého lexikografa vyvinutý, vycibrený jazykový cit (potrebný najmä na orientovanie sa v bohatých jazykových zdrojoch, ale aj z mnohých iných dôvodov). Medzi skúsené lexikografky patrí v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV členka kolektívu oddelenia súčasnej lexikológie a lexikografie PhDr. Anna Šebestová, ktorá všetky spomenuté vlastnosti a danosti má a využíva ich pri vypracúvaní Slovníka súčasného slovenského jazyka. 17. januára 2011 sa dožila významného životného jubilea.

Anna Šebestová získala vysokoškolské vzdelanie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v odbore tlmočníctva a prekladateľstva (angličtina – ruština) v rokoch 1970 – 1975. Táto univerzita jej v r. 1988 udelila titul PhDr. Po krátkom pôsobení v Edičnom stredisku Vládneho výboru pre cestovný ruch pri Reklamnom podniku ERPO pracovala niekoľko rokov ako odborná pracovníčka v Ústrednej knižnici Slovenskej akadémie vied v oddelení medzinárodnej výmeny publikácií (pre anglofónnu oblasť). V Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV jubilančka pracuje už dvadsaťpäť rokov (od r. 1986). Výbornou školou profesionálneho života bolo A. Šebestovej prvé oddelenie, do ktorého sa dostala – oddelenie slovanských jazykov Jazykovedného ústavu. Prišla do kolektívu, ktorý pomaly už završoval dlhoročnú prácu na šesťzväzkovom Veľkom slovensko-ruskom slovníku (VSRS). A. Šebestová je spoluautorkou posledných dvoch zväzkov tohto významného lexikografického diela (5. zv. 1993; 6. zv. 1995). Do lexikografického umenia (aj remesla) ju zaučali také naslovovzaté odborníčky, ako boli Mária Filkusová, Viktória Dorotjaková, Eleonóra Kučerová a, pravdaže, vedúca autorského kolektívu docentka Ella Sekaninová, DrSc. Užitočné jej bolo nepochybne tvorivé ovzdušie a spolupráca s kolegami – rovesníkmi Alexandrou Jarošovou, Petrom Ďurčom, Magdou Petrufovou, Ľubicou Balážovou a ďalšími. Do dejín slovenskej jazykovedy v oblasti lexikológie a (najmä dvojazyčnej) lexikografie sa VSRS, ako ho stručne nazývame a ako je známe, zapísal teóriou ekvivalentácie, ktorá sa stala istým vzorom a inšpiračným návodom na uplatňovanie aj v iných dvojazyčných prekladových slovníkových dielach na Slovensku aj za jeho hranicami.

A. Šebestová patrí spolu s ďalšími kolegyňami medzi pracovníčky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ktoré v r. 1995 výrazne posilnili kolektív vypracúvajúci nový viaczväzkový výkladový Slovník súčasného slovenského jazyka a stali sa oporou tohto diela. Je spoluautorkou prvého zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka A – G (2006), takisto druhého zväzku H – L, ktorý sa v dňoch písania tohto článku odovzdáva do tlače. Jubilantka pokračuje v tejto práci vypracúvaním heslových statí tretieho zväzku tohto slovníka písmen M – O. Popri koncipovaní, editovaní a všetkých ďalších fázach tejto práce A. Šebestová v tomto diele venuje osobitnú pozornosť spracúvaniu odbornej terminológie. Pripravuje databázu konzultantov, súbory terminologických hesiel jednotlivých odborných oblastí ako podklady pre externých konzultantov, zabezpečuje kontakt s konzultantmi, stará sa o potrebné doplnenie chýbajúcich termínov, o koordináciu medzi autorkami a stručne, o celú túto náročnú agendu. Významnou pracovnou oblasťou jubilantky je vedecký a odborný preklad. Sama prekladá odborné texty, vyhotovuje odborné posudky prekladov z angličtiny, či už ako členka porôt v univerziádach FFUK, ako posudzovateľka slovenských uchádzačov o post prekladateľov v inštitúciách Európskej únie, aj ako členka kolektívov bilingválnych a aj viacjazyčných lexikografických diel spracúvajúcich terminologickú lexiku. Porov. napríklad DICTIONARY OF SOCIAL PROTECTION TERMS, SLOVAKIAN – ENGLISH, ENGLISH – SLOVAKIAN, the Consensus project ZZ-9710-0028 EPOS Health Consultants, Germany, European Commission, 2000, local experts, linguists/translators A. Jarošová, A. Šebestová. Zúčastnila sa aj na tvorbe glosára – GLOSSARY OF SOCIAL PROTECTION TERMS, ENGLISH – BULGARIAN – MACEDONIAN – ROMANIAN – SLOVAKIAN...(2000). Spolu s A. Jarošovou sú spoluautorkami lexikografického diela PASSPORT, Anglicko-slovenský slovník s príkladom použitia hesiel vo vetách, PASSPORT ENGLISH – SLOVAK LEARNER'S DICTIONARY, KERNEMAN SEMILINGUAL DICTIONARIES; editor: Raphael Gefen; preklad. Drahomíra Ondrová, Mária Badinská, Anna Šebestová, Alexandra Jarošová, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá spol. s r. o. (2003).

Vynikajúce organizačné schopnosti A. Šebestová uplatňovala v Slovenskej spoločnosti prekladateľov odbornej literatúry (SSPOL), (rokoch 1997 – 1999 bola podpredsedníčkou tejto organizácie, v rokoch 1999 – 2005 jej predsedníčkou). Treba povedať, že vďaka spolupráci jazykovedcov zo Slovenskej akadémie vied s touto organizáciou, ako aj so Slovenskou spoločnosťou prekladateľov umeleckej literatúry (SSPUL) sa výsledky jazykovedného základného výskumu dostávajú rýchlejšie do aplikatívnej polohy a do spoločenskej praxe. Ceníme si iniciatívnu prácu A. Šebestovej, lebo prekladatelia odbornej aj umeleckej literatúry sú významnou cieľovou skupinou lexikografických diel vydávaných Jazykovedným ústavom a vďačnými, ale aj náročnými čitateľmi rozličných typov slovníkov. Je potešujúce, že prednášky, ktoré odznievajú na seminároch venovaných tejto problematike, existujú aj v podobe cyklicky publikovaných účelových publikácií. Spomeniem tu aspoň zborník Od-

borný preklad. 2. Tvorba a využívanie prekladových, terminologických a výkladových slovníkov (Bratislava 2006). Bližšie sa o tematike týchto seminárov môžu záujemcovia dozvedieť z bilančného článku našej oslávenkyne Desat' rokov slovníkových seminárov v Slovenskej spoločnosti prekladateľov odbornej literatúry publikovanom v druhom zväzku (2006, s. 5 – 9). Práve dnes, keď niektorí jednotlivci vyslovujú pochybnosti o zmysluplnosti Literárneho fondu, ktorý je spoluorganizátorom slovníkových seminárov, konaných často v Domove slovenských spisovateľov v Budmericiach, hodno pripomenúť, že prostredie Domova slovenských spisovateľov poskytuje priaznivé, tvorivé ovzdušie a podmienky nielen na individuálne tvorivé pobyty spisovateľov pôvodnej slovenskej tvorby, ale aj na aktivity prekladateľov, vedcov, pedagógov, organizované samosprávnymi organizáciami, akými sú aj spoločnosti SSPOL a SSPUL. Ony výrazne udržiavajú a dvíhajú úroveň slovenskej kultúry. Keď oceňujeme zásluhy jubilujúcej A. Šebestovej v organizácii aktivít, ktoré vykonávajú spomínané slovenské spoločnosti, nemôžeme vynechať podujatia s medzinárodným dosahom. Vyzdvihnúť treba najmä medzinárodnú konferenciu, ktorá sa konala pod záštitou Medzinárodnej federácie prekladateľov (FIT) Preklad z/do málo rozšírených európskych jazykov Translation from/into European Languages of Limited Diffusion (Smolenice 3. – 5. novembra 2001). A. Šebestová a A. Rády boli podpredsedami organizačného výboru tohto významného podujatia, na ktorom sa zúčastnilo 91 prekladateľov zo 14 krajín sveta.

Napokon, ale skutočne v neposlednom rade, pri príležitosti vzácneho jubilea PhDr. Anny Šebestovej oceňujeme jej reprezentačné aktivity, ktorými propaguje výsledky slovenského lexikologického a lexikografického výskumu a osobitne SLOVNÍKA SÚČASNÉHO SLOVENSKEHO JAZYKA doma aj za hranicami Slovenska, a to aj na podujatiach konaných vo vzdialených krajinách – na 18. svetovom kongrese Medzinárodnej federácie prekladateľov (FIT) v Šanghaji (2008); porov. Processing of Terminology in the Dictionary of Contemporary Slovak Language (DCSL). In. Current Issues in Language Studies, 2009, roč. 1, č. 1, s. 66 – 74. O spoločnostiach prekladateľov (odborného a umeleckého prekladu na Slovensku jubilančka predniesla príspevok aj v Madride (v r. 2005). S vďakou si pripomíname záslužnú prácu našej jubilujúcej kolegyne PhDr. Anny Šebestovej. Taká bohatá činnosť, a to popri lexikografickej práci, ktorá tvorí základ, a ktorá sama je mimoriadne náročná, je možná len vďaka pracovitosti, húževnatosti a v neposlednom rade schopnosti a ochote permanentne sa sebavzdelávať. V prípade jubilančky to nie je len čosi proklamatívne, ale samozrejmä vec.

Milá Hanka, kolegovia, priatelia, spolupracovníci z Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV, redakcia časopisu Slovenská reč Ti ďakujú za všetko, čo si v jazykovede, osobitne v lexikografickej práci, vykonala. Takisto si vážime tvoje aktivity v prekladateľských organizáciách Slovenska. Do ďalšej práce Ti želáme veľa zdravia, spokojnosti v rodine a neutíchajúci elán do ďalších tvorivých rokov.

K ŽIVOTNÉMU JUBILEU JANY PEKAROVIČOVEJ

Pavol Žigo

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: pavolz@juls.savba.sk*

Tohtoročný dvadsiaty piaty január bol späť s okrúhlym životným jubileom docentky PhDr. Jany Pekarovičovej, PhD., slovakistky z Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a riaditeľky Metodického centra Studia Academica Slovaca a jeho letnej školy. Jubilantkino pracovné zradenie sa začalo formovať počas vysokoškolských štúdií na Filozofickej fakulte UK v Bratislave (1969 – 1974, slovenský jazyk a literatúra, ruský jazyk a literatúra) tým, že už v r. 1974 mala v Budapešti na starosti jazykovú prípravu maďarských študentov, ktorí sa pripravovali na vysokoškolské štúdium na Slovensku. V rokoch 1977 – 1981 jej poslaním bola jazyková príprava nemeckých študentov na Univerzite Martina Luthera v Halle, po stredoškolskej pedagogickej praxi pôsobila v rokoch 1987 – 1989 v Ústave jazykovej a odbornej prípravy v Bratislave. Od roku 1989 až do súčasnosti pôsobí na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.

Do povedomia slovakistov a slavistov sa docentka J. Pekarovičová zapísala viac ako neúnavná propagátorka slovenského jazyka a slovenskej kultúry najmä na zahraničných slovakistických a slavistických pracoviskách. V tejto práci zúročuje poznatky zo svojho pôsobenia v Inštitúte slavistiky Univerzity vo Viedni, Inštitúte prekladateľstva a tlmočníctva vo Viedni a na tamjšom Inštitúte slovanských jazykov Hospodárskej univerzity (1990 – 1993) V rokoch 1998 – 1999 pôsobila v Inštitúte slavistiky Univerzity v Regensburgu, kde okrem vyučovania slovenčiny viedla semináre z interkultúrnej komunikácie. V rámci vzdelávacích programov Socrates/Erasmus sa aj zásluhou J. Pekarovičovej slovenský jazyk a naša národná kultúra významne etablovala aj na Univerzite v Jyväskylä (Fínsko, 2002) a upevnilo sa jej postavenie v rámci slovanských jazykov na univerzitách v Regensburgu (2005), v Katoviciach (1995, 2003, 2006) a v Budapešti (2004). Veľký význam z hľadiska postavenia slovenského jazyka v zahraničí a jeho upevňovania pri vyučovaní jazyka menším mala aj jubilantkina účasť na Metodických dňoch v Slovenskom Komlóši (2003) a v Budapešti (2004, 2005) zameraná na vzdelávanie učiteľov slovenských základných a stredných škôl v Maďarsku.

Okrem výchovy zahraničných slovakistov a slavistov vedie doc. J. Pekarovičová na Katedre slovenského jazyka a literatúry FFUK semináre (kurzy) z odbornej komunikácie, interkultúrnej komunikácie a reálií Slovenska, orientované na aplikovanú lingvistiku v jej súčasnom, najmä praktickom ponímaní. Slovenský jazyk sa v rámci takto chápaného vzdelávania a zásluhou spolupráce so slovakistickými cen-

trami a lektorátmi slovenského jazyka stáva súčasťou systematického slavistického vzdelávania na zahraničných univerzitách. Tieto jubilantkine skúsenosti sa premietli do obsahu jej monografií: *SLOVAKISTIKA V ZAHRANIČÍ* (2001), *SLOVENČINA AKO CUDZÍ JAZYK – PREDMET APLIKOVANEJ LINGVISTIKY* (2004) a účasťou na príprave kolektívnych prác *KAPITOLKY ZO SLOVENSKEHO JAZYKA* (1999), *SLOVENČINA PRE CUDZINCOV, PRAKTICKÁ FONETICKÁ PRÍRUČKA* (2005) a *SLOVACICUM. SÚČASNÉ SLOVENSKO* (2006).

Významnú úlohu v propagácii slovenského jazyka a slovenskej kultúry má aj funkcia riaditeľky letnej školy *Studia Academica Slovaca*, v rámci ktorej doc. J. Pekarovičová zaraďuje do každoročného cyklu prednášok a zborníkov z tohto podujatia najnovšie poznatky z výskumov v slovenskom jazyku. Zásluhou aktívnej účasti popredných jazykovedcov z univerzitných pracovísk aj ústavov SAV sa najnovšie poznatky jazykovedy a ostatných spoločenských aj prírodných vied veľmi efektívne a rýchlo dostávajú do rozličných kútov sveta. Za túto významnú a zásluhnú prácu udelil minister školstva doc. PhDr. Jane Pekarovičovej, PhD., k jej životnému jubileu Medailu sv. Gorazda a dekan Filozofickej fakulty UK ju vyznamenal najvyšším fakultným ocenením – Zlatou medailou Filozofickej fakulty UK. K mnohým gratulantom sa pripája aj redakcia nášho časopisu a do ďalších rokov želá jubilantke dobré zdravie, veľa síl, úspechov, inšpirácie, elánu a nehynúcej energie pri šírení dobrého mena slovenského jazyka a našej kultúry v zahraničí.

NEDOŽITÉ DEVÄŤDESIATE NARODENINY JOZEFA MISTRÍKA

Ján Findra

*Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
e-mail: findra@fhv.umb.sk*

Ak platí, že slovenská štylistika sa ako osobitná lingvistická disciplína začala programovo rozvíjať v druhej polovici minulého storočia, rovnako je pravdou, že na jej rozvoji, rozširovaní i prehľbovaní jej výskumného priestoru má zakladateľský podiel predovšetkým Jozef Mistrík. A hoci sa tento fakt už opakovane pripomínal pri rozličných jubilejných príležitostiach, nemožno ho nezopakovať ani pri nedožitých deväťdesiatych narodeninách jednej z najvýznamnejších a najvýraznejších osobností slovenskej lingvistiky. Práve vďaka jej aktívnej a neobyčajne plodnej štyridsaťročnej prítomnosti v našej jazykovede – najprv v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV (v rokoch 1961 až 1965) a potom až do smrti v roku 2000 na univerzitných pracoviskách doma i v zahraničí – sa totiž slovenská štylistika aj v medzinárodnom kontexte etablovala ako moderná lingvistická disciplína.

Ako zakladateľská, čo znamená tvorivá, originálna, hľadajúca a nachádzajúca, objavujúca i objaviteľská, a teda inšpiratívna osobnosť sa však Jozef Mistrík neuplatnil iba v jazykovede. Všade tam, kde sa na svojej osudovej ceste životom ocitol, zanechal nezmazateľné stopy, ktoré podávajú svedectvo o jeho zakladateľských počinoch a o originalite jeho aktivít. Nehľadal totiž vychodené cestičky, cieľavedome i odvážne vstupoval aj a najmä do neprebádaných priestorov, aby ich po prvý raz alebo novo a originálne sprístupňoval odbornej a spravidla aj širšej kultúrnej verejnosti. Pri pohľade na zistené fakty sa mohol spoľahnúť na svoju nevyčerpatelnú invenciu a pri ich analýze a interpretácii dokázal uplatňovať nové postupy a metódy.

Prvú etapu tejto jeho cesty vyznačujú míľniky rokov 1941 – 1961. Začínal ako učiteľ v rodnej Španej Doline a potom desať rokov pôsobil ako stredoškolský profesor v Trenčíne a v Bratislave. Je príznačné, že popri pedagogickej práci sa venoval aj výskumu v oblasti stenografie. A tak bolo prirodzené, že v roku 1953 nastúpil ako výskumný pracovník do Stenografického ústavu v Bratislave, kde zastával aj funkciu riaditeľa. Tu mohol naplno rozvinúť svoje vedecké i organizačné aktivity. Publikoval množstvo teoreticko-metodologických statí i praktických príručiek zo stenografie či strojopisu a zároveň organizoval teoretické i praktické školenia pre stenografy. So svojimi spolupracovníkmi vypracoval nový systém slovenského skratkopisu pre nevidiacich, ako aj vyšší, tzv. druhý stupeň krátenia, ktorým sa podstatne zvýšila efektívnosť stenografického záznamu. Už táto jeho vedeckovýskumná, popularizačná i organizačná činnosť bola v priamom dotyku so slovom. A tak bolo prirodzené, že si svoje vzdelanie rozšíril štúdiom slovenského a ruského jazyka na Filozofickej fakulte UK v Bratislave.

Práve s tým je spojený hlavný míľnik v živote Jozefa Mistríka, vyznačený rokom 1961, ktorý má pre slovenskú jazykovedu osobitný význam. V tomto roku nastúpil ako vedecký pracovník do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, odkiaľ po piatich rokoch prešiel na Komenského univerzitu. Na týchto výskumných a pedagogických pracoviskách sa najprv venoval morfológii a syntaxi, čo súviselo aj s výskumným programom Jazykovedného ústavu. No už v tom istom čase a postupne predovšetkým sa programovo, sústredene a systematicky začal venovať štylistickej problematike. V skutočnosti však práve prostredníctvom nej vlastne obsiahol nielen všetky roviny jazykového systému, ale vo funkčnej korešpondencii medzi jazykom a textom vstupoval aj na pôdu literárnej vedy i ostatných spoločenskovedných oblastí. Túto jeho cestu východiskovo predznamenal **PRAKTICKÁ SLOVENSKÁ ŠTYLISTIKA**. To bol teoreticko-metodologický zárodok Mistríkových vedeckých štylistík, ktoré v priebehu rokov 1961 – 1995 vyšli v ôsmich vydaniach. Na princípe obrátenej poschodovej pyramídy rozširoval nielen ich rozsah (Praktická slovenská štylistika má 200 strán, ostatné vydanie ŠTYLISTIKY v roku 1995 má 600 strán), ale prehľboval najmä ich obsah, takže ani jedno ďalšie vydanie nebolo opakovaním predchádzajúceho. Takto postupne prepracúval originálnu koncepciu štylistiky, ktorá ako kom-

plexná jazykovedná disciplína vstupuje aj do oblastí široko ponímanej paralingvistickej a extralingvistickej problematiky a presahujúc hranice lingvistiky, prináša nové zistenia v teórii textu, literárnej vede, rétorike, ako aj v hierarchicky diferencovanej komunikačnej praxi.

Už v tomto monumentálnom projekte teoreticko-metodologicky, analyticky a interpretačne pokrýval tzv. biele miesta slovenskej štylistiky, o ktorých v čase jeho prestupu do lingvistiky hovorila M. Ivanová-Šalingová, a tak aj naznačoval, ako a kadiaľ by sa malo pokračovať v ďalšom výskume. Práve v takýchto súvislostiach je obdivuhodné, – čo bolo podmienené jeho pracovným tempom, nevyčerpatelnou energiou a takmer bezbrehou invenciou – že v širších sociolingvistických kontextoch jednotlivé pojmy a kategórie zároveň rozpracúval v desiatkach monografií a stovkách vedeckých štúdií a odborných článkov. Popritom sa nebránil ani ich didaktickému spriazňovaniu v učebniciach slovenského jazyka i v populárno-náučných publikáciách a článkoch. Takto sa jeho zásluhou výdobytky slovenskej lingvistiky zavčas dostávali aj do školskej praxe a sprístupňovali sa širokej kultúrnej verejnosti. A keďže nebol kabinetným vedcom, aktívne sa zúčastňoval aj na kultúrno-spoločenskom dianí. Stačí spomenúť len jeho podiel na dotváraní koncepcie Hviezdoslavovho Kubína a Vansovej Lomničky. Ale ani v tomto prípade nezotrúval iba na praktickej úrovni, problematiku umeleckého prednesu rozpracoval vo viacerých publikáciách, a tak sa pričínil o moderné smerovanie slovenského recitačného umenia. Svoj organizačný potenciál uplatnil aj pri zakladaní a prepracúvaní koncepcie Letného seminára slovenského jazyka a kultúry, ktorý viedol dvadsať rokov, tiež ako vedúci katedier na Filozofickej fakulte a Pedagogickej fakulte UK i ako predseda Slovenskej jazykovednej spoločnosti v rokoch 1981 – 1990. Počas pôsobenia v týchto funkciách tiež založil a redigoval sériu zborníkov STUDIA ACADEMICA SLOVACA a ZÁPISNÍK SLOVENSKEHO JAZYKOVEDCA.

V nádeji, že nenaruším žáner, si namiesto zovšeobecňujúceho záveru dovoľím byť osobný. V čase, keď prof. Jozef Mistrík naznačeným zásadným spôsobom ovplyvňoval slovenské lingvistické myslenie, som pred desiatkami rokov i ja ako vedecký aspirant výdatne čerpal z jeho inšpiračných zdrojov, kým som našiel vlastnú vedecko-výskumnú platformu. Považujem si za česť, že som ho neskôr pri rozličných príležitostiach mohol bližšie spoznávať a že sme si ľudsky i vedecky porozumeli. Keď som ho prvýkrát navštívil v čase jeho víkendového pobytu v rodisku, v rodičovskom dome na vyvýšenom kopci nad dedinou, očarený som vnímal priepastnú hĺbku doliny orámovej vysokými kopcami, ktoré sa snúbili s blankytnou modrou oblohou. Vtedy mi nevdojak napadlo, a dnes to pociťujem ešte nástojčivejšie, že keď – povedané so Sládkovičom – prvý raz šuhaj oči roztvoril, očarujúca atmosféra tohto jedinečného existenčného priestoru nemohla natrvalo neovplyvniť Mistríkov vnútorný, pocitový a myšlienkový svet. Tu vari má korene i jeho nepate-

tický étos, mravne čistý pôdorys jeho zmýšľania a konania, jeho schopnosť vecne a zároveň esteticky stvárňovať ústnu a písomnú podobu pripravených i nepripravených jazykových prejavov, ako aj jeho originálne i vtipné repliky v bezprostrednej dialogickej komunikácii. V tom práve sa nám pripomína nielen prostredníctvom svojho vedeckého odkazu, ale aj mravným posolstvom, na ktoré by sme tiež mali výdatnejšie nadväzovať vo svojich vedeckých i pedagogických diskurzoch.

JÁN MIHÁL SA NARODIL PRED 120 ROKMI

Slavomír Ondrejovič

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: slavoo@juls.savba.sk*

Aj keď už uplynulo 120 rokov od narodenia Dr. Jána Mihála, profilujúceho autora prvých dekád časopisu Slovenská reč, viacerí zo súčasných jazykovedcov, vrátane autora tejto spomienky, ho ešte zažili aj „v akcii“ (napr. na zasadaniach vtedajšieho Združenia slovenských jazykovedcov, na ktorých býval pravidelným hosťom). Bola to podľa výstižného označenia Eugena Jónu jedna z najrázovitejších postáv slovenskej jazykovedy, z čoho potom plynula aj nezameniteľná atmosféra, ktorú okolo seba šíril.

Spresnime, že Ján Mihál sa narodil v Moštenici pri Banskej Bystrici 18. februára 1891 a zomrel náhle – na jednom zo svojich cestovateľských výjazdov – v Budapešti 28. júla 1969 (pochovaný je v Banskej Bystrici). Najmä v seniorskom veku využíval každú príležitosť splniť si svoju dávnu túžbu po cestovaní (napr. aj do Egypta).

Z oficiálnej biografickej state (Dvonč, 1987, s. 642) sa o jeho životných míľnikoch dozvedáme, že po štúdiu na učiteľskom ústave v Lučenci pôsobil od r. 1911 ako učiteľ v Liptovskom Trnenci, neskôr – už po 1. svetovej vojne – v Pezinku. Ten istý zdroj však uvádza aj na prvý pohľad záhadnú informáciu, že „počas 1. svetovej vojny bol v ruskom zajatí, kde sa venoval štúdiu ruštiny a angličtiny“ (Dvonč, ibid.). Neostal v tom však sám. O 30 rokov neskôr sa v ruskom (sovietskom) zajateckom tábore ocitol aj budúci literárny vedec, prekladateľ a politik Dušan Slobodník (1927 – 2001), ktorý sa rovnako ako Ján Mihál venoval v zajateckých podmienkach práve štúdiu ruštiny a angličtiny.

Ján Mihál od r. 1922 študoval potom na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave slovanskú a germánsku filológiu, následne pokračoval na učiteľských a riaditeľských postoch v Slovenskej Ľupči, neskôr na učiteľskej akadémii

v Banskej Bystrici, aby svoju učiteľskú kariéru zakončil na gymnáziu v Nových Zámkoch (1945 – 1953). Odvtedy bol už na dôchodku, ale aureola mimoriadne svojrázneho a originálneho filológa mu ostala, keďže sa naďalej svojským spôsobom zapájal do aktuálnych jazykovedných diskusií.

Vedeckú prácu Jána Mihála veľmi triezvo a objektívne pri príležitosti jeho sedemdesiatin (1961), ale aj v nekrológu za ním (1970) zhodnotil už vtedajší hlavný redaktor Slovenskej reči Eugen Jóna. Zopakujme po ňom tieto jeho presné hodnotenia o Jánovi Mihálovi: „Od začiatku patrila medzi horlivých prispievateľov časopisu Slovenská reč a Slovenský jazyk za vedenia Henricha Bartka. Stal sa u nás v rokoch tridsiatych a štyridsiatych jedným z predstaviteľov jazykového purizmu, ktorý spisovnú slovenčinu „očisťal“ jednostranne od českých prvkov často bez zreteľa na funkčné potreby spisovného jazyka. J. Mihál sa pri jazykovej kritike vždy opieral o materiál z ľudovej reči. Rád zdôrazňoval slovenskú jazykovú svojskosť (porov. Slovenský jazyk I, 1940, a Slovenskú reč, 10, 1942/43). Robil to – ako sme presvedčení – nie z nenávisťi k iným jazykom, ale z lásky k rodnému jazyku a z obavy o jeho budúcnosť. Cenné sú tie Mihálove štúdie zo slovenskej skladby, v ktorých pracoval na základe materiálu zo slovenskej literatúry (v SR). Niektoré jeho výklady, napr. široké chápanie doplnku, boli pomýlené. Ani výsledky jeho štúdie o triedení slovies (SMS, XIX, 1941: O slovenskom slovese) sa neujali, hoci ich sám autor presadzoval i do svojich školských učebníc (Slovenská gramatika s cvičeniami, I. diel 1943, II. diel 1947)“ (Jóna, 1961, s. 374). E. Jóna pripomína vo svojich textoch aj to, že J. Mihál „chcel nadväzovať na jazykovednú tradíciu“ a v tej súvislosti písal príležitostné články o S. Czambelovi, M. Hattalovi a A. Bernolákovi (ibid.).

Ján Mihál venoval veľkú pozornosť nárečiu svojho kraja v rozsiahlych štúdiách napr. Tvaroslovné zvláštnosti z okolia Slovenskej Ľupče, Zo slovníka nárečia Slovenskej Ľupče, Z frazeológie Slovenskej Ľupče a okolia, čo E. Jóna hodnotí takto: „V prácach o spisovnom jazyku a v prekladoch význam svojho nárečia precenil. Nerozlišoval náležité slová a výrazy celonárodné od nárečových, obmedzených funkciou na malé územie“ (Jóna, 1961, ibid.). Ján Mihál naozaj zdôrazňoval a presadzoval samoúčelnú írečitosť a svojskosť slovenského jazyka, a to nielen v statiach venovaných jednotlivým jazykovým javom, ale túto svojsku a írečitú slovenčinu používal i sám vo svojich odborných článkoch a početných prekladoch. Napr. fakt, že veta ešte nemá všeobecne prijatú definíciu formuluje takto: „Vymedzenie pochopu vety je dosiaľ až náramne klátivé“. Niektoré preklady (napr. pedagogických spisov), kde dostal voľnú ruku, sú rušivé, lebo sa vyznačujú nefunkčným folklorizmom a írečitým jazykom. Iné jeho preklady, ktoré vyšli v edícii Spolku priateľov krásnych kníh, sú už z tohto pohľadu z väčšej časti „v norme“.

Sám Eugen Jóna vo svojich pomerne kritických textoch spomína aj také Mihálove články, ktoré sú „dobrým prísľubom“, napr. doplnky ku Káľalovmu slovníku

a výklady menej známych slov u Kukučina v Slovenskej reči. Spomeňme však na tomto mieste aj Mihálovu štúdiu Vplyv melódie na zmysel vety (1958) a jeho Pripomienky k výkladu slov v Slovníku slovenského jazyka (1967) a Ďalšie pripomienky k Slovníku slovenského jazyka (1967), kde vedľa ťažko prijateľných námietok možno nájsť aj viacero oprávnených kritických poznámok.

Ján Mihál bol bezpochyby výborným znalcom ľudových „vrstiev“ slovníkového a frazeologického bohatstva nášho jazyka a bol nenahraditeľný pri výklade menej známych slov, najmä zo svojho vlastného nárečia, no preukázal aj solídnu schopnosť riešiť niektoré lexikologické a etymologické problémy (týka sa to najmä jeho príspevkov publikovaných v časopise Slovenská reč). K príspevkom hodným osobitej pozornosti by sme pripojili ešte aj jeho stať Spisovný jazyk a nárečia, v ktorej si všima nielen územné, ale aj sociálne nárečia a vtedajšiu jazykovo-komunikačnú situáciu na Slovensku. V rôznych kalendárovo spomienkových a jubilejných článkoch, venovaných Jánovi Mihálovi nájdeme aj konštatovania, že ako „horlivý obranca slovenčiny“ a „bojovník za slovenčinu“ významne prispel „k hlbšiemu vedeckému poznaniu slovenčiny v období jej búrlivého rozvoja v 20. storočí“ alebo že sa „zaslúžil o stabilizáciu normy spisovnej slovenčiny ako jazykovedec, ale aj ako prekladateľ z angličtiny a ruštiny“. Zdá sa však, že v tomto boji jeho salvy cieľ viackrát netrafili ako trafili a že v análoch vedy ostane zapísaný skôr ako kuriózný presadzoateľ irečiteľnosti a svojskosti slovenčiny, napr. vidových tvarov *zbavúvať*, *oholúvať*, *poprosúvať*, či ako bojovník proti „nepotrebným cudzím prvkom v našej reči“ (keď napr. napr. slová *príbuzný*, *nádhera* odporúčal nahradiť výrazmi *porodinený*, *veľkolepost*). V tom tento na svoj spôsob charizmatiký autor videl svoje hlavné poslanie. Primerané je teda aj záverečné konštatovanie E. Jónu, že Ján Mihál toto svoje poslanie „splnil podľa najlepších svojich schopností“ (Jóna 1970, s. 51).

Literatúra

- DVONČ, Ladislav: Mihál, Ján. In: Slovenskí jazykovedci. Martin, Matica slovenská 1987, s. 642.
JÓNA, Eugen: K sedemdesiatke Jána Mihála. In: Slovenská reč, 26, 1961, č. 6, s. 374.
JÓNA, Eugen: Ján Mihál (1891 – 1969). In: Slovenská reč, 35, 1970, č. 1, s. 50 – 51.

UŽ NIČ NEDODÁVAM Rozhovor s Vincentom Blanárom

Profesor PhDr. Vincent Blanár, DrSc. sa narodil pred 90 rokmi 1. 12. 1920 v obci Húl. Z jazykovedných disciplín ho najskôr pre seba získala bibliografia, pre ktorú vytvoril prvú anotovanú Bibliografiu slovenskej jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939 – 1947. „Dostali ho“ aj historická lexikológia a lexikografia, slavistika, porovnávacia lexikológia, predovšetkým v slovensko-bulharské jazykové paralely. Najviac si však z neho „uchmatla“ onomastika, ktorej venoval práce ako Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii, 1996), Morfologické kategórie vlastných mien (2005), Pragmatickolingvistické metódy a problematika v onomastike (2004), v exportnom „balení“ pod názvom Selecta Linguistica et Onomastica (2001) či Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky (2009). Profesor V. Blanár dodnes pozoruje iluminácie jazykovedy, ktoré naposledy naskicoval vo Svetlách a tieňoch slovenskej onomastiky (2009). Aj tento rozhovor je výrazom osobnej lucidnosti vedca, ktorý má čo povedať, aj keby k svojmu dielu už nič nedodal.

Myšlienku rozhovorov sme „vynašli“ pri príležitosti Vášho životného jubilea, ktoré ste v relatívne dobrom zdraví a obdivuhodnej mentálnej kondícii oslávili v decembri 2010. Namiesto písania o Vás sme dali prednosť rozhovoru s Vami. Máme ambíciu vniesť do časopisu prostredníctvom rozhovorov s jazykovednými osobnosťami viac neformálnosti, viac ich spontánneho a aktuálneho uvažovania. Je nám cťou, že premiérové interview môžeme uskutočniť s Vami, nestorom slovenskej jazykovedy a onomastiky. Ako na Vás pôsobí tento zámer?

Vítam ho a vnímam ako pozitívny prínos. Myslím, že tým sa zvyrazňuje dialóg medzi čitateľom, redakciou a jazykovednou pospolitosťou vôbec. Bude to iste krok dopredu pri štruktúre časopisu. Ak uvažujete, kde by mali mať rozhovory svoje miesto, tak pod Kronikou by sa predpokladal trochu širší záber a osobnejšie ladenie. Pod rubrikou Rozličnosti by mohli byť aj kratšie texty a nejubilejné ohlasy a pripomienky.

Pod tlakom internetu a globalizácie sa domáce a tlačené médiá vôbec dostávajú do úzadia. Klesá záujem verejnosti o „veci jazyka“ v celej ich zložitosti a relativizuje sa aj autorita a prestíž domácich odborných médií, najmä ak nie sú karentované alebo indexované. Kedysi vraj Slovenská reč mávala niekoľko tisícok abonentov, dnes je ich zopár desiatok (fyzických osôb), čo nepôsobí práve povzbudivo. Vy ako dlhoročný člen redakčnej rady Slavica Slovaca túto náladu možno poznáte...

Ja by som rozhodne nekapituloval. Usiloval by som sa o propagáciu, povedzme v Literárnom týždenníku alebo inde v tlači o tom, čo vychádza a s akým obsahom. Je smutné aj to, že dnes nie každý si dá za prípadné ďakujem tú robotu, aby napísal príspevok, ktorý žiada od neho 2 – 3 týždne práce. Ale nad tým sa nik nezamýšľa. Keď misska zaspieva, tak dostane tisíce, ale od vedcov sa očakáva, že svoju prácu budú považovať za česť a že nepracujú pre peniaze. Za dobré slovo ani kilo cukru nekúpíte, ale štúdiu napísať, to je normálne.

Začínajúci vedci majú v súčasnosti vysoký študijný komfort vďaka dostupnosti literatúry, možnosti cestovania, poznávania a rozličných spôsobov seberealizácie v porovnaní s Vašou generáciou. Sú v opačnej situácii ako Vy, keď ste kedysi museli pracne hľadať a kompletizovať domácu odbornú literatúru ako ste to urobili v Bibliografii jazykovedy na Slovensku v rokoch 1938 – 1947, ktorú držím v ruke. Dnes sme zahltení množstvom informácií, zdrojov a možností. Čo podľa Vás motivuje vedcov viac – nedostatok alebo nadmiera informácií?

To je minca, ktorá má dve strany a záleží od každého človeka, odkiaľ sa na to díva. Asi nie náhodou ste priniesli túto starú knižku. Mňa osobne motivoval viac ten nedostatok informácií a považoval som za veľmi cenné, že som mohol pri písaní tejto anotovanej bibliografie ohmatať každú štúdiu a publikáciu, ktorú som do nej zaradil. Každú som musel mať v ruke, prečítať, prelistovať. Keď táto bibliografiu vyšla, vzbudila sympatickú pozornosť.

Ako došlo k tomu, že ste sa podujali na zostavenie takého diela? Bol to zámer alebo náhoda?

Ťažko povedať. Spomínam si, že to bol profesor Stanislav, ktorý mi dal podnet. A ja som sa toho chytil, lebo som bol asistentom, aj knižnica bola a ďakujem aj Mahrovi, ktorý mi z nej knihy nosil. Mal som blízko k literatúre, a to bolo dôležité. Každá jednotka, ktorá tam je, prešla mojou rukou a musel som sa s ňou oboznámiť.

Tento rozhovor bol zas pre mňa podnetom pre prvý kontakt s prvou slovenskou anotovanou bibliografiou.

Nakoľko viem, skutočne je prvá. Už vtedy som si dovoľil dodať nejakú svoju pripomienku. Napríklad k Schwanzerovej štúdií¹ som dal poznámku „nepresvedčujúce“. Aj k jednej Peciarovej. A napokon Schwanzer po rokoch povedal: „Ej, mal si pravdu.“ Sem-tam som dal individuálnu pripomienku k štúdiu. Pamätám sa, že keď som tú knihu pripravoval, ej, to bola veľká robota...

Zrejme práve preto ste v tom už nechceli ďalej pokračovať.

Oj, nie. Už som si povedal, že dosť. Potom som sa venoval ďalším veciam. Ale je fakt, že práve bibliografiou som začínal. A viem, že viacerí ľudia povedali, že bol to premyslený začiatok, lebo som sa dostal k širokej literatúre a s ňou som sa odborne vyrovnával.

Ale v anotovaní pokračovali iní. Myslím Ladislava Dvonča, ktorý na dlhé desaťročia robil dvorného bibliografa slovenskej jazykovedy.

Áno, Dvonč pokračoval. Vydal ešte 4 zväzky Bibliografie slovenskej jazykovedy (za roky 1948 – 1952, 1953 – 1956, 1957 – 1960, 1961 – 1965). Potom to už bolo asi namáhavé aj pre Dvonča. On, pravda, skvele písal na stroji. To, čo mohol hneď dať do stroja, to dal bez veľkého čítania. A veľmi dobrým, najmä rýchlym spôsobom takto literatúru propagoval. No ísť do hĺbky a písať anotácie, to si žiada viac času. Ale, chvalabohu, on veľké množstvo bibliografických jednotiek spracoval. Dnes veľmi chýbajú takí ľudia, ako bol Laco Dvonč.

Nedá mi nespomenúť, že v JÚĽŠ SAV máme dnes spoľahlivú bibliografku Júliu Behýlovú, ktorá, ako sa vyjadril M. Majtán „bez zakopnutia“ pokračuje v práci L. Dvonča. Ak nám niečo chýba, tak možno práve špecifický kritický moment v údaj

¹ Schwanzer, Wilhelm: Das Wort ras-razn in der Gründler Mundart (Beitrag zur Lehn – und Fremd-wortfrage. Karpatenland, XII, 1941/42, 344 – 347). „Autor chce na nemeckom slove *rās, rāzn* vo význame nemeckého „mat“ dokázať, že pri mnohých slovách v nemeckých nárečiach na Slovensku nejde o lexikálne prevzatie, i keď sú napr. slová nem. i v sloven. fonetický veľmi blízke. Nepresvedčuje.“ (Blanár, V.: Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939 – 1947. Bratislava: Academia Scientiarum et artium Slovaca 1950, s. 20.)

Asi áno, myslím si, že to bolo dobre. Aj keď mi výhrady zazlieval Štefan Peciar, keď som mu tiež pripísal k štúdiu poznámku „nepresvedčuje“. Vtedy mi to zazlieval a hovoril, že je to individuálny prístup.

Nie, nie. Iba Peciar. Schwanzer mi časom dal za pravdu, ale Peciar písal čosi o samohláskach², čo sa mi nevidelo. Zaujímavé je aj to, ako Peciar vstúpil do jazykovedy. Tuším v Pravde vyšlo niečo Zo zápisníka slovenského lingvistu a už si nespomínam, o čo išlo, ale bolo to veľmi polemicky zamerané. A autor sa nepodpísal. Z druhej ruky mám, že potom Pauliny, Orlovský a Štolc si sadli a uvažovali podľa štýlu, kto stojí za týmito zápiskami. Nejako prišli na to, že Peciar. A on sa priznal. Boli to také kritické zápisky, ktoré on podľa svojho, celkom bystrého umu, prezentoval, ale nepodpisoval sa. To sa už dnes nerobí.

Dobrá otázka. Môj pracovný záber bol pomerne široký, lebo som začal historickou lexikológiou a lexikografiou. Pre historický slovník som v piatich či šiestich štúdiách vypracoval teoretické a metodologické zásady jeho koncepcie, ktoré vychádzali v Jazykovednom časopise a v časopise *Slavica Slovaca*. Neskôr som sa od historického pohľadu začal odkláňať smerom k synchronnému a do popredia sa dostala aj spoločensko-pragmatická stránka jazyka. To, čo je zachytené vo *Vlastnom mene* vo svetle teoretickej onomastiky (2009), je výsledok, dalo by sa povedať, celoživotného formulovania tejto problematiky. Ale či v historickom, či v synchronnom pohľade, všade je, dúfam, prítomná snaha preniknúť k tým všeobecným, typickým a základným črtám analyzovaných javov.

² Peciar, Štefan. Slovenské *ä* nie je samostatnou fonémou. SR IX, 1941/42, 33 – 41. Rieši otázku vokalizického systému v slovenčine, používajúc i fonetické kritériá. Preto prichádza k nepresvedčujúcej trojuholníkovej schéme: u i In: V. Blanár, *ibid.*, s. 78)

	o	e (ä)
	a	

Povedal by som skôr, že som ich len prehlboval a spresňoval. Posledné matičné vydanie knihy uzatvára túto teóriu ako jej najpremyslenejšia formulácia, ku ktorej už nič nedodávam. Za dôležitý však považujem nemecký preklad tejto teórie, vďaka ktorému prenikla aj do zahraničia a je dosť citovaná, hoci jednotlivé národné onomastiky často uprednostňujú vlastnú, domácu onomastickú tradíciu.

Už pri pohľade voľným okom na zameranie príspevkov napríklad aj v našom časopise, postrehneme, že onomastika je veľmi populárna a že oslovuje mnoho mladých jazykovedcov, ktorí „surfujú na onomastickej vlně“. Čím si vysvetľujete tento záujem?

Myslím, že to súvisí s tým, že onomastické okruhy sú veľmi široké, nejde len o osobné mená, chotárne názvy, miestne názvy atď. Máme onomastickú tradíciu, teóriu aj metodiku. Niečo zapustilo korene a rastie. Určitý podnet prišiel aj vtedy, keď som sa snažil vyabstrahovať špecifické onymické príznaky a potom modelovať pomenovacie typy. Na základe toho bola potom možná aj porovnávacia onomastika, čo je ďalekosiahly zámer, ktorý prekračuje hranice jedného jazyka aj disciplíny. Myslím, že naša onomastika je na dobrej úrovni a znesie aj medzinárodné porovnania. Aj to motivuje ďalší onomastický výskum u nás a prepája príčinu s dôsledkom.

Myslela som na to, či sa to základné, napr. status vlastného mena nejako nemení, keď sa menia spoločenské podmienky? Aký je ich vplyv na status vlastného mena, ktorý sa posilňuje mimojazykovou autoritou rôznych značiek. Nepozorujete akúsi expanziu onymických objektov, a tým aj potrebu individualizovaného pomenúvania?

Pozorujem a určite to má vplyv. Podstatné je aj to, že pomenovaný objekt treba rozpoznať a poznávať, osvojiť si vecný vzťah, ktorý symbolizuje. Status vlastného mena nevyplýva automaticky zo slovnej formy, ale z toho, do akej triedy vecí patrí jeho denotát.

Osobne by ma zaujímal onymický status napríklad webovej adresy. Môžeme ho vnímať trebárs ako virtuálne toponymum alebo jeho status predurčuje niečo iné?

Proprium sa začína tam, kde je meno úradne alebo širším spoločenským úzom ustálené, kodifikované. Máte nejaký konkrétny príklad?

Ako príklad mám našu domovskú adresu www.juls.savba.sk

No, to by si zaslúžilo detailný pohľad a spracovanie. Teraz by som nerád improvizoval. Ale keď hovoríte, že to dlhodobo a ustálené označuje miesto na internete, tak môžeme uvažovať o chrématonyme.

V časopise Slavica Slovaca v roku 2009 vyšiel Váš článok Svetlá a tiene slovenskej onomastiky. Mohli by ste aj nám zopakovať, kde a na čom sa odrážajú svetlá a na čom tiene?

Ja som to, pravda, demonštroval na príklade slovenskej onomastiky. Za svetlo by som považoval dosiahnuté poznanie, ktoré preniklo do podstaty vecí, pomenovaní. Tieni v tom, že toto poznanie niekedy nevidieť nielen u laikov, ale ani v jazykovede. Ako príklad tam uvádzam heslo *antroponymia*, ktoré sa v Slovníku súčasného slovenského jazyka vykladá ako náuka o vlastných menách ľudí. Ale to nie je pravda, *antroponymia* je sústava pomenovaní osôb, antroponým. Náuka o vlastných menách ľudí je *antroponomastika*. To znamená, že redakcii slovníka, ktorá je početná a pestrá, onomastická problematika vyklzla z rúk.

Je to síce nepríjemná chyba, ale hádam budete súhlasiť s tým, že Slovník súčasného spisovného jazyka ako celok patrí k žiarivému svetlu súčasnej slovenskej jazykovedy.

Áno, to určite áno.

Vo Svetlách a tieňoch spomínate slovenskú onomastickú školu. Čo je základom tejto školy a kto okrem Vás, ako tvorcu teórie, by ju mohol reprezentovať?

Svoju školu aj nasledovníkov má predovšetkým Milan Majtán a už možno aj Jaromír Krško v Banskej Bystrici. Jedného času som myslel aj na Martina Ološtiaka, že by našu onomastickú líniu vedel posunúť. Ale on má veľmi široký záber. A tiež čakáme, že vstanú noví bojovníci (úsmev). Pokiaľ ide o poňatie vlastného mena v antickom a stredovekom myslení, pozoruhodnú prácu má aj Igor Haraj, môj vnuk.

Pristavme sa na chvíľu aj pri súčasnom stave slovenčiny, na ktorý, podobne ako na počasie, si vždy možno zahromžiť. Ako vidíte stav nášho spisovného jazyka a úroveň jeho používania?

Rozhodne by som stav jazyka nehodnotil ako havarijný alebo len negatívne. Samozrejme, úroveň poznania a používania spisovného jazyka je rozmanitá a keď sa zameriam len na negatíva, tak sa mi ježia vlasy. Ale to je jednostranný postoj. Pravda, nemôžeme si myslieť, že úplne poznáme taký zložitý, mnohostranný, mnohofunkčný fenomén ako jazyk. Pozerať sa na to len z negativistického hľadiska nepokladám za správne. Ani vyťahovať z jazyka to negatívne a potom to zveličovať.

Jedným zo znakov dobrej úrovne hovorenej reči sa považuje výslovnosť mäkkého ľ, aj keď v jazykovej praxi sa realizuje obmedzene či oslabene a mnohí Slováci ho ani nemajú v úze.

To je pravda, ani ja ho nemám v úze (smiech). Pamätám sa ešte z internátov, že Stredoslováci hovorili to ľ tak, že nám to trhalo uši. Nazdávam sa, že tvrdší variant tejto hlásky sa raz presadí aj v spisovnej slovenčine. Ja by som už teraz pripustil variantnú výslovnosť ľ.

Diskutuje sa aj o pravopise a zrušených výnimkách z rytmického krátenia typu bábkár, mliekár... po úprave Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1991. Tak ako si niektorí nevedia zvyknúť na l'(najmä pred e, i), ktoré im nie je vlastné, tak si nevedia odvyknúť od výnimiek, ktoré majú vžitú. Myslíte si, že táto úprava pravidiel bola v súlade s jazykovou praxou?

Myslím, že to nebolo v súlade. S tým, čo je úzus a čo je bežné. A ten zásah do Pravidiel nebol vhodný. Ja som od Šurian, od Nových Zámkov. V mojom rodnom nárečí je napríklad *masso* s dvomi s. Hoci už tak nehovorím, ale v podvedomí to ešte mám. Podobne je to aj s týmito výnimkami.

O profesorovi Horeckom sme vedeli, že sa celý život riadil imperatívom Nulla dies sine linea. Máte aj Vy nejaké motto, ktoré by vystihovalo Váš životný postoj?

O tom som neraz uvažoval. Bude to trochu nadsadené, ale rád by som bol, keby som si mohol povedať: *Non omnis moriar*. Že nezomriem celý a že niečo po mne ostane.

To je pekné. Aj keď dojem neznamená argument, dovoľm si povedať, že pôsobíte trochu ako filmový Kristián, z ktorého cítiť distingvovanosť a noblesný pokoj „starých dobrých čias“. Akurát, že sa so mnou nerozprávate cez paraván (smiech). Pôsobíte veľmi sviežo. Máte nejaký svoj návod na vitalitu?

Návod žiadny nemám. Len stále uvažujem, domýšľam, čítam, vnímam... a to ma drží v každodennom tempe. Aj keď raz treba prestať. A ten čas sa približuje. Človek po deväťdesiatke predsa len už nemá síl ako sedemdesiatročný „mladík“.

Je niečo, čo by ste chceli odkázať čitateľom Slovenskej reči?

Že dovedty nebude dobre v našej spoločnosti, kým si každý nenájde čas na poznanie a poznávanie. Kým celú pozornosť nestrhnú periférne javy, ale bude sa dbať na kultúrnu a vedeckú produkciu. Aby sa písalo a vedelo, o čom sa píše, hovorilo o tom a polemizovalo. Lebo to znamená žiť a držať krok s prítomnosťou.

Ďakujem za rozhovor.

Zhovárala sa Jana Wachtarczyková

zostavila Júlia Behýlová, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV,
Panská 26, 813 64 Bratislava, e-mail: juliab@juls.savba.sk

V rubrike prinášame výber z aktuálnej slovenskej jazykovednej produkcie. Do tohto dvojčísla sme vybrali tituly z rokov 2009 – 2010. Komplettná bibliografia bude obsiahnutá v pripravovanej publikácii Slovenskí jazykovedci, súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (2006 – 2010)

Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. 1. vyd. Vypusk 9. Človek. Red. J. Siatkowski – J. Wania-kowa. Krakov: Meždunarodnyj komitet slavi-stov, Komissija Obščeslavianskogo lingvisti-českogo atlasa – Poľskaja akademija nauk, Institut poľského jazyka 2009. 218 s. ISBN 978-83-88866-68-5.

V 9. zväzku lexikálno-slovotvornej série Slovan-ského jazykového atlasu sa spracúva tematický okruh Človek. Podstatou štruktúrnej, areálovej aj typologickej charakteristiky nárečovej slovnej zásoby všetkých slovanských jazykov je diferen-ciácia pomenovania častí ľudského tela ako pri-márneho významu lexémy a na ňu nadväzujúce postihovanie procesov rozširovania primárnych významov slov do inej tematickej oblasti. Typo-

logická charakteristika slovotvorných postupov z areálového hľadiska je súčasťou postihovania konfigurácie jednotlivých jazykových areálov (súvislý – prerušovaný), ich rozsahu (veľký – stredný – malý), množstva a povahy jazykov tvoriacich areál (príbuzné – nepríbuzné, monolingválny – polylingválny), dynamickosti areálov (sta-bilný – labilný) či hľadania vzťahu konkrétneho areálu k makrotypu (priľahlý – la-terálny – vzdialený). Takouto areálovou interpretáciou sa postihujú prirodzené vývi-nové tendencie v jazykoch bez ich vedomého regulovania a výsledky tohto typu svojou poznávacou hodnotou presahujú hranice dialektológie, resp. jazykovedy a poskytujú hodnotné informácie o interkultúrnych vzťahoch nositeľov jednotlivých slovanských jazykov. Medzi spoluautormi diela sú slovenskí jazykovedci P. Žigo, A. Ferenčíková, Ľ. Králik a M. Chochol.

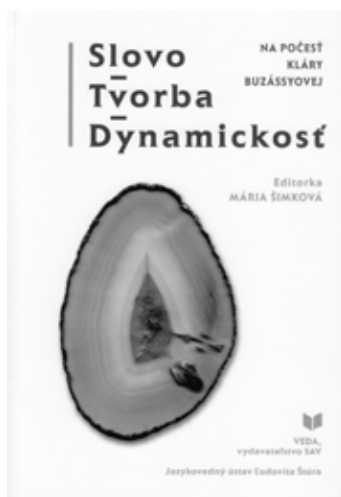
DOLNÍK, Juraj: Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu). Bratislava: Veda 2010. 299 s. ISBN 978-80-224-1119-6.

Monografia zahŕňa prvý ucelený systematický výklad spisovného jazyka so zreteľom na súčasnú spisovnú slovenčinu. Zdôrazňuje potrebu obratu v prístupe k tomuto jazykovému útvaru, ktorý je vynucovaný súčasným stavom jeho rozvinutosti a aktuálnymi komunikačnými potrebami jeho používateľov, pričom demonštruje, v čom spočíva zásadná teoreticko-metodologická aj praxeologická zmena. K navodeniu obratu nabáda aj súčasný stav vedeckého poznania jazyka, jeho fungovania aj jeho používateľov. Monografia ponúka edukačnej elite spoločnosti aj používateľom spisovného jazyka, ktorí sa angažujú v jeho kultivácii, vedecky podloženú ideovú opo-

ru a stimulačnú bázu na navodenie nového diskurzu vo vzťahu k spisovnej slovenčine, a teda na revíziu tradičného postoja k nej a prístupu k jej kultivovaniu. Autor odpovedá na otázku, ako máme vnímať spisovný jazyk a jeho používateľov, aby sme im rozumeli a podľa toho sa správali.

Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2010. 527 s. ISBN 978-80-224-1107-3.

V publikácii sú zhrnuté príspevky, ktoré odznali na rovnomennej konferencii venovanej PhDr. Kláre Buzássyovej, CSc., v dňoch 11. – 12. marca 2009 v Modre pri Bratislave. Do výsledného celku pribudlo jedenásť príspevkov, ktorých autori sa na konferencii z rôznych dôvodov nemohli zúčastniť. Publikácia prináša najaktuálnejšie výsledky z teoretických i materiálových (vrátane korpusových) analýz slovenského, českého, srbského, poľského, maďarského a bulharského jazyka. Je cenným príspevkom k rozpracúvaniu otázok a ďalšiemu štúdiu všeobecnej lingvistiky, lexikológie, slovotvorby, sociolingvistiky, korpusovej lingvistiky, jazykovej komparatistiky, dynamiky jazyka, jazykovej kultúry a politiky.

Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia. Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej 9. –10. septembra 2004 v Bratislave. Ed. Matej Považaj. Bratislava: Veda 2009. 215 s. ISBN 978-80-224-1052-6.

Súbor referátov, ktoré odznali na konferencii Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia, sa vyznačuje vyhranenou metodológiou, schopnosťou zreteľne formulovať vedecké postoje k vytýčenej téme a kultivovane reagovať na divergenciu názorov na skúmanú problematiku. Tematická orientácia príspevkov je svedectvom mnohodomenziálnosti problematiky, dynamiky v oblasti jazykovej kultúry a neustálej potreby venovať jazykovej kultúre adekvátnu pozornosť.

DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka. Bratislava: Veda 2009. 375 s. ISBN 978-80-224-1078-6.

Monografia obsahuje systematický výklad jazykových a komunikačných javov z hľadiska systémovej lingvistiky, generatívnej gramatiky, lingvistickej pragmatiky, sociolingvistiky, konverzačnej a diskurzívnej analýzy na základe vlastných výskumov autora a jeho interpretácií výsledkov aktuálnych jazykovedných výskumov v oblasti stavby jazyka, jeho dynamiky a používania v rámci sociálnej interakcie. Kniha je určená lingvistom, doktorandom orientovaným na jazykovedu, resp. na filológiu v najširšom slova zmysle, študentom, ale aj širšej odbornej verejnosti zaujímajúcej sa o rozličné otázky spojené

s poznávaním jazyka v najrozličnejších aspektoch.

VALENTOVÁ, Iveta: *Živé osobné mená v hornonitrianskej oblasti*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2009. 253 s. Jazykovedné štúdie. 27. Red. E. Borčin. ISBN 978-80-224-1112-7.

Autorka vo svojej práci charakterizuje sústavu neúradných, živých mien v dvoch obciach hornonitrianskej oblasti po stránke obsahovej, motivačnej a jazykovej. Vychádza z teoretických východísk a výskumov V. Blanára a J. Matejčíka. Na triedenie a spracovanie materiálu použila metódu modelovania V. Blanára, pričom namiesto čistej designácie vytvorila pomenovací model, v ktorom berie ohľad nielen na obsahovú stránku živého mena, ale aj na jeho motíváciu a formálnu stránku.

Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Zborník materiálov z vedeckej konferencie, ktorá sa konala 18. – 19. mája 2006 sa v Bratislave. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2009. 211 s. ISBN 978-80-224-1106-6.

Zborník prináša príspevky takmer o všetkých otvorenejších okruhoch súčasného pravopisu. Viacero príspevkov vnáša doplňujúce pohľady do súčasných diskusií, ďalšie štúdie prinášajú pohľad na uplatňovanie pravopisnej kodifikácie v konkrétnych komunikačných sférach, resp. predkladajú podnety z týchto prostredí na ďalšie kodifikačné kroky. V zborníku sú aj návrhy na úpravy a doplnenia vo 4. vydaní Pravidiel slovenského pravopisu.

